

SUYUN İNSAN HAKKI OLARAK DEĞERİ

Ar. Gör. Tolga ŞİRİN*

Giriş¹

Su, özel mülkiyetin ortaya çıkışından, dinsel inançlardan, aile, devlet ve benzeri kurumlardan, günümüzde güvence altına alınmış bütün hak kategorilerinden, hatta insandan bile önce var olan bir elementtir. Su, kelimenin her anlamıyla doğallık içermektedir. Dolayısıyla hukuken “doğal haklardan” bahsedilecekse, belki de en doğal hakkın, insanın su üzerindeki hakkı olduğu söylenebilir. Öyle ki, Chatrapati Singh’in öğretide birçok yazara esin kaynağı olmuş tespitine göre “*dharmasastras*² ve İslam yasaları dâhil olmak üzere bütün eski hukuk sistemlerinde, ayrıca modern dönemde de geleneksel hukuk içerisinde su hakkının varlığını koruyor olması; bu hakkın, modern devletlerin hukukunca tanınan haklardan olma ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaktadır³.”

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

¹ Bu makalenin yayıma hazırlanma sürecinde çok önemli bir gelişmenin yaşandığını ifade etmek gerekiyor: “*Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, suyun insan haklarının temel bir parçası olduğuna karar verdi. Bolivya’nın girişimiyle 28 Temmuz’da bir araya gelen genel kurul üyeleri; güvenli ve temiz içme suyuna erişim ve sanitasyon hakkı (hijyen ve sağlık koşullarının oluşturulması ve devamı) için 124 kabule karşılık 42 çekimser oy kullandı. Türkiye, ne yazık ki suyun dünyada ticarileşmesinde önemli rolü olan ABD, İngiltere ve Kanada ile birlikte karara çekimser oyla yaklaştı.*” Bkz. <http://www.suhakki.org>, Metin için bkz. <http://tiny.cc/k0854>

² Bu terim, eski Hint hukukunu ifade etmektedir. Konu hakkında bkz. Chandra Banerji, **A Brief History of Dharmasra**, Abhinav Publications, New Delhi: 2004.

³ Chatrapati Singh, **Water Rights and Principles of Water Resources Management**, New Delhi: Indian Law Institute, s.22. Aktaran: Jenny T. Grönwall, **Access to Water: Rights, Obligations and the Bangalore Situation**, Linköping Studies in Arts and Science No. 439, Linköping: Linköping University, Department of Water and Environmental Studies, 2008, s.157.; Chatrapati Singh, “*Water and Law*” (n.d.), (Tarihsiz) Aktaran: Vandana Shiva, **Water Wars: Privatization, Pollution and Profit**, Cambridge: South End Press, 2002, s.21.

Diğer yandan su ile kurulan bu ilişkinin sadece insanla sınırlı olmadığı; hayvanlar, bitkiler veya kısacası bütün canlılar için de evrensel açıdan söz konusu olduğu açıktır. Ancak diğer canlılardan farklı olarak insan, su ile kurduğu ilişkiyi sadece “yaşamsal” temelde gerçekleştirilmemektedir. Su, çeşitli insan toplulukları açısından kültürel bir değer taşımakla birlikte, yine insanlar/insan toplulukları açısından “mülkiyetin” konusunu da oluşturmaktadır. Su üzerindeki mülkiyet, en ilkel haliyle bedensel ya da çevresel temizlik için ve doğrudan/dolaylı temel besin üretimi/tüketimi ve de barınma için olabileceği gibi, başta enerji üretimi olmak üzere birçok teknolojik, ticari veya endüstriyel kullanımın da esasını oluşturmaktadır. Hal böyle olunca kapitalizm çağında bir meta olarak suyun pazarlanması, kamusal güvencelerden yoksun bırakılıp ticaret nesnesi haline getirilmesi de şaşırtıcı olmamaktadır.

İşte bu şaşırtıcı olmayan durumun, yine şaşırtıcı olmayan ve fakat son derece kaygı uyandıran bazı sonuçları söz konusu olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, 1,1 milyardan fazla insan temiz içme suyuna, 2,6 milyardan fazla insan ise temizlik için ihtiyaç duyulan suya ulaşamamakta⁴, keza UNESCO raporlarına göre her yıl 2 milyondan fazla insan susuzluk sorununa bağlı nedenlerle ölmektedir⁵. Bu verilerin çarpıcı boyutunu daha net ifade etmek gerekirse, aşağı yukarı dünya üzerinde yaşayan her altı insandan birisinin temiz içme suyuna, her iki insandan birisinin ise temizlik için gerekli olan suya erişimi mümkün değildir⁶. Yine sistemin aynı şekilde devam etmesi durumunda önümüzdeki yirmi yıl içinde kişi başına düşen su miktarında üçte bir oranında bir azalma söz konusu olacağı ve 2025 yılında 4,4 milyar (bütün nüfusun %63'ü) suya bağlı sorunlarla karşı karşıya kalacağı ifade edilmektedir⁷. Ancak suya erişim sorununun

⁴ World Health Organization, **Right to Water: Health and human rights publication series; no. 3.**, France: Publications of World Health Organization, 2003, s.7., bkz. <http://tiny.cc/x8jkk>

⁵ Melina Williams, “Privatization and the Human Right to Water: Challenges for the New Century”, **Michigan Journal of International Law**, Vol. 28, ss.470 ve oradaki atıflar. Ayrıca bkz. <http://tiny.cc/34ra0> (05.03.2010); Aynı şekilde bkz. Eral Topçu, “Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı”, **İnsan Hakları Yıllığı**, C.26, 2008, s.16.

⁶ Suyu ihtiyacın temizlik ve sağlıklı gıdanın dışında; kültürel, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar açısından da gerekliliği düşüldüğünde, yoksunluk yaşayan insan sayısının daha da artacağı açıktır. Ramin Pejan, “The Right to Water: the Road to Justiciability”, *George Washington International Law Review*, Vol.36, 2004, s. 1181.

⁷ Emilie Filmer-Wilson, “The Human Rights-Based Approach to Development: the Right to Water”, **Netherland Quarterly of Human Rights**, Vol23/2, 2005, s.215.; Aynı yönde

dünyadaki su kaynaklarının yetersizliğinden dolayı ortaya çıkmadığı, hatta mevcut su kaynakları dünya nüfusuna yetebilecek miktarda⁸ olmasına rağmen; bu sorunun temelinde “yapay bir su krizi” icat eden ve eşitsizliğin sorumlusu kapitalizmin olduğu bilinmektedir⁹.

İşte söz konusu trajik veriler, biz insanların su üzerine düşünmesini, (hatta düşünmenin ötesinde) harekete geçmesini zorunlu kılıyor. Gerçi hâlihazırda bu konuya ilişkin mevcut ve gelişmekte olan bir hareketlilik söz konusudur. Konu ile ilgilenenler arasında, gerek devletler ve çok uluslu şirketler, gerekse hükümet dışı örgütlenmeler ve aktivistler bulunmaktadır; konunun tam ortasında ise, suyun bir “insan hakkı” olabilirdiği tartışılmaktadır¹⁰. Bu çalışmanın konusu da genel hatlarıyla suyun bir insan hakkı olup olmadığını değerlendirmektir¹¹. Bu konuya geçmeden önce, hak ve insan hakları kavramları arasındaki farka ve insan haklarının oluşumundaki temel öğelere zorunlu olarak değinmek gerekiyor.

bkz. Amnesty International, “*The UN Human Rights Norms for Business: Towards Legal Accountability*”, ss.228-229.

⁸ *Ibid.*, s.229.

⁹ Jean Robert’e göre, yaşam için vazgeçilmez olan bir maddenin “kıt olduğu” yönündeki söylem, bu maddenin ekonomik bir meta haline dönüşmesi için üretilen yapay bir soruna işaret etmektedir. Bkz. Jean Robert, **Suyun Ekonomi Politikası**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003, ss.34-35, vd.

¹⁰ Vandenhoele ve Wienders’e göre bu konu öğretilerde iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. Birinci yaklaşım “bir insan hakkı olarak su”(insan hakları yaklaşımı) ilen ikinci yaklaşım “ekonomik bir mal ve temel hizmet olarak su”(ticari) yaklaşımıdır. Wouter Vandenhoele ve Tamara Wienders, “*Water as a Human Right- Water as an Essential Service: Does it Matter?*”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Vol. 26/3, 2008, s.395.

¹¹ Su, birçok disiplinin inceleme konusu olabilecek durumdadır. Hukuk disiplinini açısından; bir hakkın doğal olarak hukuk felsefesi ve genel kamu hukukunun konusunu oluşturması kaçınılmazdır. Bunun yanında su, özel mülkiyetin konusu olduğunda eşya hukukunun, pazarlanmaya başladığında ticaret hukukunun; içeride idare hukukunun, dışarıda [tıpkı Türkiye-Suriye arasındaki gerginliklerde görüldüğü üzere] uluslararası hukukun ve hatta uğruna savaş çıkmışsa veya savaş sırasındaki zehirlenme dâhil güvenlik zafiyeti yaratıyorsa, spesifik olarak savaş hukukunun; belli katkı maddeleriyle anıldığında ceza hukukunun konusunu oluşturmaktadır. Suyu ilişkin hukuk kurallarının Roma’da veya Osmanlı devletinde de mevcut bulunduğu düşünüldüğünde, Roma hukuku ve Türk hukuk tarihi dallarında da incelemeye konu olabilecek olan su son olarak, tüm hukuk dallarının anayasallaştığı günümüzde, anayasa hukukunun da inceleme konusu olabilir.

I. “Su Hakkı” – “Bir İnsan Hakkı Olarak Suya Erişim Hakkı” Farkı

Hak, hukuken korunan ve sahibine bu korunmadan yararlanma yetkisi tanıyan menfaattir¹². Bu tanımdan hareketle hak kavramına içkin olan iki temel unsurdan bahsedilebilir: Bu unsurlar, hakkın sahibi olan(lar) açısından, “yapabilme yetkisi”; hak sahibi olmayan(lar) açısından ise “buna engel olmama/saygı gösterme yükümlülüğüdür¹³.” Hakkın hukuksal olarak kaynağı, bir sözleşme olabileceği gibi, hukuk kuralları da olabilir¹⁴. Bu şekilde pozitif kaynaklara dayanan haklara yasal haklar (legal rights) denmektedir.

Ancak belirtmek gerekir ki, bir hakkın kaynağı etik de olabilir. Bir davranışın veya talebin doğru ya da haklı olduğu yönünde bir inanç varsa, o noktada ahlaksal bir meşruiyetten bahsedilebilmektedir¹⁵. İşte bu meşruiyet biçiminin “hak” ve “insan hakları” kavramları arasındaki farkı da ortaya koyduğu savunulmaktadır. Doğal hukukçu bir okumaya dayanan bu yaklaşıma göre, insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar olarak kabul edilen insan hakları, “olanı” değil, daha ziyade “olması gerekeni” ifade etmektedir¹⁶. Bu noktadan hareketle, ahlaksal bir istemi de bünyesinde barındıran insan haklarının, yasal metinlerden daha üstün bir değer taşıdığı düşünülmektedir¹⁷. Buna bağlı olarak da kişi, haklarını pratikte öncelikle yasal yollarla elde etmeye çalışır- ki bu aşamada ahlaki değerlere değil, yasaya başvurulmaktadır- ancak hukuk kurallarının hakkı korumaması ve bu nedenle hakkın bu yolla elde edilememesi durumunda

¹² Literatürde yaygın biçimde kabul gören bu tanım kökenini Windscheid ve Jhering’de bulmaktadır. Konu hakkında bkz. Robert Alexy, **A Theory of Constitutional Rights**, Oxford-New York: Oxford University Press, 2004, s.115 ve oradaki atıflar.

¹³ Jerome J. Shestack, “*The Jurisprudence of Human Rights*”, **Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues**, Oxford: Clarendon Press, 1989, ss.70-74.

¹⁴ Oktay Uygun, “*İnsan Hakları Kuramı*”, Korkut Tankuter (ed.), **İnsan Hakları** içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.13.

¹⁵ *Ibid.*, s.14.

¹⁶ Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara: Yetkin Yayıncılık, 7. Baskı (Tıpkı Basım), 1993, s.14.; Uygun, *op. cit.*, ss.16-18. Bu doğal hukukçu yaklaşımın dışında, olan (sein) ve olması gereken (sollen) arasındaki ilişkiye yönelik pozitivist bir yaklaşım için bkz. Kemal Gözler, **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara: US-A Yayıncılık, 1998, özellikle ss.37-41.

¹⁷ Henry J. Steiner, Philip Alston, Ryan Goodman, **International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals**, New York: Oxford University Press, 2000, ss.475-517. Uygun, *op. cit.*, s.15.

kişi, insan hakları talebi ile ortaya çıkmaktadır¹⁸. Yani zaman içinde ortaya çıkan somut bir “gereksinimin” yasal korumadan yoksun bulunması karşısında bu gereksinim, somut bir hak istemine dönüşmektedir. Genel olarak meselenin özneleri arasında bulunan ve gereksinimin gerisinde yatan “çelişkilerin” derinleşip yaygınlaşması; konunun, savunucularının dar çemberini aşarak topluma mal olmasına neden olmaktadır¹⁹. Bu noktada “mücadele”, insan hakkının hukukileşmesinde itici bir güçtür²⁰. Söz konusu mücadele sürecinde insan hakları talebi, nerede ve ne zaman ortaya çıkarsa çıksın, zorunlu olarak var olan kurum, kural ve uygulamalarla çatışmak durumundadır. Bu talepler, devlete karşı ileri sürülüp, mevcut iktidarı sınırlama, uygulanan politikayı değiştirme, yani statik olanı sarsma amacı taşıması nedeniyle siyasal bir nitelik taşımaktadır²¹. Anılan siyasal nitelik; hakların, tarihsel ve aktüel açıdan siyasetle özel bir ilişkisinin bulunmasının ötesinde, etkili biçimde varlıklarını sürdürmeleri için gerekli olan mücadele açısından da geçerlidir²².

Bu tespitlerden hareketle şunu söyleyebiliriz ki “bir insan hakkı olarak suya erişim hakkı”, aşağıda da üzerinde durulacağı üzere, bir gereksinim olma aşamasını geçmiş ve 80’li yıllarda yaşanan çelişkilerin tetikleyiciliği ile 90’lı yıllarda bir mücadelenin konusu olmuş²³ ve -gelenen aşamada belli tartışma başlıkları taşısa da- bir ölçüde tanınır olmuştur.

Diğer taraftan mevcut hukuk düzeninde dar anlamda “su hakkının” varlığı tartışmasızdır. “Su hakkı”, imtiyaz şart ve koşullarına tâbi olarak suyu elde bulundurma ve kullanma hakkı olarak tanımlanmaktadır²⁴. Bunun yanında su hak-

¹⁸ Uygun, *op. cit.*

¹⁹ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 6.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002, ss. 49-50. İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 5. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2009, ss. 219-220.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Uygun, *op. cit.*, s.15.

²² Zafer Gören, **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. Bası, Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000, s.3.

²³ Su hakkına yönelik kampanya, özellikle son on yıldır suyun özelleştirilmesine karşı bir zeminde yükselmektedir. Karen Bakker, “*The "Commons" Versus the "Commodity": Alter-globalization, Anti-privatization and the Human Right to Water in the Global South*”, **Antipode**, Vol. 39., Issue 03., s.436. Bkz. <http://tiny.cc/h0dgs7lfr> (19.02.2010)

²⁴ Stefano Burchi, and Ariella D’Andrea, **Preparing National Regulations for Water Resources Management Principles and Practice**, Food and Agriculture Organization Legislative Study No.80. Rome: Food and Agriculture Organization, 2003. Bkz. <http://tiny.cc/v5nec> (05.01.2010)

kı, su çekme hakkını kapsayan resmi veya gayri resmi bir yetkiyi ifade etmektedir²⁵. Su kaynaklarının çıkartılması, kullanılması ve yönetimine ilişkin olarak, mülkiyet hakkı çerçevesinde hukuken korunan ve sahibine bu korunmadan yararlanma yetkisi tanınan menfaatler ve bu menfaatlere ilişkin bir mevzuat bulunmaktadır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz üzere, bir menfaatin düzenlenmesi onun otomatik olarak insan hakkı kategorisine yükseltilmesi anlamına gelmemektedir. “Bir insan hakkı olarak su” ideali, mülkiyet ilişkisi çerçevesinde korunan menfaatlerden daha fazlasını, literatürde kabul gören en genel biçimiyle, her insanın kişisel ve evsel kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, erişilebilir ve tartışmalı olmakla birlikte bedeli ödenebilir (veya daha ilerisi -bedelsiz olarak-) suya sahip olma telosunu içermektedir.

Gerçi Sular Hukuku’nda, “su hakkı” üst başlığı altında da, “temel su hakkı” ve “su kullanım hakkı” olmak üzere ikili bir ayrıma gidilmektedir. Bu ayrımında su kullanım hakkı, su dağıtımına ilişkin idari bir sürece, örneğin lisansa tâbi olan bir hakkı ifade ederken; temel su hakkı, insanların herhangi bir idari sürece tâbi olmaksızın temel normdan (anayasadan) kaynağını alan haklarını ifade etmektedir²⁶. Bu yanıyla su hakkı kategorisi içinde yer alan “anayasal su hakkı”, “bir insan hakkı olarak su hakkı” kavramına yaklaşmaktadır. Ancak bu noktada dahi literatürdeki anayasal hak/insan hakları ayrımı dikkate alındığında; bunların aynı anlam taşımadığı düşünülebilir²⁷. Diğer taraftan pozitif güvenceler bakımından yaklaşıldığında ise, anılan ayrımın çok da önem taşımadığı ileri sürülebilir.

Bu çalışmada, söz konusu ayrım etrafındaki tartışmalara girmeden, uluslararası insan hakları hukuku literatürü ve düzenlemelerindeki su hakkı ortaya konmaya çalışılacaktır. “Su hakkı” ifadesi ise, özel hukuk ilişkileri açısından mülkiyetin bir parçası olarak değil, geniş anlamıyla kullanılacaktır.

²⁵ World Wide Fund for Nature. 2007. Allocating Scarce Water—A WWF Primer on Water Allocation, Water Rights and Water Markets. Gland, Switzerland. Aktaran Jeremy Bird, Wouter Linclae Arriens, Dennis von Custodio, **Water Rights and Water Allocation: Issues and Challenges for Asia**, Water For All Series No.17, Asian Development Bank, 2009, s.4. Ayrıca bkz. <http://tiny.cc/gnlq4> (05.03.2010)

²⁶ *Ibid.*, s.4.

²⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, 15. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2010, ss. 146-148.

II. Bir İnsan Hakkı Olarak “Su Hakkı” Var mıdır?

Suyun bir insan hakkı olup olmadığı konusunda literatürde, yeni haklara yönelik olarak kullanılan “sınama metotları” yol gösterici olacaktır. Bu çerçevede, yeni bir insan hakkı talebine yönelik, bu talebin bir insan hakkına dönüşüp dönüşmeyeceğine ilişkin, James W. Nickel’in geliştirdiği metot dikkat çekmektedir. Nickel’e göre, mevcut hakların olumsuz biçimde etkilenmemesi için, “yeni” bir insan hakkından bahsederken ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Bu savdan hareketle Nickel, -farklı çıkış noktalarına sahip insan hakları savunucularının hepsinin kabul edeceğini iddia ettiği- bir sınama metodu önermektedir. Yazarın önermesine göre, yeni bir hak ortaya konulurken, altı adımdan oluşan şu testin uygulanması gerekmektedir²⁸:

- 1- Mevcut olan ve devam eden bir tehdit var mı?
- 2- Korunan değer önemli midir?
- 3- Söz konusu hakkı evrensel olarak tanımlamak mümkün mü?
- 4- Daha zayıf bir tedbir etkili olabilir mi?
- 5- Getirdiği yükümlülükler kabul-edilebilir nitelikte mi?
- 6- Ülkelerin çoğunluğunda uygulanabilir mi?

Eğer söz konusu olan “müstakbel hak”, 6 başlıktan oluşan anılan testi geçebiliyorsa, bir insan hakkı olarak tanımlanabilir durumdadır. Bu test, “bir insan hakkı olarak su” açısından da uygulanabilir. Nitekim bu yöntemin, öğretilerde Jenny T. Grönwall tarafından su hakkına ilişkin olarak sınıandığı gözlemlenmektedir²⁹. Bu bölümde Grönwall’ın tespitlerini de izleyerek, su hakkının bir insan hakkı olabilirdiği üzerinde duracağız.

A. Mevcut olan ve devam eden bir tehdit var mı?

Nickel’e göre öncelikle, söz konusu hakkın kullanım alanında bir takım tehditlerin bulunması gerekmektedir. Bu tehdit, insanların süreklilik kazanmış

²⁸ James W. Nickel, **Making Sense of Human Rights**, 2nd ed. Oxford: Blackwell Press, 2007, ss.70-79.

²⁹ Jenny T. Grönwall, *op. cit.*, ss. 206-210.

sorunlarla, haksızlıklarla, tehlikelerle karşı karşıya kaldığı düzeyde olmalıdır³⁰. Yani bu tehdit; özel bir hakkın tanınmasını gerektirecek düzeyde yaygın, sürekli ve sistematik olarak ciddiyette zarar verici bir nitelikte taşınmalıdır³¹.

Temiz suya erişim sorununun bugün çok büyük bir problem olduğu tartışma götürmez niteliktedir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre 2,6 milyar insan temiz suya ulaşma sorunu ile karşı karşıyadır³². Ayrıca Hükümetler-arası İklim Değişimi Paneli (IPCC) raporlarına göre, gelecekte su kıtlığı ve susuzluk sorunu çeken insan sayısında bir artış söz konusu olacaktır³³. Dolayısıyla ortada bir tehdit vardır ve bu tehdit belli bir sürekliliğe erişmiştir. Hatta öyle ki bu süreklilik, başta su savaşları olmak üzere bir dizi yeni sorunu ortaya çıkarabilecek durumdadır. Öyle ki, temiz suya erişim sorunu, bazı üçüncü dünya ülkelerinde nüfusun yarısını etkisi altına alacak bir düzeye dahi ulaşmıştır³⁴. Dahası, su krizlerinin Kuzey Amerika ve Avrupa kıtalarını da etkisi altına alması pek muhtemeldir. Sonuç itibariyle tüm bunlar, sorunun yaygınlığını göstermektedir.

B. Korunan Değer Önemli midir?

Su hakkının koruduğu tek bir değerden ziyade, korunan değerler silsilesinden bahsedilebilir. Temiz suya erişim sorununun, başta bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri sorununu, diğer taraftan temizlikle bağlantılı olarak zincirleme sağlık sorunlarını, su temelli tarım ve hayvancılıkla bağlantılı olarak işsizlik ve göç sorununu, birçok kültürel değerlerin yok olması sorununu, kıt su dağıtımını nedeniyle dezavantajlı toplulukların sorunlarını derinleştirdiği (çocuk ölümlerinin artması) ve bu grupların maruz kaldığı ayrımcılık sorununu (okulda kulla-

³⁰ Nickel, *Making Sense of Human Rights*, s.73; Grönwall, *op. cit.*, s.206, Ayrıca daha yeni tarihli bir çalışma için bkz. James W. Nickel, "A Defense of Welfare Rights as Human Rights", in Thomas Christiano and John Christman (eds.), *Contemporary Debates in Political Philosophy*, Hong-Kong: Wiley-Blackwell, 2009, ss.441-451.

³¹ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice*. 2nd ed., Ithaca-NY: Cornell University Press., 2003, s.226. Bu kitabın Türkçe metni için bkz. Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Mustafa Erdoğan-Levent Korkut (çev.) Ankara:Yetkin Yayınları, 1995., Grönwall, *op. cit.*, s.206.

³² karşı yuk. dip.4

³³ Grönwall, *op. cit.*, s.206.

³⁴ Stephen C. McCaffrey, "A Human Right to Water: Domestic and International Implications", *Georgetown International Environmental Law Review*, Volume V, Issue 1, 1992, ss.1-24.

nılacak temiz su miktarının azlığından dolayı okula gönderilmeyen kadınlar) tetiklediği de bilinmektedir³⁵. Yani su hakkının koruduğu değer(ler), tartışma götürmez derecede önemlidir.

C. Söz Konusu Hakkı Evrensel Olarak Tanımlamak Mümkün mü?

Evrensellik insan haklarının en temel özelliğidir. Bu özellik, insan haklarının kaynağının dil, din, köken, cinsiyet vb. ayrımlara göre farklılaşmayan insan doğasına dayandırılmasından kaynaklanmaktadır³⁶. Ahlaki gerekçelerle evrensellik taşıyan insan hakları, günümüzde uluslararası meşruiyetin önemli bir göstergesi olması nedeniyle normatif bir evrensellik de içermektedir³⁷. Ancak insan haklarının evrenselliği, önemini hak sahipliği bakımından göstermektedir. Kişinin hangi ülkede yaşadığı veya hangi dili konuştuğuna, hatta o an için söz konusu hakkı kullanıp kullanmadığına bakılmaksızın, bu haklara sahip olduğu kabul edilir. Yani hak, her zaman ve her yerde geçerli olmaktadır³⁸.

Su olmadan temizlik yapılamamaktadır veya insan su içmeden ancak iki ila üç gün yaşayabilmektedir. Bu gerçek, bütün insanlar, hatta bütün canlılar için geçerlidir. Dolayısıyla suyun ve ona bağlı olarak su hakkının evrenselliği tartışmasızdır. (Ayrıca su hakkının insan haklarının diğer öğelerinden olan devredilemezlik ve doğallık ilkelerini de bünyesinde barındırdığı da açıktır.)

D. Daha Zayıf Tedbirler Etkili Olabilir mi?

Nickel bu adımda, özellikle medeni ve siyasal hakların, “içeriği belirsiz” ve “ideolojik olarak bölücü” olduğu iddia edilen sosyal ve ekonomik haklardan daha önemli olduğu yönündeki görüşü de dikkate alarak, bir sorunun (özellikle ekonomik ve sosyal bir sorunun) hayatın olağan akışıyla veya başka bir deyişle piyasanın kendi koşulları ile çözülüp çözülemeyeceğini sorgulamaktadır³⁹. Öyle ki gerçekten de sorun, münhasıran bir hakkın tanınmasını gerektirmeden çözülebilecekse, bu durumda o hakkın güvencelenmesi ve birtakım sorumlulukların

³⁵ Grönwall, *op.cit.*, s.206. Williams, *op.cit.*, ss.471.

³⁶ Donnelly, *op.cit.*, s.156.

³⁷ *Ibid.*, s.11.

³⁸ Uygun, *op.cit.*, s.26.

³⁹ Nickel, “*A Defense of Welfare Rights as Human Rights*”, s.441.

yüklenilmesi gereksiz hale gelecektir. Bu anlamda özellikle sosyal haklara ilişkin olarak; söz konusu mesele kapsamında, kendi kendine yetebilen insanlar mevcutsa yahut hayır kurumları veya sosyal yardımlar vasıtasıyla mevcut sorun aşılabiliyorsa, o hakkı tanımaya gerek bulunmamaktadır⁴⁰.

Bu tespiti su hakkına uyarlarsa, gerçekten de birçok kültürde ve dinde, insanlar suya ihtiyaç duyduğunda bundan sakınmanın ahlaki görülmediği bilinmektedir. Dolayısıyla su konusunda “hayırseverlik” yapılabileceği, yine benzer biçimde insanın piyasa koşullarında her halükarda (hangi koşullarda sunulursa sunulsun) öncelikle suya ulaşacağını, yoksa susuzluktan öleceği yönünde bir tespitte bulunulabilir⁴¹. Yani “öyle ya da böyle su, yolunu bulacaktır”, dolayısıyla bu konuda özel bir güvenceye ihtiyaç yoktur” şeklinde bir düşünce ileri sürülebilir. Ancak böylesi bir düşünce, hak temelli yaklaşımın ortaya koyduğu güvencelerden yoksundur. Çünkü bize göre suya ulaşmak için “sadaka” beklemeye veya piyasa koşullarına teslim olmaya gerek yoktur. Hele ki su gibi doğal bir yaşamsal mineral için bu söz konusu olmamalıdır.

Bunun yanında daha önemlisi, güvencesiz yardımlarla veya hayır kuruluşları vs. vasıtasıyla elde edilebilecek suyun kalitesi de ayrı bir tartışma konusudur. Nitekim örneğin Hindistan nüfusunun % 15’i veya başka bir ifadeyle 170 milyon insan, elverişli su kaynaklarına erişememektedir⁴². Ancak Hindistan’daki su sorununun bunun çok ötesinde olduğu ifade edilmektedir. Çünkü %15’in dışında kalan çok sayıda insan, suya ulaşmaktadır ancak ulaşılan su, “güvenli” olma niteliğine sahip değildir. Mevcut su kaynaklarının güvenli hale getirilmesi de, hak temelli yaklaşımla mümkün olabilir.

Buna ek olarak Nickel, sosyal hakları özü itibarıyla anlamsızlaştıran bu yaklaşıma yönelik şu karşı argümanları da sorgulamaktadır: **(a)** Çok genç, çok yaşlı, sakat veya hasta olmasından dolayı kendi kendilerine hayatlarını idame ettiremeyen insanlar göz ardı edilemez. **(b)** Bazı insanlar yoksul doğmuşlardır ve onlara yardım edecek “aile mensupları” bulunmayabilir ve “piyasaya” eşit koşullarda dâhil olamamaktadırlar. **(c)** Ülkedeki hayır kuruluşları son tahlilde sınırlı sayıdadır ve tamamen vicdani ve ahlaki bir motivasyona sahiptir⁴³, ayrıca bu değerler görecelilik taşımaktadır. Oysa ekonomik/sınıfsal konumlanış daha

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*, ss. 448., Grönwall, *op.cit.*, s. 208. oradaki atıflar

⁴³ *Ibid.*, ss. 447-448.

objektiftir. Dolayısıyla meseleye, anılan şerh dikkate alınmadan kategorik olarak yaklaşmak doğru olmayacaktır.

E. Getirdiği Yükümlülükler Kabul-Edilebilir Nitelikte mi?

Nickel'e göre her birey bir hakkın sahibi olmakla birlikte aynı zamanda o hakkın yükümlüsüdür⁴⁴. Çünkü bir hakkın sahibi olmak, hele ki söz konusu olan sosyal bir hak ise, bir takım yükümlülükleri de beraberinde getirir. Şöyle ki sosyal bir hakkı gerçekleştirecek olan devlettir. Klasik hukuksal yaklaşıma göre üç öğeden oluşan devlet⁴⁵ ise, kendisini oluşturan insan unsurundan bağımsız bir gerçekliğe sahip değildir. Devletin ekonomik faaliyetlerinin kaynağı, prensip olarak yurttaşlardan toplanan vergilerdir. "Herkes için su hakkının" şüphesiz belli bir külfeti vardır. Bu külfetin, finanse edilmesinde eşitsizlik oluşabilir⁴⁶.

Ancak bu yaklaşıma da şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Öncelikle hiç-bir hakkın külfetsiz olduğu söylenemez. Gerçi ilk bakışta sosyal hakların, kişisel ve siyasal haklara nazaran daha maliyetli olduğu savunulabilir görünse de⁴⁷, kişisel ve siyasal haklar da en pahalı sosyal haklardan geri kalmamaktadır⁴⁸. Ayrıca bugün bazı sosyal haklar, belli bir maliyet taşımalarına rağmen, yerine getirilmemektedir⁴⁹. Hal böyleyken, doğada zaten var olan bir materyalin tedarik edilmesi evleviyetle mümkündür. Yine sudan kaynaklanan sağlık ve çevre so-

⁴⁴ Nickel, **Making Sense of Human Rights**, s.78.

⁴⁵ Georg Jellinek tarafından ileri sürülen üç öğe kuramına göre devlet; insan, ülke ve egemenlik unsurlarından oluşur. Bu kurama yönelik tutarlı bir eleştiri için bkz. Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, İstanbul: XII Levha Yayıncılık, , 2008, ss. 36-43. Bununla beraber konumuzla ilişkili olarak; devletin kökenine dair suyun çok önemli bir yerinin bulunduğu, genelde devletlerin suyun kenarında kurulduğunu kaydetmek gerekiyor. Öyle ki, Robert'e göre suyu korumak için ortak bir irade gösteren insanların koyduğu "su kanunları" demokrasinin de özünü oluşturmaktadır. Robert, *op. cit.*, ss.57-78.

⁴⁶ Nickel, **Making Sense of Human Rights**, s.78. Grönwall, *op. cit.*, s.209.

⁴⁷ Asbjorn Eide, "Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights", in Asbjorn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas (eds.), **Economic, Social and Cultural Rights A Textbook**, 2nd Edition, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 2001, s.10. Bülent Algan, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2007, s.131.

⁴⁸ Algan, *op. cit.*, s.132.

⁴⁹ John W. Foster, "Meeting the Challenges: Renewing the Progress of Economic and Social Rights", **University of New Brunswick Law Journal**, Vol. 47, 1998, s.200 ve oradaki atıflar. Ayrıca Algan, *op. cit.*

runlarının neden olduğu mali zarar dikkate alındığında da, bu hakkın maliyetine odaklanan eleştiriler geçersiz olacaktır. Eğer bir hak gerçekten yüklü bir külfet getiriyorsa, o hakkı ortadan kaldırmadan önce, hakkın gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan finansman için ek mali kaynaklara yönelmek tercih edilmelidir. Mesela Foster’ın dikkat çektiği gibi, ek malî kaynak için uluslararası ilişkilerin silahsızlandırılması iyi bir başlangıç olabilir⁵⁰.

F. Ülkelerin Çoğunluğunda Uygulanabilir mi?

Nickel’in testinde son soru, söz konusu hakkın günümüz ülkelerinin büyük bir kısmında uygulanabilirliğine ilişkindir. Nickel’in ileri sürdüğü altı başlıktan sonuncusuna yanıt veremeyen bir müstakbel hak, insan hakkı olamayacak ve fakat dar alanda uygulanabilecek veya en azından anayasal bir hak olarak yürürlük kazanabilecektir⁵¹.

Ancak literatürde bu testi doğru bulan yazarların, bu soruya yönelik bazı eleştirileri dikkat çekmektedir. Jenny T. Grönwall’a göre, bu soruda yer alan “çoğunluk” ifadesi muğlâktır. Diğer taraftan, geleneksel olarak hukuk biliminde subjektif haklar ile uygulama arasında bir ayrıma gidilmektedir. Öyle ki bu ayırım, hakkın yasalaşmış olmasına, mevcut bulunmasına ve geçerliliğine, halen tartışılıyor olmasına bakılmaksızın yapılmaktadır. Ayrıca teorik düzeyde tartışılan bir hakkın uygulamada ne gibi sonuçlar doğurabileceğini öngörmek de mümkün değildir. Hakkın pratiği, beklenenden geride kalabileceği gibi çok ileri bir düzeye de ulaşabilir. Dolayısıyla bu adımın sorgulanmasına gerek bulunmamaktadır⁵².

Grönwall’ın eleştirisi yerinde bir eleştiridir. Bu başlığın sınanmasına gerek bulunmadığı gibi; bu soru, bir hakkın insan hakkı olma niteliği açısından da belirleyici değildir. Buna rağmen, yine de kural olarak su hakkının ülkelerin çoğunda uygulanabilir olduğu görülmektedir.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra su hakkının bir insan hakkı olarak tanımlanabileceği çıkarımı rahatlıkla yapılabilir⁵³. Bununla beraber kaydetmek gerekir

⁵⁰ Foster, *Ibid.*, Algan, *Ibid.*

⁵¹ Nickel, **Making Sense of Human Rights**, s.79. Grönwall, *op. cit.*, s.209.

⁵² Grönwall, *op. cit.*

⁵³ *Ibid.*

ki birçok yazarın dikkat çektiği üzere su hakkı hala bağlayıcı bir insan hakkı düzeyine ulaşabilmiş değildir⁵⁴.

III. “Bir İnsan Hakkı Olarak Su” Lehine ve Aleyhine Görüşler

Suyun bir insan hakkı olarak tanımlanması konusunda görüş birliğinden bahsetmek kolay değildir. Suyun bir insan hakkı olarak tanınmasına, değişik gerekçelerle karşı çıkılmakta veya en azından eleştiri getirilmektedir. Sınırlı sayıda olmamakla beraber, aleyhe görüşler altı kategoride toplanabilir.

A. Aleyhe Görüşler

Bir insan hakkı olarak su hakkı aleyhine görüşleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *Bireyci (Individualist) Yaklaşım*

Su hakkının “sosyal bir hak” olma niteliği dikkate alındığında, su hakkına tam da bu noktadan karşı çıkılacağını kestirmek zor değildir. Literatürde, doğrudan su hakkı ile ilgili olmasa da, kişisel ve siyasi haklara nazaran sosyal hakları alabildiğine eleştiren ve hatta bu haklara açıkça karşı çıkan yazarların varlığı bilinmektedir.

Sosyal hakların insan hakkı olduğu tezine karşı çıkan yazarların başında, “dağıtıcı adalet” fikrinin en temel karşıtı olan Frederich A. Hayek bulunmaktadır. Yazara göre sosyal ve ekonomik kategoride bulunan haklar, kişinin toplumdan kendisine bir takım yararlar temin etmesine yönelik talepler anlamına gelmektedir ve bu haklar, devlet denen cebir kullanma örgütünün çeşitli kişi ve gruplara belirli maddi konumlar temin etmek için, yurttaşların bazılarını kullanmasına yol açmaktadır⁵⁵. Toplumun tamamının belli bir refah seviyesinin üzerine çıkması amacını içerecek genişlikte bir sosyal adalet fikrine karşı çıkan Hayek, piyasada kendisine yer edinemeyen ya da ekonomik olarak dezavantajlı

⁵⁴ John Scanlon, Angela Cassar, Noémi Nemes, **Water as a Human Right?**, The International World Conservation Union (IUCN) Environmental Law Programme, U.N. Development Programme (UNDP), IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 51, 2004, s.20; Williams, *op.cit.*, s.478., Pejan, *op. cit.*, s.1182.;

⁵⁵ Frederich August Hayek, **Sosyal Adalet Serabı**, Mustafa Erdoğan (çev.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss.142-143. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, ss.170.

durumda düşmüş olanlara ahlaksal gerekçelerle hayırseverlik yapılabileceği, ancak bu hayırseverliğin merkezi bir organa yüklenmesinin piyasaya müdahale anlamına geleceği görüşündedir⁵⁶. Benzer bir yaklaşıma sahip olan Ayn Rand'a göre de sosyal haklara konu olan olanaklar, birileri tarafından üretilmektedir ve siyasi otoritenin bunları temin etmesi, üretkenlerin sağladığı kaynakların başkalarına cebren dağıtılması anlamına gelecektir⁵⁷.

Mustafa Erdoğan'ın net biçimde ortaya koyduğu üzere, bu yaklaşıma göre sosyal haklar, başka insanlara değil devlete yönelik talepler gibi görünmekle birlikte, söz konusu mal ve hizmetlerin külfetleri, aslında vergiler, sübvansiyonlar vb. biçimlerle herkese yüklenmekte ve insanlar, hiç tanımadıkları ve belki de sevmedikleri başka kişilerin yararını finanse etmeye zorlanmaktadır⁵⁸.

Görüldüğü üzere, anılan yaklaşımın su hakkının da dâhil olduğu sosyal haklara yönelik yapısal bir eleştirisi bulunmaktadır. Bu yapısal eleştiriye paralel olarak da, sosyal ve ekonomik hakların gereksiz olduğu, diğer taraftan bunlara nazaran kişisel ve siyasal hakların ise önemi ve önceliği vurgulanmaktadır. Böylesi bir karşılaştırma yapan Michael J. Dennis ve David P. Stewart'a göre, ekonomik ve sosyal haklar, medeni ve siyasal haklara göre ikincildir ve vazgeçilmez değildir. Öyle ki Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin (MSHS) 2'inci maddesinde, devletlerin Sözleşme bünyesindeki hakları, aşamalı olarak sağlama yükümlülüğü tespit edilmiştir. Bu çerçevede de su hakkının gereği olarak devletlere su strateji planı hazırlanmasının ve suyun temininde belli gruplara öncelik tanınmasının dayatılması sorunludur. Ayrıca su hakkının -tıpkı diğer sosyal haklar gibi- muğlâk olması da bu hakkın dava edilebilirliğini geçersiz kılmaktadır⁵⁹.

Yazarlara göre, ayrı bir su hakkı türetme faaliyeti gerçeklikten uzaktır. Çünkü su hakkına yönelik çıkarımlar, pozitif temelden yoksundur. Nitekim başlıca insan haklarının düzenlendiği temel metinlerde, örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyannameinde (İHEB), yine MSHS ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kül-

⁵⁶ Hayek, *op. cit.*, s.144-145.; Erdoğan, *op. cit.*, s.171.

⁵⁷ Ayn Rand, “İnsan(in) Hakları”, in Atilla Yayla (çev.), **Sosyal Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Ankara Siyasal Kitabevi, 1993, ss.257-258. Erdoğan, *op. cit.*.

⁵⁸ Bu durum cebri paternalizm olarak ifade edilmektedir. Erdoğan, *Ibid.*, ss.172-173.

⁵⁹ Michael J. Dennis - David P. Stewart, “Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights: Should There be an International Complaints Mechanism to Adjudicate the Rights to Food, Water, Housing, and Health”, **American Journal of International Law**, Vol. 98, 2004, ss.496-500.

türel Haklar Sözleşmesinde (ESKHS) su hakkı bulunmadığı gibi, aşağıda incelenecek olan 15 no'lu genel yorumda ESKHS bünyesinden su hakkının türetilmiş olması, ESKH Komitesi'nin revizyonist programının bir parçası olarak sözleşmeyi gereksiz yere yeniden yazmaya çalışmasının ürünü olarak değerlendirilmektedir⁶⁰.

Yukarıdaki eleştiriler, genel olarak sosyal haklar ekseninde süregelen bir tartışmanın ürünüdür. Bu çerçevede anılan görüş, öncelikle su hakkının sosyal bir hak değil, fakat aynı zamanda yaşama hakkı çerçevesinde kişisel bir hak olduğunu göz ardı etmektedir. Aslında yeri gelmişken bu tartışmanın soğuk-savaş konjonktürünün bir ürünü olduğunu da kaydetmek gerekiyor. Emilie Filmer-Wilson'un⁶¹ dikkat çektiği üzere soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte, hükümetlerin insan haklarını tanımaya yönelik birçok ideolojik bariyer ortadan kalkmıştır. Buna bağlı olarak uluslararası söylemlerde insan hakları terminolojisi farklılaşmış ve genelleşmiştir. Hal böyleyken haklar arasındaki pozitif ve negatif olarak yapılan ayırımın genel anlamıyla ortadan kalkmıştır. Devletin her hakka ilişkin olarak birtakım pozitif yükümlülüklerinin bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tezde anakronik bir yan bulunmaktadır.

Diğer taraftan, Stephan C. McCaffrey'in işaret ettiği üzere, ESKHS'de sosyal hakların aşamalı olarak yerine getirileceği ifade edilse de, asgari yaşam düzeyinin sağlanması için su hakkının "derhal" uygulanması, devletlere getirilen ek bir mükellefiyet değil, sözleşmelerin iyi niyetle yorumlanması kuralı⁶² gereğince, taraf devletlerin özen yükümlülüğünün bir parçası olarak görülmelidir⁶³. Son olarak dava edilebilirlik konusundaki eleştiriye ilişkin, dava edilebilirlik sorununun sosyal hakların objektif niteliğinden kaynaklanmadığı, bilakis sorunun bizzat bu yönde bir uluslararası kurumun bulunmamasından kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz⁶⁴.

⁶⁰ *Ibid.*, ss.491-496. Ayrıca karşı. Pejan, *op. cit.*, ss.1182-1183.

⁶¹ Filmer-Wilson, *op.cit.*, s.10, <http://tiny.cc/7n82h> (19.02.2010)

⁶² Bu kural, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26'ncı maddesinde yer almaktadır. Bkz. <http://tiny.cc/29vm6> (19.02.2010)

⁶³ McCaffrey, "A Human Right to Water: Domestic and International Implications", s.13.

⁶⁴ Violeta Petrova, "At the Frontiers of the Rush for Blue Gold: Water Privatization and the Human Right to Water", *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 31, ss. 599-601.

2. Kapitalist Yaklaşım

Yukarıdaki yaklaşımdan ayırmak kolay olmasa da; kapitalist yaklaşım, ayrı bir başlıkta ele alınabilir. Şöyle ki bu yaklaşım, su hakkına, bir başka hak kategorisini (kişisel ve medeni haklar) öne çıkartarak değil, bizzat kâr eksenli gerekçelerle kaşı çıkmaktadır. Bu durum kapitalist yaklaşımın ayrı olarak ele alınmasına imkân vermektedir. İktisadi liberalizm çerçevesinde kapitalistler, suyun bir insan hakkı olarak güvencelenmesine sıcak bakmamaktadırlar. Nitekim suyun bir insan hakkı olarak tanınması, onun ihtiyaç sahiplerine ücretsiz sunulması veya ekonomik bir değer taşıyacak ise, bunda dahi yoksullar lehine bir takım sınırlamalarla karşılaşması anlamına gelecektir⁶⁵. Oysa sermayedarlar açısından birincil amaç kârdır. Dolayısıyla yatırımcının, kâr amacıyla yapmış olduğu yatırıma yönelik her türlü kayıtlamaya karşı çıkması doğaldır.

Kapitalist yaklaşım, suyun bir insan hakkı olarak güvencelenmesi yerine sorunun özellikle piyasa koşulları ile çözülmesi gerektiği görüşündedir. Su kıtlığının, su ticaretinin eksikliğinden kaynaklanan bir kriz olduğunu iddia eden bu yaklaşım, suyun serbest pazar vasıtasıyla dağıtımını yoluyla su kıtlığı yaşanan yerlere ulaştırılması ve bununla birlikte yüksek fiyatlandırma yoluyla suyun korunmasını savunmaktadır⁶⁶. Bu bakış açısının hak temelli yaklaşım ile taban tabana zıt olduğu açıktır. Çünkü bize göre önceliği insandan ziyade kâra odaklanarak, eşitsizlik temelinde bir sistem öngören kapitalizm, sorunun çözümü değil, ancak sebebi olabilir⁶⁷.

3. Radikal Anti-liberal Yaklaşım

Enteresan bir şekilde, suyun bir insan hakkı olarak tanınmasına tam zıt bir noktadan da karşı çıkanlar bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, “hakları konuşmak”, *euro-centralist* (Avrupa-merkezci), bireyci, liberal felsefeden kaynaklanmaktadır ve bu felsefenin insan hakları yaklaşımı, mutlaka özel sektörün varlığını ve kapitalist ilişkileri yeniden doğuran bir eğilimi içermektedir. Dolayısıyla

⁶⁵ Başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş kapitalist devletin suyun gerçek anlamıyla bir insan hakkı olması faaliyetine karşı lobi faaliyeti yaptığı bilinmektedir. Kanada ise suyun bir insan hakkı olarak tanınmasına açıktan açığa karşı çıkmaktadır. Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Ashfaq Khalfan and Thorsten Kiefer, “Why Canada must Recognise the Human Right to Water and Sanitation”, <http://tiny.cc/w4jvh> (19.02.2010)

⁶⁶ Shiva, *op. cit.*, s.31.

⁶⁷ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalışma Grubu, “Su Hakkı Raporu” <http://tiny.cc/chklp> (19.02.2010)

onlara göre, liberal paradigmanın hak algısı, kapitalizm ile çatışmaz. Su, liberal anlamda bir insan hakkı olarak tanımlanırken, fakat aynı zamanda –gerektiğinde kültürel ve dinsel görüşlerle çatışma pahasına- özel sektörün istemlerini ve suyun metalaşması ile uyum gösterebilecektir⁶⁸.

Diğer taraftan hakların kaynağı olabilecek özerk bir birey algısının bulunmadığı doğu toplumlarında Batı'nın, kendi insan hakları anlayışını evrensel olarak nitelemesinin bir “dayatma”, “farklı kültürlere saygısızlık”, “kültürel emperyalizm” olarak görme eğiliminin yaygın olduğundan bahsedilebilir⁶⁹. Ayrıca bu yaklaşımın, genel olarak “insan hakları kuramı” konusundaki kökten eleştirisiyle aynı düzeyde olmasa da, kavramsal olarak yine “insan hakları” teriminin anlamının muğlâk olduğu savı da suyun bir insan hakkı olarak tanınmasına karşı çıkış nedeni olabilmektedir.

4. *Gayri-İnsan Merkezci Yaklaşım*

Bir insan hakkı olarak su hakkına karşı çıkan bir başka ilgi çekici yaklaşım ise, eleştirilerini bu hakkın insan merkezci (antroposentrist) olmasına yönetmektedir⁷⁰. Yani bu yaklaşıma göre, daha en başta, suyun “insan” hakkı olarak ifade edilmesi sorunludur. Özellikle yeşil hareketi⁷¹ tarafından savunulan bu görüşe göre; evrendeki her şeyin insan için olduğu ve insana hizmet etmek durumunda olduğu yönündeki düşüncenin yansımaları olan bu tanımlama, insan olmayanların haklarını (ekolojik hakları) tanımamakta ve bu çerçevede ironik bir şekilde bağlı olduğumuz hidrolojik sistemin daha fazla bozulması kabul edilmektedir⁷².

Bu eleştiride haklı yanlar bulunmaktadır. Gerçekten de insanların yeryüzündeki diğer canlılarla arasında bir hiyerarşi kurulmamalı ve fakat bir kader

⁶⁸ Karş Bakker, *op.cit.*, ss.438-439.

⁶⁹ Uygun, *op. cit.*, s.29.

⁷⁰ Antroposentrist anayasal çevre yaklaşımını yansıtan bazı anayasalar için bkz. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.64.

⁷¹ Örneğin Türkiye'deki yeşil hareketinin öncülerinden Ümit Şahin'e göre Yeşil düşüncenin etik öncülleri her şeyden önce insan-merkezciliğin eleştirisi üzerine kuruludur ve yeşil politik akımları geniş bir yelpaze içinde de olsa, diğer siyasetlerin insan dışı canlılara ve insansız doğaya yönelik görmezden gelen veya tamamen araçsal tutumlarının tersi bir politika izlemektedir. Ümit Şahin, “Yeşiller ve Hayvan Hakları”, **Birikim**, S.195, Temmuz 2005, bkz. <http://tiny.cc/npa02> Ancak bu savın yeşillerle sınırlı olmadığını, başkaca ekolojistlerce de savunulduğunu kaydedelim.

⁷² Bakker, *op.cit.*, s.438.

birliği bulunmaktadır. Ancak Stefo Benlisoy'un⁷³ dikkat çektiği üzere insan, her ne kadar diğer canlılarla bir takım devamlılık/özdeşlikler taşımakla birlikte, evrimsel sürecin bir sonucu olarak onlardan farklılaşmaktadır. Şöyle ki doğanın parçası olan insan, bilinç sahibi olmak suretiyle ondan ayrılaşmaktadır. Hal böyleyken ekolojik krizin aşılmasında “insan canlısının” kaçınılmaz olarak merkezi bir rolü bulunmaktadır.

5. *Pesimist Yaklaşım*

Su hakkının bir insan hakkı olarak tanınmasına karşı en popüler eleştirisi, bunun gerçekleştirilmesinin çok zor olması temelinde ileri sürülmektedir. Bakker'in sentezediği bu eleştiriler, yazarın da dikkat çektiği üzere temel olarak su hakkının hayata geçirilmesinin zorluğuna dikkat çekmektedir. Şöyle ki, icra kudreti ve getirdiği sorumluluklar açık olmayan su hakkın, (a) sınıraşan sular konusunda ihtilafa sebep olma ve (b) hükümetlerin ayrıcalıklı gruplara gereğinden fazla su tahsis etmesi vasıtasıyla, halk ve çevre adına kavramın potansiyel olarak kötüye kullanılması gibi ihtimalleri bünyesinde barındırmaktadır⁷⁴.

Bu yaklaşıma göre, su hakkının varlığından söz edilmesi, şimdiden öngöremeyeceğimiz, ortaya çıktığında ise karşılayamayacağımız istemlerin doğmasına kapı aralamak anlamına gelecek ve belki de elinde su bulunmayan devletlerin komşu ülkelerin ellerinde bulunan fazla su için gerektiğinde zor kullanmasına yol açacaktır⁷⁵. Hatta daha ileri gidilerek, böyle bir hakkın tüm insanlara eşit olarak tanınması durumunda, bütün insanların su talep etmesi ve bunu karşılamayan devletlerin su savaşlarına girmelerine neden olacaktır⁷⁶.

Bize göre anılan yaklaşımın mevcut bir sorunu, başka sorunların “çıkma ihtimali” üzerinden ele alıyor olması ve herhangi bir çözüm önermemesi eleştiriyeye açıktır.

6. *Etkisizlik Temelli Yaklaşım*

Bu kategorilerin dışında, suyun bir insan hakkı olarak tanınmasına doğrudan karşı çıkmayan ve fakat bazı eleştiriler getiren yaklaşımlar da mevcuttur. Bu

⁷³ Stefo Benlisoy, “Sosyalistler Yeşil Politikaya Nasıl Bakıyor”, *Üç Ekoloji*, S.10, 2010.

⁷⁴ Bakker, op.cit., s.438 ve oradaki atıflar.

⁷⁵ Özden N. Sav, “Su Hakkı Olmalı Mı?”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.72, 2007, s.139-140.

⁷⁶ *Ibid.*, s.151.

eleştiriler, bir hakkın tanınmasının söz konusu sorunun çözümüne bir katkı sağlamadığı noktasından hareket etmektedir. Örneğin, gıda hakkı tanınmış olmasına karşın yaygın olarak açlık devam etmektedir⁷⁷ veya apartheid sonrası Güney Afrika örneğinde görüldüğü üzere bizzat su hakkının anayasada yer almış olması, büyük su bağlantılarının kesilmesine ve su dağıtımındaki eşitsizliğin giderilmesine engel olamamıştır⁷⁸.

Yine bu görüşe göre, haklar düşüncesinin kişilerin can veya malını koruma amacından doğmuş olmasından dolayı, bir mal veya mali değerlere bağlanmamış olan varlıkların korunması düşüncesi başarılı olamamıştır ve insanlığın ortak kalıtları dahi hâlihazırda korunamamaktadır. Dolayısıyla su hakkının tanınmasının efektif ve yararlı etkisi söz konusu olamaz⁷⁹.

Bu yaklaşıma karşı şu kısa örnek rahatlıkla savunulabilir: Örneğin bugün işkence yasağına rağmen işkencenin sürüyor olması veya onlarca reforma rağmen Türkiye'nin İHAM (İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi) önünde en çok ihlal kararı verilen ülke olması, bu hak ve reformların önemini eksiltmediği gibi, anılan eleştiri de su hakkının değerini eksiltmemektedir.

7. *Pratik Temelli Eleştirel Yaklaşım*

Son olarak, suyun ayrı bir insan hakkı olarak tanımlanmasına yönelik daha çok pratik gerekçelerle yapılan bir eleştiriden bahsedilebilir. “Çevre hakkına” yönelik olarak getirilen bu eleştiri, “su hakkı” açısından da söz konusu olabilecektir. Örneğin Semih Gemalmaz’a göre; çevre hakkı, yaşam hakkının bir uzantısı, türevidir. Zira, “çevre hakkını, yaşama hakkının bir uzantısı olarak görmek daha tutarlı ve etkin sonuçlar elde edilmesine hizmet eder niteliktedir. Bir kez, yaşam hakkı, tüm insan haklarının maddi temelini oluşturması bakımından vazgeçilmez, dokunulmaz yapıdadır. Öte yanda, bu doğrultudaki bir yaklaşım, çevre hakkını oluşturan haklar kategorisi kapsamına girip girmediği türünden tartışmaları bertaraf edecektir (...) Bu nedenle, çevre hakkının çok da gerilere gitmeyen mazisinin uyandırabileceği soru işaretlerini dikkate alarak, onu, yaşama hakkının bir türevi biçiminde görmek yerindedir⁸⁰.”

⁷⁷ Gleick, “The Human Right To Water”, <http://tiny.cc/susak> (05.03.2010)

⁷⁸ Bakker, *op. cit.*, s.438 ve oradaki atıflar.

⁷⁹ Sav, *op. cit.*, s.142.

⁸⁰ Mehmet Semih Gemalmaz, “Çevre Koruma Sorunu, Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündükleri”, *İstanbul Barosu Dergisi*, C.61, S.1-2-3., s.64-65.

İfade edildiği üzere, çevre hakkında yönelik olarak geliştirilen bu eleştiri/önerinin su hakkı açısından da söz konusu olabileceği düşünülebilir. Bununla beraber bu eleştiri/öneriye paralel olarak, su hakkının nispeten daha az güvenceye sahip ekonomik ve sosyal haklar kategorisinden ziyade, üzerinde daha çok uzlaşma bulunan ve daha güvenceli olan medeni ve siyasal haklar kategorisinde (yaşam hakkı başlığı altında) ele alınmasının pratik açıdan daha faydalı olacağı görüşü eklenebilir⁸¹. Bu önerme haklıdır. Ancak, bu önermenin su hakkına “olması gereken” ekseninde karşı çıkmadığı da kaydedilmelidir.

B. Lehe Görüşler

Literatürde, suyun bir insan hakkı olarak ortaya konulması gerektiğini savunan yazarların görüşlerini, genel olarak beş başlıkta toplamak mümkündür.

1. Güvenceleme İşlevi

Suya erişimin güvencelemiş olması, alternatif küreselleşme hareketi aktivistlerinin savunduğu üzere, öncelikle su gibi ikame edilemez doğal bir kaynağın piyasa koşullarına teslim edilmemesi anlamına gelecektir⁸². Diğer taraftan bu hakkın tanınması, temiz suya erişimden kaynaklanan sorunlara karşı bir güvence olmanın yanında, mevcut insan haklarının da güvencelemesi ve/veya var olan güvencelerin pekişmesi anlamına gelecektir⁸³. Bununla beraber, söz konusu güvence, hakkın ileri sürülebilirliğini de kapsamaktadır. Yani temiz suya erişme hakkı sınırlandırılan özneler, bu müdahaleyi dava edebilecektir. Ayrıca bu yolla uluslararası toplumun su hakkının ihlali durumunda müdahalelerde bulunması, kazaî prosedürün yanında raporlama vb. yöntemler vasıtasıyla devletlerin denetlemesi söz konusu olabilecektir⁸⁴.

Bu çeşit güvencelere kavuşmamış sistemler açısından dahi, söz konusu hakkın tanımlanmış olması; sorunun, muhatapları tarafından kaydedilmesi ve

⁸¹ Aksi görüş için bkz. Scanlon, Cassar, Nemes, *op.cit.*, s.20, <http://tiny.cc/95cez> (05.03.2010); Topçu, *op.cit.*, s.18.

⁸² Bakker, *op. cit.*, s.437 ve orada atıf yapılan alternatif küreselleşmeciler yazarlar., Türkiye’de bkz. 2007 halkın Hakları Forumu- Su Hakkı Atölyesi sonuç bildirgesi için bkz. <http://tiny.cc/6r4ju> (05.03.2010)

⁸³ Scanlon, Cassa and Nemes, *op. cit.*, ss.18-21.

⁸⁴ World Health Organization, **Right to Water**, s.10-11.

hiç olmazsa soruna yönelik çözümünün bir hedef olarak ortaya konulması anlamına gelecektir⁸⁵.

Diğer taraftan “su hakkı” aleyhine ileri sürülen, bu hakkın hâlihazırda var olan hakların (örneğin yaşam hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı vs.) bir uzantısı olduğu yönündeki eleştirinin aksine, suyun bağımsız bir insan hakkı olarak tanınması, başka bir haktan türetildiği için su hakkının unsurlarından sadece bazılarının korunması, türetilen hakkın sınırlarının genişletilmesi vasıtasıyla uygulanabilirliğinin zayıflatılması ve su hakkı ile olan sınırlarının muğlâklaşması gibi sakıncaları ortadan kaldırır⁸⁶.

2. Devletlere Yükümlülük Getirme İşlevi

Devletin insan haklarına ilişkin yükümlülükleri klasik olarak pozitif ve negatif olmak üzere ikili bir ayrıma tâbi tutulmaktadır. Bundan hareketle devletin, kişisel ve siyasal haklar için negatif, ekonomik ve sosyal haklar için ise pozitif yükümlülükleri bulunduğu ileri sürülmektedir⁸⁷. Ancak bu ayrımın geçerliliği şüphelidir. Dolayısıyla devletin yükümlülüklerini “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlallerine İlişkin Maastricht İlkeleri*” çerçevesinde dikkate almak daha sağlıklı bir çıkarım olacaktır⁸⁸. Şöyle ki, kişisel ve siyasi haklar gibi ekonomik ve siyasi haklar açısından da devletin saygı gösterme, koruma ve gereğini yerine getirme yükümleri söz konusudur ve bunlardan her biri eylemde bulunma ve sonuçlandırma yükümlülüklerini içerir⁸⁹. Ancak, bu yükümlülüklerin su hakkı açısından bulunduğu karşılık üzerinde daha sonra durulacaktır.

⁸⁵ Peter Gleick, “*The Human Right To Water*”, <http://tiny.cc/apagk> (05.03.2010); Özet metnin dayanağı olan tam metin için bkz. Peter Gleick, “*The Human Right to Water*.” **Water Policy**, Vol. 1, No. 5, 1999, ss. 487-503. <http://tiny.cc/4c9y2> (05.03.2010);

⁸⁶ Amanda Cahill, “*The Human Right to Water-A Right of Unique Status: The Legal Status and Normative Content of the Right to Water*”, **The International Journal of Human Rights**, Vol. 9, N. 3, Sept 2005, ss.396-397.

⁸⁷ Ida Elisabeth Koch, “*Dichotomies, Trichotomies or Waves of Duties*”, **Human Rights Law Review**, Vol. 5, 2005, s.85.

⁸⁸ Algan, *op. cit.*, s.83.

⁸⁹ “*The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights*”, **Human Rights Quarterly**, Vol. 20, ss.693-694; Algan, *op. cit.*, s.83.; World Health Organization, **Right to Water**, ss.7-10.

3. Dikkat Çekme ve Harekete Geçirme İşlevi

Su hakkının uluslararası toplum tarafından tanınması, söz konusu sorunun ulaştığı düzeye dikkat çekilmesi ve bu bağlamda çözüme yönelik adımlar atılmasını tetikler⁹⁰. Diğer taraftan hakkın tanınması, hak sahiplerinin bu hakka bağlı yasal prosedürü bilmeleri ve takip etmeleri, gerektiğinde bu yolları zorlamaları anlamına gelmektedir. Bu durum, özellikle sivil toplumun hareketlenmesine de yol açar. Anılan hareketlenme, hakkın öznelerinin ve hükümet dışı örgütlenmelerin sorunun çözümüne yönelik olarak kendilerinin aktif bir rol üstlenmesi anlamına da gelecektir ki, bu da çözüme yönelik olumlu bir adım olmanın ötesinde, etik açıdan da tutarlıdır⁹¹.

Dünyadaki su sorunun ulaştığı aşama, üzerine düşünme aşamasını çoktan geçmiş, derhal tedbir alınmasının gerekli olduğu aşamaya ulaşmıştır. Öyle ki suyun bir hak olarak konuşulmaya başlaması soruna yönelik ilgiyi arttırmıştır. Nitekim birçok uluslararası toplantıda başlıklardan biri “su hakkı”dır. Ancak, bu toplantılarda öne çıkan aktörlerin suyun bir meta olması gerektiğini de savunan çok-uluslu şirketler olması dikkat çekicidir. Bununla beraber son zamanlarda, çözümle ilgili olarak sorunun gerçek muhatapları da uluslararası düzeyde bir araya gelmektedir⁹².

4. Ayrımcılıkla Mücadele İşlevi

Temiz suya erişim sorunu, yoksulluk gibi subjektif nedenlerin yanında cinsiyet veya yaş gibi objektif açıdan dezavantajlı grupları da mağdur etmektedir⁹³. Başka bir deyişle, halihazırda dezavantajlı durumda bulunan bazı grupların yaşadıkları ayrımcılık sorunu, temiz suya erişim sorununa bağlı olarak derinleşmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün⁹⁴ dikkat çektiği üzere okullarda temiz su miktarının sınırlı olması, okula “gönderilen” çocukların sayısının azalmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla şaşırtıcı olmayan bir şekilde okula gönderilme-

⁹⁰ Pejan, *op. cit.*, s. 1209-1210.; World Health Organization, **Right to Water**, s.10.

⁹¹ *Ibid.*, s.1209; Topçu, *Ibid.*, s.17 ve oradaki atıflar.

⁹² Bu bağlamda Dünya Su Forumu’na alternatif olarak suyun ticarileşmesi temeline kaşı hak temelli yaklaşımın savunucuları “Alternatif Su Forumu” düzenlemektedir. Bu forum 2009 yılında İstanbul’da düzenlenmiştir. Bkz. <http://tiny.cc/oi3gb> (06.03.2010)

⁹³ Bu mağduriyetlerin örnekleri için bkz. World Health Organization, **Right to Water**, s.22-27.

⁹⁴ Yoksulların, çocukların, kadınların ve yerli toplulukların su sorununa ilişkin olarak bir inceleme için bkz. World Health Organization, **Right to Water**, *op.cit.*, ss.22-27.

yenler ilkin kız çocukları olmaktadır. Bununla beraber, fiziksel açıdan daha savunmasız durumda olan hamile kadın ve çocukların, temiz su sorunundan dolayı çoğunlukla hayati tehlike dâhil, bir dizi sorun yaşadıkları bilinmektedir. Diğer taraftan geleneksel olarak kadınlara, ev içi emeğin öznesi olmanın dayatılması, kadınların özellikle bulaşık vb. temizlik işlerinde su ile olan temaslarından dolayı salgın hastalıkların öncelikli muhatapları olmalarını da beraberine getirmektedir. Su hakkının tanınması, dezavantajlı grupların yaşadıkları ayrımcılığa karşı mücadele açısından da kritik bir öneme sahiptir. Örneğin ev içi emeğe mahkum edilen kadınların, bu sorunu aşma yönündeki mücadelelerinde su hakkı, dezavantajlı grupların karar alma süreçlerinde yer almaları imkanını da bünyesinde taşımakla⁹⁵, son derece önemli bir misyon içermektedir.

5. Yoksullukla Mücadele veya Sosyal Adalet İşlevi

Suyun bir insan hakkı olarak değil de, diğer birçokları gibi, salt ekonomik bir meta olarak ele alınması, eşitsizliğe neden olmaktadır⁹⁶. Buna karşın, suyun bir insan hakkı olarak tanınması, suyun herkese ait olduğu fikrini güçlendirmektedir. Öyle ki, suyun temel bir insan hakkı olarak deklare edilmesi, hakkın önemine bir vurgu yapmanın yanında, suyun ve suya erişme hakkının kamusal güvencelerden yoksun biçimde ticarileşmesi ve özelleştirilmesine karşı bir sınırlama anlamı taşıyacaktır⁹⁷. Suyun ticarileşmesi durumunda bundan zarar göreceklelerin, parası olmayan yoksullar olduğu açıktır. Çünkü temel hayati ihtiyaçlarını karşılamak için ihtiyaç duyduğu suya ekonomik nedenlerle ulaşamayanlar, genelde yoksullardır. Su gibi hayati ve diğerlerinden farklı olarak ikame edilemez bir elementin, ticari kurallara tâbi olması; en önce işsizlik ve dolayısıyla parasızlık sorunuyla boğuşan yoksul kitleleri vuracaktır/vurmaktadır. Buna paralel olarak suya erişimin eşitlik veya ihtiyaç kriterleri dikkate alınmadan, tek taraflı olarak piyasa güçlerince belirlenmesine karşı birçok araştırmacı ve hükümet dışı örgütün tepki gösterdiği bilinmektedir⁹⁸.

⁹⁵ Bu konu 15 no'lu genel yorumda da özellikle vurgulanmıştır. Bkz. aşa. dipnot. 160 civarı.

⁹⁶ Bu yönde eleştiriler için bkz. Topçu, *op.cit.*, s.34 vd.

⁹⁷ World Health Organization, **Right to Water**, s.30.

⁹⁸ Erik B. Bluemel, "The Implications of Formulating a Human Right to Water, **Ecology Law Quarterly Ecology Law Quarterly**, Vol 31, 2004, s.963. <http://tiny.cc/c4qww> (08.03.2010) Ayrıca bkz. <http://tiny.cc/jubyj> (08.03.2010)

Diğer taraftan suyun şehir su şebekelerinden eşitsiz biçimde dağıtım ve su kesintilerinde varoş mahalleler aleyhine eşitsizlik yaratacak uygulamalar, kent yoksullarının durumunu daha da vahim bir düzeye çıkarmaktadır⁹⁹. Bu dağıtım ve kesinti uygulamasındaki çarpıklık, suya erişimde eşitsizliği ve yoksulların dezavantajlı durumunu teşhir etmektedir. Sosyal devlet, en önce gelir farklılıklarının azaltılması için pozitif yükümlülük altında tutulan ve bu amaçla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalede bulunan devlettir¹⁰⁰. Bunun gerçekleşmesinde kritik öneme sahip olan araç, sosyal haklardır. Suyun metalaştırılması karşısında, sosyal bir içerik taşıyan su hakkı, söz konusu gelir gider eşitsizliğinin önlenmesi için son derece önemli bir rol taşımaktadır.

IV. Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Gelişimi

Suyun bir insan hakkı olarak ele alınışı yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Nitekim su hakkının, insan hakları hukukunun gerek ulusal gerekse ulusal-üstü klasik metinlerde doğrudan doğruya düzenlendiği söylemez. Bununla beraber konuya değinen metinlerin bağlayıcılık düzeyleri arasında da bir farklılaşma olduğu dikkatten kaçmamalıdır.

Biz aşağıda, su hakkına yer veren metinler ve bu metinlerin yer aldığı kategoriler üzerinde duracağız.

A. Genel Olarak Sözleşme Sınıflandırmaları

Literatürde uluslararası metinler, taşıdıkları güvence niteliği veya prosedürü açıdan üç farklı kategoride toplanmaktadır. Birinci kategoriyi oluşturan metinler; etkisi hukuki bağlayıcılıktan çok moral güçle sınırlı olan metinlerden oluşmaktadır¹⁰¹. Kendisine taraf olan devletler açısından zorlayıcı etkisi daha çok psikolojik temelli olan bu kategoride metni denetleyici herhangi bir kurum bulunmamaktadır. Genellikle bildirelerden, bildirilerden ve kararlardan olu-

⁹⁹ Grönwall, *op. cit.*, ss.112-121.

¹⁰⁰ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 10.Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2009, s.132.

¹⁰¹ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, ss.196-197.

şan¹⁰² bu kategoride yer alan belgeler, hukuki bağlayıcılıktan çok siyasal etkileri ile öne çıkmaktadır¹⁰³.

İkinci kategoride yer alan metinler, sadece bir metin olmanın ötesine geçerek, beraberinde bir takım kurumları da getirmiş olan ve bu bağlamda güvence-lenen hak ve özgürlüklerin yarı yargısal ve/veya siyasal organlar önüne taşındığı ve/veya taraf devlet açısından bağlayıcılığı bulunan belgelerdir¹⁰⁴. Pakt, (misak), şart (berat), anlaşma, antlaşma, sözleşme ve protokol olarak anılan bu metinleri onaylayan devletlerin, bu metinlerin gereklerini uluslararası toplum önünde yerine getirme yükümlülükleri bulunmaktadır¹⁰⁵. Bu kategorideki sözleşme hükümlerinin, taraf devletçe yerine getirilip getirilmediği; şikâyet başvurusu, rapor ve soruşturma usulleriyle gerçekleştirilir¹⁰⁶. Yine bu belgeler hakkında ilgili organlar, maddeleri yorumlayarak taraf devletlere yol gösterirler. Bu yorumların bağlayıcılığı tartışmalı olmakla birlikte, bunların metne hayat verdikleri ve özellikle prosedürel süreçte dikkate alındıkları açıktır.

Üçüncü kategori ise, beraberinde mutlaka yargısal ve bazen bununla beraber siyasal bir organ getiren sözleşmelerden oluşmaktadır. Sözleşmeye taraf devletlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediikleri, doğrudan yargısal bir denetime tâbi olmakla birlikte, duruma bağlı olarak bir de ulus-ötesi siyasal bir denetime tâbi olmaktadır.

Literatürde yaygın olarak kullanılan bu kategorileştirmede, yumuşak hukuktan katı hukuka doğru bir seyir söz konusudur. Öyle ki, metinler arasındaki bağlayıcılık dozajı da farklılaşmaktadır. Dolayısıyla bir hakkın düzenlendiği metnin bulunduğu kategori, onun uluslararası toplum nezdinde ne kadar “güven-”celi” olduğunu da göstermektedir. Dikkat edilirse “önemli” demeyip, “güvence-”li” diyoruz; çünkü insan haklarına bütüncül yaklaşımın gereği olarak, haklar

¹⁰² *Ibid.*, s.197.

¹⁰³ Bu kategori için için bağlayıcı olmayan hukuk veya yumuşak hukuk (soft-law) ifadeleri de kullanılır. Karş. Andrew T. Guzman, “*The Design of International Agreements*”, **The European Journal of International Law**, Vol. 16., no.4., ss.579-612.

¹⁰⁴ Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 6. bası, Legal Yayıncılık, 2007, s. 1628.

¹⁰⁵ Raymon Vander Elst, “La laïcisation, les trois générations et les trois niveaux de protection internationale des droits de l’homme”, **Revue trimestrielle des droits de l’homme**, 1992, no.10, s.143. Aktaran: Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.201.

¹⁰⁶ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, ss.1638-1672.

arasında herhangi bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Ancak bazı haklar, verilen mücadele ve devletler arasındaki konsensüse bağlı olarak diğerlerine göre daha fazla güvence altına alınmıştır.

İşte diğer haklardan daha önemsiz olmadığı açık olan su hakkı, ne yazık ki henüz yeterince güvenceyle donatılmamıştır. Çünkü su hakkı daha çok yukarıda değindiğimiz birinci kategoride yer alan uluslararası metinlerde düzenlenmiştir. Bununla beraber su hakkının, birincisine göre daha az yaygın olsa da, ikinci kategoride yer alan belgelerde de kendisine yer bulduğu görülmektedir. Su hakkının yer alma şekli, açıkça “sudan” bahsedilmesi biçiminde olduğu gibi; açıkça düzenlenmeyip, yorum yoluyla başka hakların bünyesinden çıkartılması biçiminde de gerçekleşebilmektedir. Ancak ne yazık ki “suyun”, üçüncü düzey koruma öngören sözleşmelerin hiçbirinde açıkça ifade edilmediğini görüyoruz. Bununla beraber, bu düzeyde yer alan sözleşmelerde yorum yoluyla su hakkının var olduğu düşünülebilir. Ayrıca bölgesel ve ulusal metinlerin/anayasaların, temel kaynaklara erişimi bir hak olarak tanınması ve/veya içtihadî yollarla bu hakkın güvencelemesi yolundaki eğilimin güç kazandığı düşünüldüğünde, bugün olmasa bile yakın gelecekte su hakkının teamül hukukunun ve uluslararası hukukun genel ilkelerinin bir parçası olacağı söylenebilir¹⁰⁷.

Bu açıklamalardan sonra, su hakkının uluslararası metinlerdeki gelişimi ve ifade ettiğimiz kategorilerin içinde su hakkını ortaya koyan metinleri aktarabiliriz.

B. Bir İnsan Hakkı Olarak Su Tartışmasının Ortaya Çıkış Süreci ve Su Hakkını Açıkça Ortaya Koyan Metinler

İnsanın suya erişim hakkı, birçok hukuk sisteminde kökenini çok eskilere dayandırmaktadır. Örneğin Roma hukukunda devamlı olarak akan suların özel mülkiyete konu edilemediği bilinmektedir¹⁰⁸. Keza, İslam ve Yahudi inançlarında da su ortak mülkiyetin konusunu oluşturmaktadır. Bu inançların etkisindeki hukuk sistemlerinde de su kutsaldır. Kişinin kendisi veya hayvanının susaması durumunda su alma hakkı ve temel kullanımlar için kişinin elinde bulundurduğu

¹⁰⁷ Gleick, *op. cit.*, s.488.

¹⁰⁸ Roma hukukunda suyun yerine ilişkin Türkçe bir tercüme için bkz. “Roma Hukukunda Su Hakları”, Güzide Burcu Günveren (çev.), MÜHF-HAD, C.14, S.3, 2008, ss. 309-312.

suyu diğer insanlarla paylaşma yükümlülüğünü vardır¹⁰⁹. Yine İslam hukukunda bir kişinin kuyu açması durumunda, kuyudaki suda bazı ayrıcalıklara sahip olması söz konusu olmakla birlikte, o kuyudan su içmek isteyen kişiyi engellemeyeceği, suyun, otun ve ateşin özel mülkiyete konu edilemeyeceği bilinmektedir¹¹⁰. Aslında suyun kutsallığı, İslam dinine özgü değildir. Bütün semavi dinlerde suyun kutsal bir yanı bulunduğu gibi, semavi olmayan dinlerde de bu kutsallık geçerlidir. Ayrıca, din ile kültürel değerler arasındaki ilişki dikkate alındığında, su ile kurulan ilişki kültürel bir anlam da taşımaktadır. Örneğin, Hinduizm inancında Ganj nehri kutsaldır, bu dinin ölüm sonrasında, ölülerin yakılıp, küllerinin Ganj nehrine bırakılması ritüeli bulunmaktadır. Yani, insanların su ile olan ilişkisi maddi bir içerik taşımanın yanında, manevi bir boyut da içermektedir. Bu yanıyla, suya ilişkin bir hukukun öteden beri zorunlu olarak var olduğu, suyun dinsel ve kültürel haklarla yakın bir ilişkisi olduğu peşinen söylenebilir.

1. Uluslararası Metinler

Suya ilişkin hukuk eski olsa da, suyun uluslararası düzeyde ele alınışının geçmişi o kadar eskilere dayanmamaktadır. Uluslararası düzeyde “su hakkı” ilk kez, insancıl hukukun temel metinlerinden kabul edilen Cenevre sözleşmelerinde kendisine yer bulmuştur¹¹¹. Bu sözleşmelerden 1950 yılında yürürlüğe giren Savaş Mahpuslarına Yapılacak Muamele ile ilgili Cenevre Sözleşmesi’nin 20, 26, 29 ve 46’ncı maddelerinde, mahpusa içme ve temizlik için gerekli olan suyun mahpusluk sırasında ve yer değiştirme sırasında tedarik edilmesinin zorunlu kılındığını; 1950 yılında yürürlüğe giren Savaş Zamanında Sivil Kişilerin Korunmasıyla ilgili Cenevre Sözleşmesi’nin 85, 89 ve 127’inci maddelerinde, gözaltında bulunan sivillerin tutulma ve yer değiştirmeleri boyunca, tuvalet ve banyo gibi temizlik ihtiyaçları ile içme suyu ihtiyaçlarının karşılanmasının zorunlu kılındığını, son olarak 1978 yılında yürürlüğü giren Uluslararası Olan/Olmayan Silahlı Çatışmalardan Mağdur olanların Korunması ile ilgili 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesine Ek Protokollerden birincisinin

¹⁰⁹ Stephen Hodgson, **Land and Water-The Rights Interface**, Rome: Development Law Service FAO Legal Office-Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2004, ss.47-49.

¹¹⁰ T. Kadouri, Y. Djebbar, and M. Nehdi, “*Water rights and water trade: An Islamic perspective*”, <http://tiny.cc/s4x16> (07.03.2010)

Ayrıca bkz. F. Lee Brown ve Helen M. Ingram. **Water and Poverty in the Southwest**, Tucson: University of Arizona Press, 1987.

¹¹¹ Bu sözleşme metinlerine ulaşmak için bkz. <http://tiny.cc/jxaje> (07.03.2010)

54'üncü maddesi ile ikincisinin 5 ve 14'üncü maddelerinde, sivil nüfusun hayatta kalması için gerekli olan su kaynaklarına saldırılmasının, tahrip edilmesinin, ortadan kaldırılmasının, kullanılmaz hale getirilmesinin yasaklanmış olduğunu görüyoruz¹¹².

Bu sözleşmelerin önemi, zor durumda bulunan insanların, savaş zamanında sudan mahrum bırakılmayacağını düzenlenmiş olmasıdır. Bu yaklaşım, su hakkının uluslararası düzeyde tanınması konusunda önemli bir destek ayağıdır ve objektif durumu itibariyle, uluslararası hukuk açısından tetikleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu sözleşmeler, başkaca herhangi bir metin bulunmasa da, teorik olarak, savaş zamanında dahi korunan su hakkının, barış zamanında evleviyetle (*argumentum a fortiori*) var olacağı ve korunacağı yönünde bir kıyaslama yapmaya da imkân tanımaktadır¹¹³.

Cenevre sözleşmelerinden sonra “su”, uzunca bir süre uluslararası metinlerde açıkça kendisine yer bulamamıştır. Su hakkı, bir insan hakkı olarak ancak yaklaşık çeyrek asır sonra 70'li yıllarda, kapitalizmin yol açtığı tahribatın artık gözle görülür olduğu ve bu bağlamda muhtelif tekil konu başlıkları hakkında yapılan konferanslar dizisinde kendisine yer bulmuştur. Bu konferanslar dizisinin hemen başında, çevresel felaketlere karşı BM tarafından 5-16 Haziran 1972 tarihlerinde Stockholm'de gerçekleştirilen ve 100'den fazla ülke temsilcisinin katıldığı **İnsan Çevresi Konferansı** bulunmaktadır. Temel beklentisi, her ülkenin çevreye karşı sorumluluğunu kabul etmesinin, insanın yeryüzündeki varlığını sürdürmesinin başlıca koşulu olduğu noktasında birleşmesi olan bu konferansta¹¹⁴ insanın, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşullarını sağlayan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşama hakkı ile bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi koruma ve geliştirme yükümlülüğü birinci ilke olarak kaydedildikten sonra; ikinci ilke olarak, bugünkü ve gelecek nesiller için ihtiyaca göre özenli planlama veya yönetim ile dünyanın doğal kaynakları, hava, **su**, toprak, flora, fauna ve doğal ekosistemleri temsil eden örneklerin korunması gerektiği kaydedilmiştir¹¹⁵. Ancak bu konferansta, bir insan hakkı olarak su üzerinde durulma-

¹¹² Karş. Topçu, *op.cit.*, , ss. 20-21.

¹¹³ *Ibid.*, ss. 21.

¹¹⁴ Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1993, s.71. ve oradaki atıflar.

¹¹⁵ Stockholm Deklarasyonu olarak da bilinen metnin Türkçe'si için bkz. <http://tiny.cc/mztzl> (07.03.2010)

mıştır. Söz konusu ilkelerde de su, çevre hakkının bir bileşeni olarak korunması gereken doğal mineral biçiminde dikkate alınmıştır.

Bununla beraber, anılan konferanslar dizisi içinde suyun bir hak olarak ele alınışı, 1977 yılında yapılan **Mar Del Plata Konferansı**'nda gerçekleşmiştir¹¹⁶. Bu Konferans'ta su, "içme suyu" boyutuyla ve ilk kez bir hak olarak ifade edilmiştir. "*Tüm halkların, gelişme aşaması, sosyal ve ekonomik koşulları ne olursa olsun, temel gereksinimlerine eşit miktarda ve kalitede içme suyuna erişim hakkına sahip olduğu*", hem Konferans eylem planının önsözünde, hem de Topluluk Suları konusundaki 2 no'lu kararda ifade edilmiştir. Konferans sonrasında 1980 ve 1990 arasındaki döneme yönelik olarak, yeterli hizmet ulaşımayan kentsel ve kırsal alanlara güvenilir içme suyu ve sağlık koruma hizmetlerinin tedarik edilmesi amacıyla "*uluslararası içme suyu temini ve sağlık koruma on-yılı*" başlatılmıştır. Söz konusu Konferansın sonucunda, su hakkına ilişkin herhangi bir tanım yapılmasa da, suyun gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Bu durum, ileride sürdürülecek tartışmalara bir zemin hazırlamıştır¹¹⁷.

Bu virajdan sonra bir insan hakkı olarak suyun, uluslararası bir sözleşmeye konu oluşu, spesifik durumda bulunan ve esasen suya erişimde sıkıntı yaşayan veya temiz suyun bulunmamasından dolayı dezavantajlı duruma düşen özneler için söz konusu olmuştur. Bu özneler, suya erişimde problem olması durumunda, tek başına ev içi emeğe mahkûm edilen kadınlar ile fiziksel ve ehliyet açısından kısıtlama altında bulunan çocuklardır. Bu hak özneleri, temiz su bulunmaması durumunda su temin etmek için kilometrelerce yol kat etmeleri gereken eğer bu tercihte bulunmazlarsa ve bazen bu tercihe rağmen, salgın hastalık riski altında temizlik yapmaya mahkûm edilenlerdir¹¹⁸.

Bu çerçevede kadınların ve çocukların haklarına ilişkin olarak iki temel BM sözleşmesinde su hakkından bahsedildiği görülmektedir. Bu sözleşmeler; "**Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme**"¹¹⁹ (KKHTS) ve "**Çocuk Hakları Sözleşmesidir**"¹²⁰. (ÇHS)

¹¹⁶ Topçu, *op.cit.*, s.22.

¹¹⁷ <http://tiny.cc/an28x> (07.03.2010)

¹¹⁸ Mae V. Buenaventura, "*Women and Water Privatization*", <http://tiny.cc/340on> oradaki atıflar.

¹¹⁹ Bundan sonra KKHTS olarak anılacaktır. Metin için bkz. "Mevzuat Listesi", Osman Doğru (Ed.), Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Projesi, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları, <http://ihami.anadolu.edu.tr/> (02.04.2010)

1981 yılında yürürlüğe giren ve BM sözleşmeleri içinde en çok çekince konulan sözleşmelerden birisi olan KKHTS'nin “Kırsal Alandaki Kadınların Hakları” başlıklı 14/2 (h) maddesinde su hakkı, açıkça zikredilmiştir:

“Taraf Devletler erkekler ile kadınlar arasında eşitliği sağlamak üzere, kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmaları ve bu gelişmelerden yararlanmaları için kırsal alanda yaşayan kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır ve bu kadınlara özellikle aşağıdaki hakları tanır; (...) Özellikle konut, sağlık, aydınlanma, **icme suyu**, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkı.”

Türkiye'nin de Türk Medeni Kanunu çerçevesinde bir takım çekincelerinin bulunmakla birlikte taraf olduğu bu Sözleşme¹²¹, ayrımcılığın tasfiyesine yönelik olarak mücadele yolunda aşağıda anacağımız ÇHS'ye göre daha genel ve güvenceli olarak, kadınlara yeterli yaşam standardı sağlama yükümlülüğü bulunmaktadır. ÇHS'de bulaşıcı hastalık ve yetersiz beslenmeyle mücadelede bir araç olarak ortaya konulan temiz içme suyu sağlama yükümlülüğü, KKHTS'de bir araç olarak değil, genel olarak yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkının bir unsuru olarak ifade edilmiştir.

1991 yılında yürürlüğe giren ve yine Türkiye'nin belli çekinceler taşımakla birlikte taraf olduğu¹²² ÇHS'de “su”, “sağlık hakkı” ile ilişkilendirilmiştir. Sözleşmenin “sağlık hakkı” başlıklı 24/2 (c) maddesi şu şekildedir:

Taraf Devletler, bu hakkın tam olarak uygulanmasını yakından izler, ve özellikle aşağıdaki konularda gerekli tedbirleri alır: (...) Temel sağlık hizmetleri verilmesi sırasında, mevcut teknolojik yeniliklerin kullanılması ve besleyici gıdalar verilmesi ile çevre kirlenmesinin tehlike ve zararları dikkate alınarak **temiz içme suyunun** sağlanması gibi yollarla bulaşıcı hastalıklarla ve yetersiz beslenmeyle mücadele edilmesi(...)

Yani görüldüğü üzere devlet, bulaşıcı hastalıklar ve yetersiz beslenmeyle mücadele etme yükümlülüğü altındadır ve bu yükümlülüğünü, diğerleri ile birlikte “temiz içme suyu sağlamak” vasıtasıyla gerçekleştirmek durumundadır. Gerçi temiz içme suyuna çocuk sağlığı ile bağlantılı olarak yer veren ilk sözleşme, ÇHS değildir. **Afrika Çocuk Hakları ve Esenliği Şartı**'nın “Sağlık ve

¹²⁰ Metin için bkz. *Ibid.*

¹²¹ Resmi Gazete, 14.10.1985, S.18898.

¹²² Resmi Gazete, 27.01.1995, S.22184.

Sağlık hizmetleri” başlıklı 14’üncü maddesinde de taraf devletlerin, her çocuğun sahip olduğu en iyi fiziksel, zihinsel ve ruhsal sağlık durumuna sahip olma hakkının gerçekleşmesi için temiz içme suyunu sağlama yükümlüğünden bahsedilmektedir¹²³.

Çocuklar ve kadınların dışında, bağlayıcı nitelik taşımasa da bir diğer dezavantajlı grup olan yaşlılara ilişkin bir metinde de suya erişim hakkına değinilmiştir. BM tarafından hazırlanan Yaşlı İlkeleri içinde yer alan “bağımsızlık” ilkesinin birinci maddesine göre, “yaşlı kişiler besin, su, barınak, kıyafet, sağlık bakımı, iş ve başka gelir getirici imkânlar, eğitim, öğretim ve sağlıklı bir çevrede yaşama imkânına erişmelidir¹²⁴.”

Her ne kadar anılan belgelerde suya değinilmiş olsa da, McCaffrey’e göre bu hükümlerin hiçbirisi, sosyal bir hak (*entitlement*) anlamına gelmemekte, sadece taraf devletlere ilgili sözleşmelerde özel olarak korunması öngörülen kişi veya kişi topluluklarına yaşamaları ve asgari sağlık düzeyine sahip olmaları için gerekli olan suyun temin edilmesi ödevini yüklemektedir¹²⁵. Oysa “sosyal hak” kavramı bundan daha fazlasını ifade etmektedir. Bu yüzdendir ki sosyal haklar, hak temelli yaklaşım ile ekonomik temelli yaklaşım arasındaki en gerilimli alanı oluşturmaktadır.

Bu noktada 70 ve 80’li yıllarda su üzerine yapılan tartışmaların, sadece haklar bağlamında yapılmadığını söylemek gerekiyor. Bu dönemde su, aynı zamanda ekonomik tartışmaların da odağı olmaya başlamıştır. Öteden beri kamusal olan su, yükselen yeni ekonomik dalganın da etkisiyle özelleştirmelerin konusu olmuştur. Suyun özelleştirilme süreci, ilkesel olarak kökenlerini 70’li yılların sonunda özellikle Dünya Bankası veya Birleşik Devletler Uluslararası Gelişim Ajansı gibi kurumların, gelişmekte olan ülkelerde su altyapı tesisleri kurma sürecinde bulunmaktadır. Ancak 80’li yıllarda da devam eden bu süreçte, su sistemleri her ne kadar istisnai olarak özel sektörün elinde yer alıyor olsa da; bu tarz uluslararası kurumlar, kamu makamlarının yönlendirmesi altındadır. Ancak ilk kez 1989’da Birleşik Krallık’ta neo-liberal politikaların öncüsü Mar-

¹²³ “African Charter on the Rights and Welfare of the Child”, <http://tiny.cc/2ts97> (08.03.2010)

¹²⁴ “The United Nations Principles for Older Persons”, <http://tiny.cc/j9anz> (08.03.2010)

¹²⁵ Stephan C. McCaffrey, “The Human Right to Water”, **Fresh Water and International Economic Law**, in Brown Weiss, Laurence Boisson de Chazournes, Nathalie Bernasconi-Osterwalder (Eds.), Oxford: Oxford University Press, 2005, s.98.

garet Thatcher'ın başkanlığını yaptığı muhafazakar (Tory) hükümetinin, su hizmetlerini özel sektöre devretmesi, kısa zamanda küresel bir akım haline gelecek olan suyun özelleştirilmesi sürecini başlatmıştır. Gerçi bu süreç, bütün ülkelerde, Birleşik Krallıkta olduğu gibi, suyun topyekün satılması biçiminde gerçekleşmemiş; bazı ülkelerde “Fransa tipi” olarak ifade edilen, su sistemlerinin uzun dönem için kullanma ve işletme imtiyazının özel sektöre devri biçiminde; bazılarında ise su sistemlerinin kullanım ve işletiminin rekabete dayalı koşullara tâbi bir idari sözleşmeyle özel sektöre devri biçiminde gerçekleşmiş, ancak sonuç itibarıyla su sistemleri, bu süreçte ticari kurumlara açılmıştır¹²⁶.

Söz konusu ekonomik geçiş döneminden sonra, “katı olan her şey yeniden buharlaşırken”, su hakkı da yeniden, yine bir uluslararası konferansta ve fakat yapısal bir farklılıkla tanımlanmıştır. 1992 yılında Dublin’de yapılan “Su ve Sürdürülebilir Kalkınma” Konferansında su, bu defa “*suyun tüm kullanım alanlarında ekonomik değere sahip bir kaynak olduğu ve ekonomik bir meta olarak görülmesi gerektiği*” tespitinden hareketle, “*temel bir hak olarak bütün insanların temiz su ve sanitasyona ödenebilir bir fiyatla erişme hakkının*” (ilke 4) bir parçası olarak ifade edilmiştir. Bu yöndeki tespite dayanak olan yaklaşıma göre, su kaynaklarının israfı ve çevreye zarar verecek şekilde kullanılmasının sebebi, suyun ekonomik bir değer olarak görülmemesidir. Oysa, bu yaklaşıma göre suyun ekonomik bir meta olarak yönetilmesi, etkin ve adil tüketim sağlamanın ve su kaynaklarının korunmasını teşvik etmenin bir yoludur¹²⁷.

Bu Konferansta su, “güvencelenmiş” görünmekle birlikte, esasen ekonomik bir meta haline dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bu durum, Dublin Konferansına yönelik birçok eleştirinin ileri sürülmesine neden olmuştur. Eleştiriler haklı olarak, suyun eşitsiz dağılımının temel nedeninin ekonomik bir meta olarak ifade edilmesi olduğu noktasında toplanmış ve insan onuruna yaraşır bir hayat sürdürmek için gerekli olan suyun bir insan hakkı olarak güvencelenmesi gerektiği ileri sürülmüştür/sürülmektedir¹²⁸.

Suyu ilk defa açıkça bir meta olarak ortaya koyan Dublin ilkelerinde bu yöndeki ifadelerin yanında, temiz suyun, hayatı, kalkınmayı ve çevreyi sürdürü-

¹²⁶ Violeta Petrova, *op. cit.*, ss. 571-580.; Tully, *op. cit.*, s.47.

¹²⁷ *Ibid.*; Bluemel, *op. cit.*, 963-967.

¹²⁸ Su hakkına ilişkin alternatif yaklaşım hakkında bkz. Pooja Parmar, **Revisiting The Human Right to Water**, The University of British Columbia, 2006, ss.91-94.; <http://tiny.cc/y84kc> (08.03.2010)

lebilir kılmak için gerekli olan sınırlı ve hassas bir kaynak olduğu tespit edilmiş, yaşamın devam etmesini sağlayan suyun, toplumsal ve ekonomik kalkınma ile doğal ekosistemlerin korunmasıyla ilişki olarak bütünsel (holistik) bir yaklaşımla ele alınması, bir su toplama havzası veya yeraltı suyu aküferinin tümünü kapsayan toprak ve su kullanımını birbirine bağlayarak etkin biçimde yönetilmesi gerektiği de vurgulanmıştır¹²⁹.

Diğer taraftan Dublin ilkeleri açısından olumlu sayılabilecek ve su hakkının lehine geliştirilen fikirlerle uyumlu iki temel vurgu dikkat çekmektedir. İlkelerde öncelikle su kaynaklarının geliştirilmesinde ve yönetiminde, her seviyedeki kullanıcıları, planlamacıları ve politikacıları da dâhil eden, “katılımcı” bir yaklaşıma çağrı yapılmıştır. Bunun yanında, suyun dağıtılması, yönetimi ve korunmasında kadınların kritik bir rolünün bulunduğu kaydedilmiş, kadınların su kaynaklarına ilişkin pratiklere, karar alma ve uygulama dâhil, her aşamada katılımının önemi vurgulanmıştır. Bu tespitten hareketle, ilkelerde anılan amacın gerçekleşmesi için her türlü aracın tedarik edilmesi gerektiği kaydedilmiştir¹³⁰. Ancak yine de, Dublin İlkelerindeki bu olumlu ifadeler, suyun bir meta olarak tanımlanmasının ve bu temelde ileri sürülen eleştirilerin gölgesinde kalmaktadır. Nitekim diğer ilkeler esasen bu ilkedan bağımsızlaştırılmamaktadır.

Dublin Konferansındaki ekonomik temelli bu yaklaşım, yine 3-14 Haziran 1992 tarihinde düzenlenen ve Stockholm Konferansı ile başlayan çevre konusundaki uluslararası etkinliklerin bir halkası niteliğinde olan BM Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı’na da yansımıştır. Stockholm Konferansından sonra dünyanın ikinci büyük çevre etkinliği olan bu Konferans¹³¹, “insanlığın ortak malı olan çevre” üzerinde gerçek bir tartışmaya vesile olması ve çevreden yararlanma konusunda devletler ile bireyler arasında eşitlik temelinde yeni kuralları netleştirip formüle etmek bakımından bulunmaz fırsat yakalandığı yönündeki umutları beslese de, gerçekte çevre hakkı konusunda büyük bir düş kırıklığı yaratmıştır¹³². Aynı düş kırıklığı, su hakkı açısından da mevcuttur. Şöyle ki, Konferansın sonucunda “sürdürülebilir kalkınma” modelinin karakterize ettiği altı metin

¹²⁹ Dublin İlkeleri için bkz. <http://tiny.cc/hjmh2> (08.03.2010)

¹³⁰ Bkz. ilke III, *Ibid.*

¹³¹ Ediz Hun “*Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı*” in Necmettin Çepel, **Doğa, Çevre, Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları**, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1992, s.230. Özdek, *op. cit.*, s.79.

¹³² Özdek, *op. cit.*, s.79.

ortaya konulmuş, bu metinlerden, Türkiye'nin de benimsediği program niteliğinde bir belge olan **Gündem 21**'in 18'inci bölümü "*Tatlı Su Kaynakları Temininin ve Kalitesinin Korunması*" biçiminde düzenlenmiştir¹³³. Genel hatlarıyla bu bölümde su, doğal bir kaynak ve hem sosyal hem de ekonomik bir mal olarak öngörülmüş, suyu kullananlardan uygun ücretler alınması telkin edilmiş, sürdürülebilir yönetim için her türlü planlama ve geliştirmede suyun tam maliyetinin esas alınması salık verilmiş ve suyun bir mal olduğu sıklıkla vurgulanmıştır¹³⁴.

Model itibarıyla ister istemez mülkiyet-çevre-sosyal haklar gerilimini bünyesinde taşıyan "sürdürülebilir kalkınma" söylemi, görece de olsa bir takım hak temelli çıkarımlara da izin vermektedir. Örneğin 1994 yılında yapılan Nüfus ve Kalkınma Konferansında su hakkı konusu gündeme gelmiş, **Uluslararası Nüfus ve Gelişme Konferansı Eylem Programı**'nda sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde "insanın" bulunduğu ifade edilerek, insanların kendileri ve aileleri için yeterli yiyecek, giyecek, mesken, su ve temizlik dâhil yeterli bir yaşam standardını sağlama haklarının bulunduğu ifade edilmiştir¹³⁵. Yine sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikalarına ilişkin bir diğer sözleşme ise, "**Sınırsız Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Hakkındaki 1992 Sözleşmesi**"ne Ek 1999 tarihli **Londra Su ve Sağlık Protokolü**'dür. Taraflara, herkesin içme suyuna erişimini ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını, insan sağlığını tehlikeye atmayan, çevre kalitesini ve ekosistemlerin korunmasını amaçlayan entegre su yönetimi sistemleri çerçevesinde, herkese sanitasyon sağlanması amaçlarını izleme yükümlülüğünü yükleyen Protokol'de, bu minvalde bazı teknik yöntemler öngörülmekle birlikte dikkat çekici biçimde ilke ve yaklaşımlar (md.5/1) başlığı altında "*hem nitelik hem de miktar açısından yeterli suya eşitlikçi erişim, özellikle dezavantaj ve sosyal yoksunluktan muzdarip olanlar olmak üzere, nüfusun tüm mensuplarına sağlanmalıdır*" hükmüne yer verilmiştir. Anılan Ek Protokol, 20'inci yüzyılın sonunda su hakkına ilişkin

¹³³ Topçu, *op.cit.*, s.22.

¹³⁴ <http://tiny.cc/y1kpm> (08.03.2010)

(08.03.2010) Gündem 21 ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin bir eleştiri için bkz. Shiv Visvanathan, "*Mrs Brundtland's Disenchanted Cosmos*", in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (eds.), **The Geopolitics Reader**, London: Routledge, 1992, ss.230-242.

¹³⁵ Bkz. Dublin İlkeleri, ilke 2, *op.cit.*; Topçu, *op.cit.*, s.23.

olarak, dezavantajlı gruplara dikkat çeken özelliği gereğince önem taşımaktadır¹³⁶.

İfade ettiğimiz belgelerin tamamı 20'inci yüzyılda üretilmiştir. Ancak 20'inci yüzyıl sona ererken su sorunu çözülmediği gibi, büyümeye de devam etmiştir. Söz konusu gerçek karşısında BM bünyesinde de bazı tedbirler gündeme gelmiş, yeni bir yüzyıla/bin yıla girilirken, bu sorunun çözümüne yönelik bütüncül bir kalkınma hedefi iddiası ile 189 ulusun temsilcisinin katılımıyla bir deklarasyon yayımlanmıştır. **BM Milenyum Deklarasyonu**¹³⁷ olarak bilinen bu Deklarasyonun yoksulluk, açlık, eğitim, kadın erkek eşitliği, çocuk ölümleri, anne ölümleri, hastalıklar ve çevre sorunlarının her biri için öngörülen belli bir oranda sorunun azaltılması hedeflenmektedir. Bu hedefler çerçevesinde sağlıklı suyun kilit bir role sahip olduğu defalarca vurgulanmıştır. Deklarasyonda çevresel güvenliğin sağlanması için ayrı bir hedef olarak 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun oranının yarı yarıya azaltılması hedeflenmektedir. Deklarasyon hâlihazırda BM politikaları çerçevesinde uygulanmaktadır. Buna karşın, güvenli içme suyuna erişim süreci, Deklarasyonun amaçlarına ulaşılması ihtimali dikkate alındığında, çok yavaş ilerlemektedir¹³⁸.

Bu Deklarasyon, kendisinden sonra gelen Konferansları etkilemiştir. 2002 yılında Johannesburg'da düzenlenen, **BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi**'nde¹³⁹ ve Konferans sonunda hazırlanan uygulama planında, Deklarasyon'a atıfta bulunulmuş ve bununla birlikte herkesin "*su ihtiyaçlarının, toplumsal cinsiyet konusuna duyarlı, bilgilendirme ve katılıma açık biçimde evsel, tarımsal ve endüstriyel su gereksinimleri arasındaki uygun denge kurularak, yeterli miktar ve kalitede, yoksulların ihtiyaçlarını karşılayacak bir fiyattan, ayrımcılık yapmadan karşılanması*" gereği ifade edilmiştir. Yani Dublin Konfe-

¹³⁶ <http://tiny.cc/9p6hb> (08.03.2010)

¹³⁷ <http://tiny.cc/jaz3b> (08.03.2010)

¹³⁸ Malgosia Fitzmaurice, "*The Human Right to Water*" in Symposium: Environmental Protection and Human Rights in the New Millenium: Perspectives, Challenges and Opportunities, **Fordham Environmental Law Review**, Vol.18., 2007, s.548., Bkz. U.N. Millennium Project 2005, Investing in Development: A Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals, <http://tiny.cc/wls6y> (08.03.2010)

¹³⁹ Kalkınma hakkına ilişkin olarak bkz. <http://tiny.cc/ujk6t> (08.03.2010) Suyun kalkınma hakkı olarak ele alınışı için bkz. Parmar, *op.cit.*, ss.55-57.

ransından bu yana suyun *ekonomik* bir değer olduğu yönündeki vurgu sürmekle birlikte, suya ulaşımında yoksulların ve dezavantajlıların gözetilmesi ve muğlaklık içermekle birlikte suyun bedelinin, yoksulların ihtiyacını karşılayacak seviyede olması kaydı yinelenmiştir¹⁴⁰. Yani görüldüğü üzere, bir yandan yoksulların haklarına vurgu yapılmakta, ama diğer taraftan suyun ekonomik bir değer olduğu vurgusu tekrarlanmaktadır. Benzer yaklaşım, bölgesel düzeyde üretilen metinlerde de görülmektedir. Örneğin 2001 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin kabul ettiği Avrupa Su Kaynakları Şartı'nın 5'inci maddesi şu şekildedir:

Herkes kendi temel ihtiyaçları için yeterli miktarda su hakkına sahiptir.

Uluslararası insan hakları belgeleri (instruments) tüm insanların aklıktan kurtulma ve kendileri ve aileleri için yeterli yaşam standardı haklarını tanımaktadır. Bu iki ihtiyacın, sağlık ve hijyen bakımından yeterli kalitede, asgari miktarda su hakkını içerdiği açıktır.

Su temininin insanları mahrum bırakacak şekilde kesilmesini önlemek için sosyal tedbirler yürürlüğe konmalıdır¹⁴¹.

Yine bu ilke çerçevesinde tavsiye kararında, temel ihtiyaçları karşılamak için su hakkına zarar vermeksizin, su kaynaklarının üretimi ve kullanımı ile ilgili finansal maliyetleri karşılamak amacıyla, (a) kirleten-öde, (b) kullanıcı-öde ilkeleri ve (c) su kaynaklarının tahmini gelişimine, gerekli yatırımlar ve sosyal düşüncelere bağlı olarak, nispi veya artan oran ya da düşük gelir kategorileri için veya tercihli şartlarla asgari su miktarının güvence alınması gibi oranlama yöntemleri ile belirlenecek harçların uygulanması gerektiği tavsiye edilmiştir¹⁴².

Diğer taraftan aynı yıllarda bir insan hakkı olarak su, bir başka bölgesel metinde, ekonomik temelli yaklaşımın aksine, hak temelli vurguyu öne çıkarak biçimde açıkça bir insan hakkı olarak düzenlenmiştir. 2002 yılında yürürlüğe giren *Senegal Nehri Su Şartı'na*¹⁴³ göre; Nehir suyu, kişi ve çalışma güvenliğine ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma gözetilerek ve “*temel bir insan*

¹⁴⁰ <http://tiny.cc/5s02m> (08.03.2010), Topçu, *op.cit.* s.23.

¹⁴¹ <http://tiny.cc/l7pfn> (08.03.2010)

Su hakkına ilişkin paragrafta (par.5) İHEB, BM ESHS ve yukarıda anılan Londra Protokolüne atıf yapıldığını kaydedelim.

¹⁴² *Ibid.*, par. 19.

¹⁴³ <http://tiny.cc/507t9> (08.03.2010)

hakkı olarak sağlıklı su hakkına” saygı gösterilerek, nehir kıyısındaki devletlerin nüfusunun bütünsel olarak kullanımına sunulacaktır¹⁴⁴. (md.4) Bunun yanında, su kaynaklarının kullanımında nüfusun, özellikle dezavantajlı durumda olanların içme suyu ihtiyaçlarının eşitlikçi biçimde tatmin edilmesi amacının ifade edildiği (md.8) Şart’ta, “*Ücretsiz olan evsel kullanımlar dışında, nehir sularının alınması önceki izin veya Deklarasyon (...) rejimine tâbidir.*” (md.10) Stephan McCaffrey’e göre, su hakkının “temel bir hak” olarak ifade edilmesi ve güvencelenen şeyin sadece “su” olmayıp, “sağlıklı su” olması; Şartı, su hakkı açısından öncü bir konuma yükseltmektedir¹⁴⁵.

Tüm bu metinleri aktardıktan sonra, yeri gelmişken, su hakkının ÇHS, KHTS ve ESHS kendisine “ikinci düzey” koruma öngören sistemlerde yer buluşuna (Afrika mekanında) bir yenisinin daha eklendiğini de belirtmek gerekiyor. 2003 yılında yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartının, Afrika’da Kadınların Hakları Protokolü’nün 15’inci maddesinde, “*Taraf devletler kadınların besleyici ve yeterli gıda hakkına sahip olmasını güvenceler. Bu konuda, şu uygun önlemleri alırlar: a-) Kadınlara temiz içme suyuna erişim, ... sağlama*¹⁴⁶” ifadesi yer almaktadır. Ancak, bu Protokolün AİHHŞ’nin aksine yargısal bir denetim içermediğini söyleyelim.

2. Ulusal Metinler

Hakları, ulusal düzeyde güvence altına alan en önemli metin anayasalardır. Kökeni eskilere dayansa da, uluslararası insan hakları metinlerinde kendisine yeni yer bulmaya başlayan su hakkının varlığı, anayasalarda çok daha yenidir. Gerçi su hakkı, birçok ülke mevzuatında “yasa” düzeyinde düzenlenmiştir. Ancak bir hakkın anayasal hale getirilmiş olmasının, güvence sisteminin de etkililiğini ortaya koyduğu açıktır¹⁴⁷. Şöyle ki; bir hakkın anayasal bir düzenlemeyle tanınması, söz konusu hakka varlık kazandırmanın yanında, ondan bireylerin de yararlanabileceğinin bildirilmesi¹⁴⁸ ve daha önemlisi yasama organını anayasaya

¹⁴⁴ Fitzmaurice, *op. cit.*, s.545.

¹⁴⁵ McCaffrey, “*The Human Right to Water*”, s.101.

¹⁴⁶ <http://tiny.cc/7hn80> (08.03.2010)

¹⁴⁷ Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s.59.

¹⁴⁸ Algan, *op. cit.*, s.96.

uygun olarak sosyal hakkın gerçekleştirilmesi niteliğinde işlemlerde bulunmak konusunda yükümlü kılması anlamına gelecektir¹⁴⁹.

Su hakkının anayasalarda düzenlenmesi yönündeki yeniliğin, suyun güven-cesiz biçimde özelleştirilmesi süreci ve bunun yol açtığı olumsuz tecrübelerden sonra, 90'lı yıllardan itibaren söz konusu olduğu görülmektedir.

Suyu bir insan hakkı olarak düzenleyen anayasalar şunlardır: 1900 yılında kabul edilen Avustralya Anayasası (md.100), 2008 yılında kabul edilen Bolivya Anayasası (md.20), 2008 yılında kabul edilen Ekvador Anayasası (md.12, 411 ve 412), 1996 yılında kabul edilen Eritire Anayasası (md.10), 1994 yılında kabul edilen Etiyopya Anayasası (md.90), 1996 yılında kabul edilen Gambiya Anayasası (md.216), 1985 yılında kabul edilen Guatemala Anayasası (md.127, 128), 1980 yılında kabul edilen Guyana Anayasası (md.36), 1996 yılında kabul edilen Güney Afrika Anayasası (md.27), 1999 yılında kabul edilen İsviçre Anayasası (md.76), 1993 yılında kabul edilen Kamboçya Anayasası (md.59), 1991 yılında kabul edilen Kolombiya Anayasası (md.49, 334, 365, 366, 367, 368.) 2006 yılında kabul edilen Kongo Anayasası (md.48), 1991 yılında kabul edilen Laos Anayasası (md.17), 1999 yılında kabul edilen Meksika Anayasası (md.27), 1999 yılında kabul edilen Nijerya Anayasası (md.20), 1987 yılında kabul edilen Nikaragua Anayasası (md.89, 105), 1994 tarihinde kabul edilen Panama Anayasası (md.114,256), 1976 yılında kabul edilen Portekiz Anayasası (md.81) 1995 yılında kabul edilen Uganda Anayasası (Başlangıç ve md.14) , 1967 yılında kabul edilen Uruguay Anayasası (md.47), 1999 yılında kabul edilen Venezüella Anayasası (md.127, 178), 1996 yılında kabul edilen Zambiya Anayasası (md.112)¹⁵⁰.

Anılan anayasalara ilişkin olarak şu tespitlerde bulunulabilir. Öncelikle, su konusunun genellikle 90'lı yıllardan sonraki anayasalara veya bu dönemde yapı-

¹⁴⁹ Bülent Tanör, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul: May Yayınları, 1978, s.359.

¹⁵⁰ Diğer metinlerle beraber, (eksikler bulunmakla birlikte) su hakkına ilişkin anayasal düzenlemelerin bulunduğu bir derleme için bkz. Scanlon, Cassar ve Nemes, *op.cit.*, ss.35-53.

Ayrıca bkz. <http://tiny.cc/f9diw> (08.03.2010)

Dünyadaki mevcut anayasaların metinlerinin derlendiği çalışmalar için bkz.

<http://tiny.cc/flyc5> , <http://tiny.cc/zrn56> (08.03.2010) Anılan anayasaların Almanca, İngilizce ve İspanyolca metinlerinden yararlanılmıştır. İspanyolca metinlerin tercümesinde Nazım Sinan Odabaşı'na yardımları için teşekkür ederim.

lan değişikliklere konu edilmiştir¹⁵¹. Bunun yanında ikinci olarak, su hakkının daha çok güney yarımkürede yer alan ülkelerin anayasalarında açıkça düzenlendiği yönünde bir çıkarımında bulunulabilir. Nitekim 80’li yıllardan sonra kuzey yarımkürede yer alan birçok ülkede de yeni anayasalar yapılmış, ancak su hakkı, bu anayasalarda “açıkça” ifade edilmemiştir. 80 ve 90’lı yıllardan itibaren sosyal haklar konusundaki yaygın gerileme dikkate alındığında, bu durum şaşırıcı olmayacaktır. Ancak yine de kuzey yarımkürede, özellikle Avrupa’da, su hakkının bazı anayasalarda açıkça yer aldığına şahit olmaktayız. Örneğin 1976 tarihli Portekiz Anayasası’nın 81’inci maddesinde devletin *ekonomik ve sosyal alandaki yükümlülükleri* arasında, başkaları ile birlikte “(...) (n) su kaynaklarını kullanan, planlayan ve akılcı biçimde yöneten bir ulusal su politikası kabul etmenin” de bulunduğu ifade edilmiştir¹⁵².

Yine 1999 yılında kabul edilen İsviçre Anayasası’nın 76’ıncı maddesi münhasıran suya ayrılmıştır. “Su” başlıklı bu maddede;

“(1) Konfederasyon, yetki alanı dâhilindeki su kaynaklarının ekonomik kullanımı ve korunmasını güvenceler ve suyun zararlı etkilerine karşı koruma sağlar. (2) Su kaynaklarının korunması ve işletilmesi, enerji üretimi ve serinletme amacı ve su dolaşımını etkileyen önlemler için kullanımı hakkındaki ilkeler düzenlenir. (3) Suyun korunması, uygun rezidüel akışının güvencelenmesi, hidrolik mühendislik ve barajların güvenliği ile yağışı etkileyen önlemler hakkında yasa çıkartılır. (4) Kantonlar su kaynaklarını yönetirler ve federal yasalar tarafından uygulanan sınırlara bağlı olarak su kullanımı için harçlar alırlar. Konfederasyon, ücrete tâbi olarak taşıma faaliyeti için suyu kullanma hakkına sahiptir (...)” hükmü yer almaktadır.

Belirtmek gerekir ki, İsviçre’de su hakkının anayasallığı 1999 Anayasası ile gerçekleşmemiştir. Daha önce de, 1874 Anayasasında su konusunun düzenlenmiş olduğu gözlemlenmektedir. Hatta 1999 Anayasasının 76’ıncı maddesinin, 1874 Anayasasının “24 bis” maddesinden esinlenerek hazırlandığı söylene-

¹⁵¹ Su hakkında çok Devletin suya yaklaşımının düzenlendiği Avustralya Anayasası istisnadır

¹⁵² Metnin ilk halinde bu düzenlemenin bulunmadığını kaydedelim. <http://tiny.cc/zbuu6> (08.03.2010)

bilir¹⁵³. 1999 metnin 1874 metnindeki “24 bis” maddesinden etkilenmesi doğaldır, çünkü suyun anayasal bir hüküm olarak düzenlenişinde “halkın yasa teklifi” denen yarı-doğrudan demokrasi aracı etkili olmuştur. 1984 yılındaki doğrudan su hakkı ile ilgili “*Suyumuzu korumak için*” ve 1987 yılındaki özellikle çevre hakkı bağlantılı olarak “*Rothenthurm*” halk girişimlerinin (yasa tekliflerinin), 1991 yılındaki “*suyun korunması hakkında federal yasanın*” kabul edilişi sürecine ve bir konsensüsün oluşmasında çok önemli etkide bulunduğu bilinmektedir¹⁵⁴. Yani bir hakkın tanınmasında “mücadele” faktörünün önemi açısından, İsviçre olumlu bir örnek teşkil etmektedir.

Ancak bununla birlikte, söz konusu mücadelenin sona erdiğini söylemek de mümkün değildir. Konu hakkında tartışmalar devam etmektedir. Öyle ki Avrupa’da bu tartışma kamuoyu arasında süregelmekle birlikte, yavaş yavaş parlamentoların çatısı altında da ifade edilmektedir. Çok yakın bir tarihte Belçika Senatosunda, Belçika Anayasası’nın ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin 23’üncü maddesinde bir değişiklik teklifi hazırlanmıştır¹⁵⁵. Teklife göre, “*Herkesin insan onuruna yaraşır bir hayatı idame ettirme hakkının bulunduğu*” ifade edildiği ve bu amaca ulaşmak için bir takım haklar sıralandığı bu maddeye¹⁵⁶, “*yeterli kalite ve miktarda uygun su kaynağı hakkının*” da eklenmesi gerekmektedir. Değişiklik girişiminde suyun, temizlik ve sağlık için zorunlu bir element olduğu ve suya eşit ulaşımın güvencelenmesi için kamusal yönetiminin bir zorunluluk olduğu” dikkate alınarak, “*her insanın, insan onuruna uyan bir yaşamı idame ettirmek için yeterli miktar ve kalitede suya erişimini güvencelenmesinin kolektif bir sorumluluk olduğu*” savunulmuştur. Ayrıca tasarıda “su

¹⁵³ Ancak 24bis maddesi yeni metinden, devletin suyun korunması ve işletilmesine yönelik olarak “*özellikle içme suyu ve yer altı sularının zenginleştirilmesi*” vurgusu ile farklılaşmaktadır.

¹⁵⁴ İsviçre’de su hakkının evrimine ilişkin kapsamlı bir inceleme için bkz. Corine Mauch-Emmanuel Reynard, **The Evolution of the National Water Regime in Switzerland**, Lausanne: Institut de Hautes Études en Administration Publique-European Water Regimes and the Notion of a Sustainable Status Project, 2002. Bkz. <http://tiny.cc/0mrex> (10.03.2010)

¹⁵⁵ 2008 yılında hazırlanan değişiklik teklifi hakkında bilgi için bkz. Chiara Armeni, **The Right to Water in Belgium**, Geneva: International Environmental Law Centre-International Environment House, 2008., özellikle s.6 ve oradaki atıflar.

¹⁵⁶ Anılan haklar şunlardır: (1) Çalışma ve serbestçe meslek seçme hakkı (2) Sağlık, sosyal, tıbbi ve hukuki yardım için sosyal güvenlik hakkı (3) Saygın barınma hakkı (4) Sağlıklı bir çevrenin korunması hakkı (5) Kültürel ve sosyal edim hakkı.

hakkının anayasada tanınmasının, bu hakkın somutlaşmasında önemli bir adım olduğu da ifade edilmiştir¹⁵⁷.

Değişiklik teklifinin gerekçesinde, suyun kamusal niteliğine ilişkin vurgu dikkat çekicidir. Su hakkının gerçekleşmesinde kamusalılık vurgusu, Atlantik'in öteki yakasına geçildiğinde daha belirgin olarak ön plana çıkmaktadır. Bolivya ve Uruguay Anayasaları bu anlamda önemli örneklerdir. Uruguay hükümetinin 2002 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yaptığı antlaşma neticesinde imzalamış olduğu niyet mektubuna ve suyun özelleştirilmesine karşı bir tepkinin ürünü olarak kurulan "Suyun ve Hayatın Savunması için Ulusal Komisyon" (CNDAV) isimli sivil örgütlenmenin yaptığı kampanyanın sonunda halk inisiyatif yoluyla yasa teklifi hazırlanmış ve bu teklif halkın %62,75'sinin oyuyla yürürlük kazanmıştır¹⁵⁸. Halkın oyladığı metin şu şekildedir:

"Su yaşam için temel doğa kaynağıdır. Güvenli suya ve temizliğe erişim temel bir insan hakkıdır.

1-) Su ve temizlik için ulusal su politikası şu esaslara dayanacaktır: **(a-)** ülkesel kullanım, muhafaza etme, çevresel koruma ve doğayı yenileme planları yapılacaktır, **(b-)** hidrolojik dolaşım, su kaynakları ve gelecek kuşaklar ile dayanışma içinde sürdürülebilir yönetim ve kamu yararı gözetilerek korunacaktır, **(c-)** yerleşim yerlerinin içme suyuna öncelik verilerek, bölgesel su kullanımlarının öncelikleri saptanacaktır, **(d-)** içme suyu ve temizlik (sanitasyon) hizmetlerinde, sosyal düzenin gerekliliklerini, ekonomik düzene göre ön planda tutulacaktır.

Yukarıdaki hükümleri herhangi bir biçimde ihlale uğratacak her karar, imtiyaz ya da izin, geçersiz sayılacaktır.

2) Yağmur suları istisna olmak üzere, bütün yer altı suları ve yer üstü sular da (hidrolojik sisteme dâhil olanlar) tek bir kaynak olarak ele alınır ve kamu yararına uygun olarak, devletin kamusal hidrolojik mülkiyetine tâbidir.

3) İnsan kullanımına yönelik, kamusal temizlik (sanitasyon) ve su sistemleri, münhasıran kamu tüzel kişilikleri tarafından yönetilir.

¹⁵⁷ Metnin akıbeti ve Belçika hukukunda su hakkına ilişkin yasal düzenlemeler için bkz. Armeni, *op.cit.*

¹⁵⁸ <http://tiny.cc/8ean> (10.03.2010), <http://tiny.cc/sqwq1> (08.03.2010)

4) Başka bir ülkenin kaynaklarından yoksun kalması halinde veya dayanışma amacıyla, her bir meclisin üye sayısının beşte üçü tarafından kabul edilecek bir yasa ile, bu ülkenin su kaynaklarından yararlanabileceği kararlaştırılabilir.”

Anılan düzenlemenin 4’üncü fıkrasına görülen enternasyonalizm, bu hakkın evrensel niteliği açısından son derece önemlidir. Uruguay’daki halk inisiyatifi ve içerdiği enternasyonal ruh, diğer Latin Amerika ülkelerindeki kamuoyunu da etkilemiştir¹⁵⁹. Örneğin 2008 yılında halkoylaması ile kabul edilen yeni Ekvator anayasasında su hakkı düzenlenirken suyun kamusallığına vurgu yapılmıştır. Klasik liberal anayasaların aksine sosyal haklara öncelik veren yeni Ekvator Anayasasında, ilk olarak “su ve besin hakkı” (md.12) düzenlenmiştir:

Bir insan hakkı olarak su temel ve öncelikli bir haktır. Yaşam için elden çıkartılamaz, feshedilemez, el konulamaz temel bir değer olan su, kamunun kullanımına yönelik stratejik bir ulusal servettir¹⁶⁰.

Bu düzenlemenin yanı sıra Ekvator Anayasasında ayrıca “iyi yaşam kuralları” başlıklı yedinci bölümünün altıncı kısmı, “su” konusuna ayrılmıştır. Bu kısımda da iki ayrı maddede devletin yeterli miktar ve kalitede suyu tedarik edilebilmesi için, su kaynaklarının ekosistem ve çevre ile uyumlu olarak koruma, yenileme ve sürdürülebilirliğini sağlama ödevinden bahsedilmiş (md.411) ve bunun gerçekleşmesi için devletin çevreci bir yönetim sağlayarak planlama-düzenleme yapma ve kontrol etme sorumluluğu ortaya konulmuştur. (md.412)

Anayasal ve kamusal su hakkı mücadelesinin son halkasını ise Bolivya Anayasası oluşturmaktadır¹⁶¹. 2008 yılında yapılan referandum sonrası 2009 yılında yürürlüğe giren çiçeği burnunda “Çoğul-milletli Bolivya Devleti Anayasası’nın”¹⁶² 20’inci maddesi şu şekildedir:

“(1) Herkes evrensel nitelikteki içilebilir su (...) hizmetlerine eşit olarak sahiptir. (2) (...) Hizmet koşulları, katılımcılık ve sosyal denetim ile birlikte, ev-

¹⁵⁹ Latin Amerika’da Uruguay ile başlayan su hakkı mücadelesi, Ekvator, Bolivya ve yakın zamanda Kolombiya’da 2 milyondan fazla yurttaşın imzasına dayanan bir kampanya ile devam etmiştir. <http://tiny.cc/lk5ab> (10.03.2010)

¹⁶⁰ <http://tiny.cc/59luh> (10.03.2010)

¹⁶¹ Bolivya’daki su sorunu ve mücadelesi için bkz. Williams, *op.cit.*, ss.492-504.

¹⁶² **Constitution of the Plurinational State of Bolivia (Bolivian Constitution)** Francisco Valle V. (çev.), Amazon Digital Services, 2009.

rensellik, hesap-verebilirlik, ulaşılabilirlik, süreklilik, kalite, etkililik, etkinlik, adalet ve güvenceli olma kriterlerini taşımak zorundadır. (3) Su ve temizliğe ulaşma bir insan hakkıdır, imtiyaz veya özelleştirme konusu olamaz ve kanuna göre ruhsat ve kayıt rejimine tâbidir.” (a.b.ç.)

Su hakkına ilişkin yukarıdaki anayasaların isminin anılmış olması, su hakkının sadece bu ülkelerde tanındığı anlamına gelmemelidir. Aşağıda da yineleceği üzere, su hakkı birçok ülkede çevre, sağlık ve diğer sosyal haklarla birlikte yorumlanmak üzere yaşam hakkının bir parçası olarak içtihatlar yoluyla da tanınmaktadır. Diğer taraftan anayasaların dışında da birçok ülkede yasa düzeyinde su hakkına ilişkin düzenlemelere rastlanmakta, Belçika, İspanya, Finlandiya, İsveç, Rusya Ukrayna gibi ülkelerde su hakkının yasal olarak güvencelenildiği görülmektedir¹⁶³. Yine Stephen Tully'nin aktardığı üzere Azerbaycan, Meksika ve Yunanistan devletleri, yasama organlarını ve siyasalarını (policy) su kaynaklarının korunmasına yönelik olarak vasıflandırmıştır¹⁶⁴.

C. Su Hakkını Zımnen Tanıyan Uluslararası Sözleşmeler

1. Genel Olarak: Temel İnsan Hakları Sözleşmeleri

Su hakkını bir insan hakkı olarak açıkça ifade etmemekle birlikte, bünyesinde bu hakkı barındırdığı düşünülen birçok sözleşme mevcuttur. Aslında bu durum su hakkının diğer haklarla olan yakın ilişkisinin veya bu hakların bir unsuru olarak görülebilmesinin bir sonucudur. Öyle ki su olmadan yaşamak, sağlıklı olmak, konut sahibi olmak ve çevrenin devamlılığını sağlamak mümkün değildir. Dolayısıyla su hakkı yaşam hakkının, konut hakkının, sağlık hakkının ve çevre hakkının olmazsa olmaz bir parçası durumundadır. Yani 20'inci yüzyılda hazırlanan birçok insan hakkı sözleşmesinde -o dönem su sorununun ciddi bir boyuta ulaşmaması da dikkate alındığında- sudan bir hak olarak bahsedil-

¹⁶³ Ancak bu çalışmada insan haklarının ulusal düzeyde çerçeveleyen anayasalara sınırlı kaldığı için yasal düzenlemelere yer verilmedi. Çeşitli Avrupa ülkelerinde su hakkının ele alındığı ortak bir çalışma için bkz. <http://tiny.cc/wbcb213sb8> (08.03.2010) Ayrıca bkz. Ingrid Kissling-Näf ve Stefan Kuks (eds.), **The Evolution of National Water Regimes in Europe: Transitions in Water Rights and Water Policies**, London:Springer Publication, 2005.

¹⁶⁴ Tully, Stephen Tully, “A Human Right To Access Water? A Critique of General Comment No.15”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Vol. 23/1, 2005, s.44.

memiş olması anlaşılabilir, ancak yine de insan hakları konusundaki bu temel metinlerden su hakkı çıkarımı yapılması mümkündür¹⁶⁵.

Aslında diğer haklardan su hakkı çıkarımı yapılabileceği yönündeki bu tespit, literatürde su hakkı üzerine ilk defa çalışan McCaffrey tarafından yapılmıştır¹⁶⁶. Yazara göre İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) “*herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır*” biçiminde bir hüküm içeren 25'inci maddesi¹⁶⁷, su hakkı çıkarımına zemin hazırlamaktadır. Çünkü su hakkı, bu maddenin açıkça atıf yaptığı “yeterli yaşama standardına” kesinlikle dâhildir¹⁶⁸.

McCaffrey'in çalışmalarından sonra konu üzerinde duran ve bu konuyu geliştiren¹⁶⁹ Gleick da mantıksal açıdan, İHEB'i tasarlayanların, suyu bütünüleyici elementlerden birisi ve hava gibi temel bir unsur biçiminde düşündüklerinin varsayılabilirliğini ifade etmektedir. Gleick'a göre, insan sağlığı ve refahı için gerekli olan yeterli miktarda ve kalitede su olmaksızın, madde 25'deki standartlar karşılanamaz; dolayısıyla bireylerin sağlıklı ve refah içinde bir yaşam standardına ulaşmaları için asgari miktarda temiz su gereksinimlerinin karşılanması gerekmektedir¹⁷⁰.

Buna ek olarak yazar, susuzluktan ölümün önlenmesi, su ile bağlantılı hastalıkların azaltılması ve temel besin pişirme ve ihtiyaç duyulan hijyenin sağlanması için temel düzeyde temiz su gerekliliğine dikkat çekmektedir ki; bu tespit, miktar ve kalite için temel su standartlarını belirleyen Dünya Sağlık Örgütü ve başka BM ve uluslararası yardım örgütleri tarafından da kabul edilmektedir¹⁷¹.

Bunun yanında su hakkının, 20'inci yüzyılda ortaya çıkan belgelerin moral kaynağı olan ve siyasal önemi tartışmasız olan İHEB'in bünyesinde zımnen de

¹⁶⁵ Stephan McCaffrey, **International Organizations and the Holistic Approach to Water Problems**, Natural Resources Journal, Vol.31, 1991, s.1.

¹⁶⁶ Fitzmaurice, *op.cit.*, s.539.

¹⁶⁷ “*Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir.*”

¹⁶⁸ McCaffrey, “*A Human Right to Water: Domestic and International Implications*”, s.7.

¹⁶⁹ Fitzmaurice, *op. cit.*, s.539-540.

¹⁷⁰ Gleick, *op. cit.*, s.491.

¹⁷¹ *Ibid.*, 294-495.; Günlük kullanım biçimleri için bkz. World Health Organization, **Right to Water**, s.16 vd.

olsa yer aldığına ilişkin bir diğer görüş ise, Bildirge'nin işsizliğe karşı korunma için çalışma hakkı, sendika kurma veya katılma gibi su hakkına göre daha "önemsiz" olan hakları güvencelemişken, amaçsal açıdan su hakkının görmezlikten gelinemeyeceği tezidir¹⁷². Bu tespit, bir yanıyla doğrudur. Çünkü, sözleşmeler yorumlanırken evrimci yaklaşılmalı ve dönemin gereklerine göre yorum yapılmalıdır. Bu bağlamda, birçok hak güvencelenirken, insanlığın en büyük sorunlarından birisi haline gelmiş bir konuya duyarsız kalınmayacağı çıkarımı yapılabilir. Ancak, anılan tespitin eksik veya yanlış yanı, bir takım hakları diğerlerinden daha önemsiz addetmiş olmasıdır. Oysa bütünsel yaklaşımın gereği olarak en önemli hak, ihlal edilmekte olanıdır¹⁷³.

Su hakkının İHEB bünyesinde yer aldığına yönelik bu tespit son derece önemlidir. Çünkü, İHEB kendisinden sonra gelen birçok uluslararası insan hakları sözleşmesini etkilemiş, bir takım hükümleri bazı sözleşmelere birebir aktarılmıştır. Bu anlamda ilk akla gelen sözleşmeler "ikiz sözleşmeler" de olarak bilinen, 1966 yılında kabul edilip, 1976 yılında yürürlüğe giren MSHS ile EKSHS'dir. İkinci düzey koruma kategorisinde yer alan bu metinlerden MSHS'in 6'ncı maddesinde yer alan "*Her insanın doğuştan gelen yaşama hakkı vardır. Bu hak yasalarla korunacaktır. Hiç kimsenin yaşamı keyfi olarak elinden alınmaz.*" ifadesi ile su hakkı arasında bir bağlantı kurulabilecek olsa da; öğretide yaşam hakkının, devletleri yeterli yaşam koşullarını (*sustenance*) sağlama yükümlüğü altına sokmadığı yönündeki dar yorum ile diğeri devletlere pozitif edimlerde bulunma yükümlülüğü getirdiği yönündeki geniş yorum olmak üzere iki farklı biçimde ele alındığı bilinmektedir¹⁷⁴. Dolayısıyla yaşam hakkının dar yorumunun, bu haktan su hakkının çıkarımı yapılmasına izin vermeyeceği açıktır. McCaffrey'e göre, madde geniş yorumlansa ve bu temel hak, diğer haklardan yararlanması için bir önkoşul olsa bile, yaşam hakkının diğer bütün hakları içerdiği söylenemeyecektir. Hal böyle olunca, yaşam hakkından "sosyal anlamda" bir su hakkı çıkarımı yapmak mümkün olmayacaktır¹⁷⁵.

¹⁷² Gleick, *op. cit.*, s.491.

¹⁷³ Algan, *op. cit.*, s.74. Bununla birlikte eski Sovyetler Birliği devlet başkanı Mikhail Gorbachev, Avrupa Parlamentosunda, BM'nin su hakkını en önemli insan hakkı olarak belirlemesi gerektiğini ifade etmiştir. <http://tiny.cc/6zg9> (14.03.2010)

¹⁷⁴ McCaffrey, "*A Human Right to Water: Domestic and International Implications*", s.8.

¹⁷⁵ *Ibid.*, ss.10-11, Fritzmance, *op. cit.*, s.591.

Aslında Sözleşmedeki yaşam hakkının içeriği ve kapsamı açısından BM İnsan Hakları Komitesi'nin genel yorumu, bu konuda bilgi vericidir:

“Komite yaşam hakkının genelde çok dar şekilde yorumlandığına dikkat çekmektedir. “Doğuştan gelen yaşam hakkı” şeklindeki ifade dar yorumlandığı takdirde net olarak anlaşılmaz. Belirtilen hakkın korunması Devletlerin olumlu tedbirler almasını gerektirir. Bu bağlamda, taraf Devletlerin olumlu bebek ölümlerini azaltmak, yaşam süresini uzatmak ve özellikle yetersiz beslenme ve salgın hastalık durumlarını ortadan kaldırmak için mümkün olan tüm tedbirleri alması gerekmektedir¹⁷⁶.”

Yani yaşam hakkı, devletin bir takım pozitif yükümlülüklerinin olduğu dikkate alınarak geniş biçimde yorumlanacaktır. Bu yorum biçimi yukarıda andığımız ve yine ikinci düzey koruma kategorisinde yer alan ÇHS'de ve KKHTS'de yer alan yaşam hakkına ilişkin hükümler için de uygulanabilecektir. Hatta daha önemlisi, Amerikalılar-arası İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) organlarının, “Devletlerin yaşam hakkını desteklemek için önleyici pozitif yükümlülüklerinin bulunduğu” tespiti, bizi su hakkının üçüncü düzey korumanın kapsamına dâhil olduğu sonucuna ulaştırabilecektir. Ancak altını çizmek gerekir ki; bu güvence, yaşam için gerekli olan suya erişim hakkına kasıtlı ve keyfi müdahalelere engel olunması şeklindeki korumayla sınırlı kalacaktır.

İHAS'ın yaşam hakkını geniş yorumu, normalde medeni ve siyasi haklar (birinci kuşak haklar) olarak ifade edilebilecek haklar ile sosyal ve ekonomik haklar (ikinci kuşak haklar), hatta çevre hakkı gibi üçüncü kuşak hakların arasındaki ayrımı yumuşatmaktadır. Hal böyle olunca yaşam hakkı, çevresi tahrip edilen veya sağlık hakkı ihlal edilen kişiler açısından bu hakların dava edilebilirliği için kilit bir rol üstlenmektedir. Öyle ki, bugün İHAM önüne bir dizi sosyal hakka, hatta çevre hakkına yönelik ihlal iddiaları götürülebilmektedir.¹⁷⁷ Ancak bu örneklerin çok sınırlı olduğunu ve yapılan yorumların, devletlere sözleşmede öngörülenden daha fazla bir yükümlülük getirecek kadar zorlayıcı olamayacağını yinelemek gerekiyor. Bu organların hak ve özgürlükler lehine aktivizmi, son

¹⁷⁶ <http://tiny.cc/hpttt> (08.02.2010)

Türkçe metin için bkz. **Birleşmiş Milletler'de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006**, Lema Uyar (der. ve çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.11, par.5.

¹⁷⁷ Bu konuda bkz. aşağı dipnot 190 civarı.

derece olumlu olsa da, sonuç itibariyle sosyal ve ekonomik haklar, kişisel ve medeni haklardan daha farklı bir kategoridedir. “Bir kişisel hak olarak yaşam hakkının” parçası olarak görülecek su hakkı, ESKHS md.12’de tanınan “en üst düzeyde erişilebilir sağlık standardı” hakkını hayata geçirmek için gerekli olan su miktarının çok gerisinde kalmaktadır. Bu nedenle yaşam hakkının veya başkaca bir birinci kuşak medeni hakkın su hakkının kapsamını gerçek anlamda karşılaması mümkün görünmemektedir¹⁷⁸.

Bu nedenledir ki su hakkı, ESHS’nin 11 ve 12’inci maddelerindeki ifadelerden genel yorum yoluyla türetilmiştir. Gerçi Komite, suyun bir insan hakkı olduğunu, ilk defa yaşlı insanların ekonomik, sosyal ve kültürel haklarına ilişkin 6 no’lu genel yorumda tespit etmiştir. Ancak 6 no’lu genel yorum konuya kısaca değinmiştir. Oysa, aşağıda inceleme konusu yapılacak 15 no’lu genel yorum, başlı başına su hakkına özgülenmiştir. 15 no’lu genel yorum’da su hakkı, “Herkesin, yeterli beslenme, giyim ve konut da dâhil olmak üzere, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma ve yaşam koşullarını sürekli geliştirme hakkına sahip olduğunu” ifade eden 11’inci madde çerçevesinde, yeterli konut ve yeterli beslenme hakkının; “herkesin, ulaşılabilecek en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkını” ifade eden 12’inci madde kapsamında da, sağlık hakkının ayrılmaz bir parçası olarak ifade edilmiştir¹⁷⁹.

Aşağıdaki bölümde, su hakkının anlamının ve ilgili maddeler içindeki yerinin resmi düzeyde çözümlendiği 15 no’lu genel yorum üzerinde duracağız.

2. Özel Olarak: 15 No’lu Genel Yorum veya Su Hakkının Öğeleri

90’lı yılların başında birkaç cümleyle değinilen su hakkı, ESKHS’nin hükümlerinin uygulanışını düzenli olarak izleme yetkisine sahip BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin 11-29 Kasım 2002 tarihinde Cenevre’de düzenlediği 29’uncu oturumunda, Sözleşme’nin 11 ve 12’inci maddelerine yönelik olarak 15 no’lu genel yorumla¹⁸⁰ açıklığa kavuşturulmuştur¹⁸¹. 15 no’lu

¹⁷⁸ Williams, *op.cit.*, ss.476-477.

¹⁷⁹ 15 no’lu Genel Yorum, par.3.

¹⁸⁰ 15 no’lu genel yorum için bkz. <http://tiny.cc/omn8j> (15.03.2010)

İnsan Hakları Komitesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin genel yorumlarının Türkçe metni için bkz. **Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi,1981-2006**, Lema Uyar (der. ve çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006. Bu

genel yorum ile birlikte su hakkı, bir hayal veya zorlama bir söylem olmaktan çıkartılarak ilk kez resmi olarak çözümlenmiş ve salt doktrinel bir tartışmanın ötesine geçmiştir.

15 no’lu genel yorumda Komite, sözleşme metninde su hakkından bahsedilmese de, bu hakkın metnin içeriğinde yer aldığı çıkarımını yapmıştır. Bu saptama, 11’inci maddede yer alan “dâhil olmak üzere” ifadesine dayandırılmış; bu ifadeyle belirtilen haklar katoloğunun tüketici olmasının önüne geçildiği ileri sürülmüştür¹⁸². Bunun yanı sıra Genel Yorumda, suyun diğer haklar açısından önemine yapılan vurgu da dikkat çekicidir. Komite’ye göre su hakkı, kişisel ihtiyaçlar ve ev içi ihtiyaçların yanında, yeterli beslenme hakkı, sağlık hakkı, çalışarak geçinme hakkı ve belli kültürel adetleri uygulama hakkı ile bağlantılı olarak kültürel hayatta yer alma hakkının sağlanması için gerekli bir ön koşuldur¹⁸³. Su hakkı, bu çıkarımdan hareketle, aynen şu şekilde tanımlanmıştır:

“Su hakkı, herkesin kişisel ve ev içi kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, erişilebilir ve bedeli ödenebilir suya sahip olma hakkını öngörmektedir”¹⁸⁴.”

Bu tanımlamanın benzeri İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu tarafından atanan İçme Suyu ve Sanitasyon Hakkı Özel Raportörü tarafından da kabul edilmiştir: *“Su hakkı, herkesin kişisel ve ev içi kullanımları için yeterli miktarda temiz su hakkı anlamına gelmektedir”¹⁸⁵.*”

Bu tanımlamadan sonra 15 no’lu genel yorum çerçevesinde su hakkının öğelerine geçebiliriz.

a. Hakkın Konusu

Su hakkının konusu, insanların suya erişimidir. Bir maddeye erişmek, eğer o madde ekonomik bir değere sahipse, bedelinin ödenmesi vasıtasıyla; fakat bir

makalede anılan kitap esas alınmıştır. Bununla birlikte İnsan Hakları Ortak Projesi’nin (İHOP) derlemeleri için bkz. <http://tiny.cc/3t7gs> (15.03.2010)

¹⁸¹ 15 no’lu genel yorumun hazırlanma sürecine ilişkin olarak bkz. Tully, *op.cit.*, ss.36-38.

¹⁸² 15 no’lu Genel Yorum, par. 3.

¹⁸³ *Ibid.*

¹⁸⁴ 15 no’lu Genel Yorum, par. 2.

¹⁸⁵ Bu tanımlama, daha sonra 2006 yılında kabul edilen İçme suyu ve sanitasyon hakkının gerçekleştirilmesi için kılavuz taslağında da kullanılmıştır. Vandenhoele ve Wienders, *op.cit.*, s.396 ve oradaki atıflar.

hak ise, bu defa da kural olarak doğudan doğruya ulaşabilmeyi (kişisel hak) veya ulaşmayı isteyebilmeyi (sosyal hak) içerir. Dolayısıyla birçoklarının söylemlerinin aksine su, sadece ekonomik değer taşımamakta, aynı zamanda mutlaka sosyal ve kültürel bir değer de taşımaktadır. Hal böyleyken, gerekli olan su kaynaklarına erişimi sağlama, keyfi su kesintileri veya su kaynaklarının kirletilmesi gibi müdahalelere maruz kalmama “özgürlüğü” ile su tedarik sistemi ve sudan eşit şekilde yararlanma “hakkını” içeren “suya yeterli miktarda ve kalitede erişimin”¹⁸⁶ gerçekleşmesi için en azından şu unsurları içermesi zorunludur¹⁸⁷:

i. Yeterlilik

Öncelikle suyun “yeterli miktarda” olması gerekmektedir. Ancak “yeterli miktar” son derece göreceli olup, farklı şartlara göre değişkenlik göstermektedir. Yani “yeterli su miktarını” tespit etmek kolay değildir. Nitekim bazı yazarlar için “yeterli su” ifadesi, “hayatta kalmak için gerekli su” iken¹⁸⁸; diğer bazılarına göre ise, bundan çok daha fazlasını ifade edecek biçimde “temel ihtiyaçlar için gerekli su” anlamı taşımaktadır¹⁸⁹. Ancak 15 no’lu genel yorum’un orijinal taslağında su hakkının öz içeriğine ilişkin birtakım unsurların bulunduğu ifade edilmektedir¹⁹⁰. Buna göre Taslağın 8’inci paragrafında günlük asgari zorunlu su miktarının 20 litre olduğu ileri sürülmektedir. Farklı yazarlar tarafından da insanın yeme-içme, temizlik vb. haller için günlük ortalama 20 ila 50 litre suya ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir¹⁹¹. Yine Dünya Sağlık Örgütü’nün hazırlamış olduğu bir raporda makul erişebilirliğin “*kullanıcıların konutuna 1 kilometrelik mesafe uzaklıkta, bir kaynaktan kişi başı 20 litre suyun kullanılabilir olması*” ile mümkün olduğu tespit edilmiştir¹⁹².

¹⁸⁶ 15 no’lu Genel Yorum, par.10.

¹⁸⁷ 15 no’lu Genel Yorum, par.12.

¹⁸⁸ Cahill, *op. cit.*, s.400.

¹⁸⁹ Glecik, *op. cit.*, s.8.; Topçu, *op. cit.*, s.37.

¹⁹⁰ M. Franco, “Statement Day of General Discussion on the Draft General Comment on the Right of Water”, UNCESCR 29th Session, Geneva, Food First Information and Action Network (FIAN), s.???. Aktaran: Eral Topçu, *op. cit.*, s.36.

¹⁹¹ Howard ve Bertram, *op. cit.*, s.27., Topçu, *Ibid.*

¹⁹² Suyun nasıl kullanıldığı konusunda bkz. World Health Organization, **Right to Water**, s.12 vd.; Topçu, *Ibid.* Bildiğimiz kadarıyla su hakkı aktivistlerine göre bu miktar 50 litredir.

ii. Kalite

15 no’lu genel yorum çerçevesinde suyun hem kişisel kullanım hem de evsel kullanımdaki kalitesi, öncelikle kabul edilebilir bir renk ve kokuyu içerecek düzeyde olmalıdır. Yani olağan su görünümünün dışında bir görünüm veya koku, su hakkının gerçekleşmesi açısından sorun yaratacaktır. Bunun yanında suyun insan sağlığını tehdit edecek mikro-organizmalar, kimyasal maddeler, radyoaktif atıkları içermemesi de suyun kalitesi ile ilişkilidir¹⁹³. Vandenhole ve Wielders’in dikkat çektiği üzere bu kriterin belirlenmesinde yukarıda değindiğimiz Dünya Sağlık Örgütü kılavuzu referans alınmıştır¹⁹⁴.

iii. Erişilebilirlik

Su hakkının esasen suya erişimi konu ettiği dikkate alındığında, “erişilebilirlik” son derece önemli bir başlıktır. Öyle ki, hakkın gerçekleşmesi ona ulaşılmamasıyla sağlanacaktır. 15 no’lu genel yorum, erişimi dört farklı biçimde ele almaktadır. Yorum’daki çözümlenmeden hareketle suya erişimin, ayrımcılık yapılmaksızın herkesin fiziksel, ekonomik, bilgisel açıdan suya sahip olabilmesi anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

aa. Fiziksel Erişilebilirlik

Erişilebilirliğin fiziksel anlamı, su ile insanın arasındaki uzaklık ile ilişkilidir. Suyun uzak olması, hakkın özünü zedeleyecektir. Örneğin bir kişinin olağan kullanımına yönelik gerekli olan suya erişmek için kilometrelerce yol kat etmesi, öncelikle suya erişim hakkının ihlali anlamına gelecek, ikinci olarak da buna bağlı zincirleme hak ihlallerinin önünü açacaktır. Bu nedenle suya fiziksel olarak erişim, her bir evin, eğitim kurumunun veya işyerinin içerisinde veya hemen yakınında, toplumun tüm kesimlerinin yeterli, güvenli ve kabul edilebilir suya sahip olması anlamı taşır. Bunların yanında 15 no’lu genel yorumda, fiziksel erişimin içeriğinde kişinin fiziksel güvenliğinin de sağlanması gerektiğine özellikle dikkat çekilmiştir¹⁹⁵.

Peki suyun, kişinin yakınında olması ne anlama geliyor? Bu konuda Genel Yorum’da net bir açıklama bulunmamakla birlikte, başka raporlarda konuya

¹⁹³ 15 no’lu genel yorum, par.12.

¹⁹⁴ Vandenhole ve Wielders, *op.cit.*, s.398.

¹⁹⁵ 15 no’lu Genel Yorum, par.12.

ilişkin tespitlerin bulunduğu gözlemlenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre suya ulaşım, mekansal açıdan 1 kilometreden, zamansal açıdan 30 dakikadan fazla sürüyorsa "erişebilirlik" söz konusu değildir. Yani, suya "temel erişimin" sınırını bu birimler oluşturmaktadır. Mekansal açıdan 100 metre, zamansal açıdan ise 5 dakika içinde ve en azından bir musluğa ulaşılması durumunda ise "orta düzey erişimden" bahsedilebilmektedir. Son olarak suya ev içinde ve birden çok muslukla erişim ise, optimal erişim olarak değerlendirilmektedir¹⁹⁶. Şüphesiz ki optimal erişim, su hakkının fiziksel erişebilirlik unsuru açısından ideal olanıdır.

bb. Ekonomik Erişebilirlik

Doğal bir kaynak olan suyun para ile alınıp satılması tartışmalı bir konudur. Yukarıda değindiğimiz üzere Hinduizm veya İslam gibi dinler de suyun ticari hale getirilmesine karşı mesafelidir. Tabanın aktivizmine dayanan birçok hükümet dışı örgütlenme de suyun bir meta olmaktan çıkartılıp, temel insan ihtiyaçları açısından parasız hale getirilmesini savunmaktadır. Gerçekten de Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı'nın yaptığı bir çalışmaya göre; su masraflarının, hane halkının giderlerinin % 2'sini geçmesi durumunda bu giderler "çok masraflı" kategorisine girmektedir. Bu oran yoksul kesimler açısından %1,25'e kadar gerilemektedir¹⁹⁷. Suyu erişimin bir insan hakkı olarak güvencelenmemesi durumunda bu limitlerin çok üstünde bir yıkıma yol açılması olasıdır. Dolayısıyla bu gerçekten hareketle birçok aktivist, suyun meta haline gelmesine hem ahlaki hem de ekonomik nedenlerle karşı çıkmaktadır.

Buna karşın, suyun ticarileşmesi konusunda ısrarlı bir lobi faaliyetinin bulunduğu da bilinmektedir. Nitekim bu zıtlık, son on yıldır su hakkı tartışmalarının iki farklı kanadını oluşturmaktadır. Suyun paralı olması gerektiğini savunanlar, özellikle israf konusuna vurgu yapmaktadırlar. Öyle ki; suyun ekonomik bir değer olarak ortaya konulmasıyla onun yönetiminin, kullanımının daha dengeli hale geleceği düşünülmektedir.

Suyun ücretsiz bir insan hakkı olarak güvencelenmesi gerektiğini savunanlar ise, su hakkının sosyal niteliğine vurgu yaparak, devletin bu konuda yüküm-

¹⁹⁶ Guy Horward ve Jamie Bartram, **Domestic Water Quantity, Service Level and Health**, Geneva: WHO., 2003, s.22. <http://tiny.cc/5w9zgprzez> (01.03.2010); Topçu, *op. cit.*, s.36.

¹⁹⁷ Tully, *op.cit.*, s.53 ve oradaki atıflar.

lülük altına girmesi gerektiğini, sosyal devletin varlık sebebinin bu olduğunu, mevcut vergiler vasıtasıyla su tesisatının ve su kaynaklarının maliyetinin karşılandığını savunmaktadırlar. İsrاف konusundaki eleştirilere karşı olarak ileri sürülen sosyal/hak temelli yaklaşım, yukarıda değinildiği üzere, günlük 20 litrelik kullanımla sınırlandırılmış olan ücretsiz olma halinin israf sorununu çözeceği iddiasını taşımaktadır. Gerçekten de bazı pratikler, suyun ücretsiz olmasının da bir tür israfı mücadele biçimi olduğunu göstermektedir. Türkiye’de Dikili Belediyesi’nin 10 tona kadar ücretsiz su dağıtımını uygulaması, belediye sakinlerinin kolektif iradesi ve 10 tondan sonra “para verilecek olması” bilinciyle daha az su harcamasına neden olmuştur¹⁹⁸.

Yeri gelmişken, belirtmek gerekir ki Türkiye’de (Dikili’de) garip bir şekilde “görevi kötüye kullanma” ve “kamuyu zarara uğratma” olarak ele alınan ve bir ceza davasına konu edilen bu uygulamanın benzerlerine, su hakkına ilişkin uluslararası yükümlülükler çerçevesinde farklı ülkelerde de rastlanmaktadır. Örneğin Vandenhole ve Wiolders’in¹⁹⁹ aktardıkları üzere; Şili’de, belediye sınırları dahilinde yer alan yoksul kimseler tespit edilmekte ve bu çerçevede yoksul hane halkına (içme suyu ve kanalizasyon faturalarına yönelik olarak) 3 yıllık periyotlarla mali destek uygulanmaktadır. Uygulamaya göre yoksul olarak tespit edilmiş hane mensuplarının ev içi su kullanımının ilk 15 metreküpü %50 indirim ile tedarik edilmektedir. Yardım alan kimselerin mali durumu üç yıllık periyotlarla denetlenmekte ve hakkın kötüye kullanılması halinde ise yardım kesilmektedir.

Bunun yanında dikkat çekici bir başta örnek olan İrlanda’da ticari nitelik taşımayan ev içi kullanımın tamamen “ücretsiz” olduğu bilinmektedir. Söz konusu maliyet tamamen devlet tarafından karşılanmaktadır²⁰⁰. Bu çerçevede İrlanda, suyun ücretli olmasının bir ütopya olmadığının açık örneğidir. Öyle ki bu örnekler suyun insan hakkı olarak güvence alınmasını savunanlarca sıklıkla kullanılmaktadır.

Buna ek olarak belirtelim ki, suyun özelleştirilmesine karşı çıkan sosyal/hak temelli yaklaşım, suyun özelleştirilmesi durumunda kamusal güvenceye nazaran, pazar koşullarının gereği olarak kalite ve miktarda düşüş ve fakat bu-

¹⁹⁸ <http://tiny.cc/wy906> (01.03.2010)

¹⁹⁹ Vandenhole ve Wiolders, *op.cit.*, s.415-416.

²⁰⁰ *Ibid.*, s.416-417.

nun aksine ücretlerde yükselme olacağını savunmaktadır. Bu savın, suyun özelleştirilmesinin yaşandığı ülkelerde geçerli olduğu gözlemlenmektedir. Bu konuda en belirgin örneği Bolivya oluşturmaktadır. 1999 yılının Haziran ayında Bolivya-Cochabamba'daki su durumuna ilişkin olarak, Dünya Bankası'nca hazırlanan rapor çerçevesinde su sistemleri özelleştirilmiştir. Söz konusu raporda, Bolivya devletinin su hizmetindeki fiyat artışlarını önlemeye yönelik ayırdığı kamusal ödeneğin, bütçe için bir yük olduğu ve ülkenin borçlarının ödenmesi için özelleştirilmeye gidilmesi gerektiği önerilmiştir. Bu öneriler ışığında çıkartılan 2029 sayılı yasa çerçevesinde, su kaynaklarının özel bir şirkete devri söz konusu olmuştur. Su, bir defa piyasa koşullarına açıldıktan sonra, yurttaşların -yağmur suyunun biriktirilmesi dâhil- başka türlü su temin etmesi yasaklanmıştır. Diğer deyişle, yağmur suyu dahi özelleştirilmiştir. Ayrıca, yapılan sözleşmelerde, şirketlere her sene yatırımlarının belli bir oranında (bu örnekte %16) "kâr" garantisi verilmiş, bu nedenle de sürekli olarak suya zam uygulanmıştır²⁰¹. Bu sürecin sonunda ise faturalarda % 300'lere varan fiyat artışları söz konusu olmuştur²⁰². Arjantin, Gana, Nikaragua gibi ülkelerde de benzer süreçler yaşanmış, fiyat artışlarının bebek ölümlerindeki artışı etkilediği tespit edilmiştir²⁰³.

Bununla beraber, suyun ücretsiz olmasına yönelik geliştirilen karşı eleştiri ise, insanın birçok gereksiniminin olduğu, bu durumda diğer birçok ihtiyacın da ücretsiz olması gerekeceği, bunun ise imkânsız olduğu yönündedir. Ancak bu eleştirinin gözden kaçırıldığı üç önemli nokta bulunmaktadır: **Öncelikle** su ikame edilemez ve yoksunluğu durumunda; yaşam, sağlık, çevre, eğitim başta olmak üzere, birçok ağır hak ihlalinin önünü açabilecek bir maddedir. Keza suyun kültürel ve dinsel anlamı da dikkate alındığında özgün bir konum taşıdığı açıktır. **İkinci** olarak su doğal bir mineraldir. Dünya gezegenindeki yaşamın varlığını da sağlayan su, birçok başka gereksinimin aksine; tabiatı gereği, özel bir üretim sürecinden geçmemektedir. Yani su, ek olarak karşılanamayacak ağırlıkta bir maliyet getirmemektedir. **Üçüncü** olarak, tam da anılan eleştiride ifade edildiği üzere, insanın ihtiyaç duyduğu birçok gereksinim vardır ve bu gereksinimler –

²⁰¹ Özelleştirme sürecinin sonunda yüksek zam uygulaması oldukça yaygındır. Bkz. Filmer-Wilson, *op.cit.*, s.229 vs.

²⁰² Oscar Olivera ve Tom Lewis, **Cochabamba: Water War in Bolivia**, Cambridge: South End Press, 2004, ss.8-10.; Williams, *op.cit.*, s.497.

²⁰³ Bu konuda bkz. Sebastian Galiani, Paul Gertler ve Ernesto Scharrotsky, "Water for Life: The Impact of the Privatization of Water Services on Child Mortality", **Journal of Political Economy**, Vol. 113, 2005, ss.83-120.

eğer kişinin kendisi bunu karşılayamıyorsa- kamu hizmeti olarak karşılanmalı ve bedelini ödeyemeyenler açısından evleviyetle tedarik edilmelidir. Nitekim sosyal devlet ilkesinin ve sosyal hakların temel anlamı budur. Anılan yaklaşımın geçerli olması ihtimalinde, hâlihazırda birçok Avrupa (özellikle Kuzey Avrupa) ülkesindeki işsizlik ödeneği, toplu konut, parasız sağlık ve parasız eğitim vb. hizmetinin ortadan kalkması gerekecektir. Böyle bir yaklaşımın zaten var olan eşitsizliği daha da derinleştirmekten başka bir anlamı yoktur. Sosyal devlet ilkesi, en minimal tanımlamayla, yukarıdaki eleştirinin tersini ifade edecek biçimde, gelir farklılığını azaltmak ve herkese asgari düzeyde (daha fazlası da mümkündür) insan onuruna yaraşan bir hayat temin etme yükümlülüğü anlamına gelmektedir²⁰⁴. Dolayısıyla suyun ücretsiz olması yönündeki talep, hukuksal dayanaktan yoksun bir ütopya olmadığı gibi, yukarıda değindiğimiz üzere her hakkın belirli bir mücadele sürecinin sonucu olduğu gerçeği çerçevesinde ve mevcut mücadele süreci de dikkate alındığında, tutarlılığı/gerçekliği olan, sosyal bir istemdir. Dünyadaki su kullanımının %20'sinin endüstriyel, %74'ünün zirai ve fakat sadece %6'sının ev içi kullanımlardan oluştuğu dikkate alındığında ilk aşamada ev içi kullanımın ücretsiz olması gerekliliği çok rahatlıkla savunulabilir²⁰⁵.

15 no'lu genel yorumdaki “*bir kimsenin su için bedel ödeyememesinden kaynaklanması halinde, kişilerin ödeyebilme kapasitesi dikkate alınmalıdır. Bir kimse hiçbir şekilde ihtiyacı olan asgari su miktarından mahrum bırakılmamalıdır*”²⁰⁶.” biçimindeki ifadeden hareketle suyun ücretsiz olarak teminin mümkün olduğu çıkarımı yapılabilir²⁰⁷. Genel Yorum'da “ödenbilirlik” konusuna da yer verilmiş olmakla birlikte, Dublin İlkelerinin aksine, “*su ve suyla ilgili olanaklar ve hizmetlerin bedelleri herkes tarafından ödenebilir olmalı*” biçiminde bir tespit bulunmuş olması; 15 no'lu genel yorumu, Dublin İlkelerinden ayırmaktadır. Hatta Genel Yorum'da suyun, sadece ekonomik bir değer olarak değil, sosyal ve kültürel bir değer olarak ele alınması gerektiği de açıkça vurgulanmış, sözleşmedeki diğer haklarının hayata geçirilmesinde ödünler verilmesine veya hakların hayata geçirilmesinin tehlikeye düşürülmesine yol açmaması gerektiği kaydedilmiştir. Ayrıca söz konusu tartışmalar ile yakından ilişkili olacak biçim-

²⁰⁴ Özbudun, *op.cit.*, s.132.

²⁰⁵ Tully, *op.cit.*, s.57.

²⁰⁶ 15 no'lu Genel Yorum, par. 56.

²⁰⁷ Bluemel, *op.cit.*, s.974.

de Genel Yorum'da hakkaniyet ilkesinin “*daha fakir hane halkının, daha zengin hane halkıyla karşılaştırıldığında su masrafları altında ölçüsüzce ezilmemesi*” anlamına geldiğine dikkat çekilmiş ve özellikle suyun bedelinin ödenebilir olması için “*bedelsiz veya düşük bedelli su gibi uygun fiyatlandırma politikalarının*” uygulanmasının gerektiği salık verilmiştir²⁰⁸.

Son olarak, suyun ücretsiz olabileceğine yönelik bir göndermenin bulunduğu BM Genel Yorumunda ticaretin liberalleşmesine karşı bir takım kayıtların bulunması da dikkat çekicidir. Buna göre, “*ticaretin liberalleşmesi ile ilgili antlaşmalar bu ülkenin su hakkının tam anlamıyla hayata geçirme kapasitesini azaltacak veya kapasitesine engel olacak nitelikte olmamalıdır*”²⁰⁹.

cc. Ayrımcılık Yapmama

Ayrımcılığın öncelikli mağdurları, dışlanmışlardır. Bu dışlanmışlık biçimi ekonomik, sınıfsal, cinsel, dinsel, yaşsal, kültürel vs. olabilir. Hangi sebeple olursa olsun ayrımcılık mağdurları, özel olarak güvencelenmek durumundadır. Çünkü bir kişi, hangi sebeple olursa olsun bir defa ayrımcılık mağduru olduktan sonra, o aşamadan sonra da artık müstakbel ayrımcılıkların potansiyel mağdurdur²¹⁰. Dolayısıyla hakkın güvencelenmesinde bu gerçek dikkate alınmalıdır. Nitekim ESKHS'nin 2'inci maddesi ayrımcılık yasağına, 3'üncü maddesi de cinsiyet eşitliğine ayrılmıştır²¹¹.

Ayrımcılık yasağı ilkesinin bütünüleyici parçasını eşitlik ilkesi oluşturmaktadır. Bu açıdan, ayrımcılıkla eşitsizlik arasında diyalektik bir bağ bulunmaktadır. Hal böyle olunca; suya erişimde ayırım yapılmaması, diğer deyişle eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Su hakkı ile bağlantılı eşitsizlik, yaygın biçimde farklı sınıfsal/ekonomik konumlardan kaynaklanmaktadır. Bugün birçok ülkede yatırımların orantısız biçimde, genellikle nüfusun küçük, imtiyazlı bir kesiminin yararlanabileceği biçimde yapıldığı gözlemlenmektedir. Öyle ki, su miktarına ilişkin bir sorunun ortaya çıkması durumunda, öncelikle varoş mahallelerde “su

²⁰⁸ 15 no'lu Genel Yorum, par. 27.

²⁰⁹ 15 no'lu Genel Yorum, par. 35.

²¹⁰ Baskın Oran bu durumu tiptaki “*once cesarean, always cesarean*” (Bir kere sezeryan olan hep sezeryan olur) ilkesine benzetmektedir. Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.33.

²¹¹ Ayrıca bkz. 3 no'lu Genel Yorum, par.12.

kesintisi” gerçekleştirildiği bilinmektedir. İşte suya erişimin içeriğinde yer alan ayırım yapmama ilkesi, bu uygulamalara karşı bir güvence oluşturmaktadır²¹². Nitekim 15 no’lu genel yoruma göre “*yasadışı yerleşimler ve evsizler de dahil olmak üzere, mahrumiyet bölgelerinde iyi korunmuş su imkanları sağlanmalıdır. Hiçbir hane halkı, konut durumları veya arsa durumlarına dayalı olarak su hakkından mahrum bırakılamaz*”²¹³. Hal böyle olunca da kaçak yapıları önleme adına “bu bölgelere devletin hizmet götürmemesi söylemi” genel yorum ışığında ayrımcı bir söylem haline gelmiş olmaktadır.

Ayırım yapmama ilkesi, sadece ekonomik açıdan değil, diğer eşitsizlik kategorileri için de geçerlidir. Nitekim 15 no’lu genel yorumda da ifade edildiği üzere; “*Sözleşme, ırk, renk, cinsiyet, yaş, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum, fiziksel veya zihinsel engellilik, sağlık sorunları (HIV/AIDS dâhil olmak üzere), cinsel tercih veya medeni, siyasi, sosyal ya da başka bir statüye dayalı olarak gerçekleştirilen, su hakkından herkesin eşit şekilde kullanılmasını ortadan kaldıracak veya zedeleyici etki ya da amaca sahip her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır*”²¹⁴.

Son olarak 15 no’lu genel yorumda, su ve suyla ilgili olanak ve hizmetlerde toplumun en riskli ve toplum dışına itilmiş kesimlerine dikkat çekilerek, taraf Devletlerin özellikle belli öznelere açısından ayrımcılığı engelleme yükümlülüklerinin bulunduğu dikkate çekilmiştir²¹⁵. (Bu öznelere aşağıda değinilecektir)

dd. Bilgiye Erişim

Erişebilirliğin içeriğinde bilgiye erişebilme imkânının da yer aldığını söylemek gerekiyor. Bireysel bilgilenme hakkı, demokratik saydam yönetimin unsurları arasında önde yer alanlardan birisidir²¹⁶. Söz konusu saydamlık, katılımılığı da zorunlu kılmaktadır. Demokratik bir devlette, devleti oluşturan insan unsurunun sahip olduğu egemenlik yetkisi, kural koyma (yasama), bu kuralı uygulama (yürütme) ve denetleme (yargı) yetkisini içerir. Şeffaflık, egemenlik

²¹² 15 no’lu Genel Yorum, par. 14.

²¹³ 15 no’lu Genel Yorum, par. 16.

²¹⁴ 15 no’lu Genel Yorum, par. 13.

²¹⁵ 15 no’lu Genel Yorum, par. 37.

²¹⁶ Ahmet İyimaya, “*Bilgi Edinme ve Verilere Ulaşma Özgürlüğü*”, **Ankara Barosu Dergisi**, 2003, S.1, s.43.

yetkisini vekâleten kullananların işlem ve eylemlerini yetkinin gerçek sahiplerinden saklamaması anlamına gelir.

Bireylerin ve grupların su hakkının kullanılmasını etkileyecek pratiklere ilişkin karar verme süreçlerine katılmaları veya bunlar hakkında şeffaf biçimde bilgi sahibi olmaları, devletlerin suyla ilgili stratejileri ve eylem planlarının oluşturulması ve uygulanmasının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Demokrasinin vazgeçilmezlerinden olan katılımcılık ve şeffaflık, suya erişim açısından da mevcuttur. Yani erişebilirlik, suyla ilgili konularda bilgi talep etme, bilgi alma ve vermeyi de kapsamaktadır. Bu çerçevede bir su kaynağının üzerine yapılan bir baraj, termik santral veya bunlar için yapılan ihale ve sözleşmeler su hakkının öznelerinden saklanamaz.

b. Hakkın Sahipleri

Bir insan hakkı olarak su hakkının sahipleri, bu haktan yararlanabilecek olan gerçek veya tüzel kişilerdir²¹⁷. Gerçek veya tüzel kişi ifadesi, tekil veya topluluklar biçiminde kendisini gösterebilir. Diğer taraftan bu kişilerin yaşıyor olması da zorunlu değildir. Henüz yaşamayan, ileride doğacak gelecek kuşakların da, bu hakkın potansiyel yararlanıcıları olduğunu unutmamak gerekir. Tüm bunların dışında, tüzel kişilerin (yani kurumların) bu hakkın öznesi olduğunu söylemişken, “kurumların kurumu” olarak ifade edilen devletin de, özellikle hukuksal açıdan, kurumsallaşmış iktidar unsurunun yanında, ülke (suyun bulunduğu doğal yeryüzü örtüsü) ve insan (suyu kullanan hak öznesi) unsurlarından²¹⁸ mürekkep olduğu dikkate alındığında, bu hakkın yararlanıcısı olduğunu söylemek mümkündür.

i. Bireyler

Bireyler suya erişim hakkının öncelikli ve tartışmasız özneleridirler. Çünkü su hakkı, ayırım yapılmaksızın herkes için öngörülmüştür. Türkçe dilindeki “herkes” kavramındaki “kes” ifadesinin etimolojik kökeninde birey anlamı bulunmaktadır²¹⁹. Bu durum, suya erişim hakkının bireysel niteliğini gramer açı-

²¹⁷ Su hakkının öznelerinden birisini de hayvanların oluşturduğunu söylemek gerekiyor. Ancak bu inceleme bir insan hakkı olarak su hakkını konu edindiği için, hayvanların su hakkına değinilmemiştir.

²¹⁸ yuk. dipnot 35 civarı.

²¹⁹ Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü**, <http://tiny.cc/ex8enuct8t> (03.03.2010)

sından ortaya koymaktadır. Gerçi buna gelmeden, suya erişimin, her bireyi “var” kıldığı ve insan haklarının evrensel niteliği dikkate alındığında, her bir bireyin bu hakkın öznesi olarak görüleceği açıktır.

Her hakkın beraberinde bir takım yükümlülükleri de içerdiği tezi dikkate alındığında, tek tek bireylerin hak sahibi olmakla birlikte suyu israf etmeme yükümlülüğü akla getirilebilir. Ancak, bu noktada dahi tek tek bireylerin su kullanım miktarına nazaran çok uluslu şirketlerin ve suyu endüstriyel kullananların üzerinde tasarruf sahibi olduğu su miktarının büyüklüğü hesaba katıldığında, su sorununun kaynağının tekil bireylerin müsrifliği ile açıklanmaya çalışılmasının ve dikkatin bu yöne çekilmesinin bilinçli bir yanıltmaca olduğu yönündeki eleştiriyi gözden kaçırmamak gerekir²²⁰.

ii. Gruplar

Suya erişim hakkı, tekil bireylerin ötesinde insan topluluklarının veya grupların da hakkı olarak görülmektedir. Bu durum, suya erişim hakkının kolektif yanına denk düşmektedir. Gerçi su esasen tekil kullanımın konusunu oluşturmaktadır. Bu yanı sıra suya erişim hakkının klasik anlamda bir kolektif hak/özgürlük olmadığı düşünülebilir. Ancak çağdaş gelişmeler ışığında, doğaları bakımından kolektif olmayan bazı özgürlükler kolektif hale gelmiş, başka bir deyişle, toplu hak ve özgürlüklere dönüşen bireysel hak ve özgürlükler kategorisi oluşmuştur²²¹. Bu kategori ile yakından ilişkisi bulunan suya erişim hakkı, bu kategorinin tamamlayıcısı niteliğinde olan²²² “topluluk hakları” kategorisine de girebilmektedir²²³.

Topluluk hakları, yabancılar, azınlıklar, belli bir dili konuşan gruplar vb. gibi özel niteliklere sahip, belirli bir kategoriye mensup insan grubunun haklarını güvence altına alan ve bu topluluğu her türlü özgül ayrımcılığa karşı koruyan haklardır²²⁴.

Su hakkının öznesi olarak topluluklar, bu hakka ilişkin olarak bireylerin sahip olduğu bütün haklara sahip olmakla birlikte; devletin, eşitliği gerçek anlam-

²²⁰ Robert, *op. cit.*, ss. 34-35.

²²¹ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır: 1989, ss.88-89. Farklı görüş için bkz. Erdoğan, *op. cit.*, ss.173-175., vd.

²²² Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s.89.

²²³ Tully, *op.cit.*, s.40.

²²⁴ *Ibid.*, ss.97-98 ve orada yapılan atıflar.

da gerçekleştirebilmesi için, bazı topluluklar lehine bir takım pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır. Topluluk olarak hak sahibi olan bu kişilerin ayrıcalıklı durumu, bizzat o topluluğa dâhil olmalarından ileri gelmektedir. Haktan yararlanma açısından dezavantajlı konumda olan topluluklar sınırlı sayıda değildir. Dolayısıyla “ayrımcık yasağı” ilkesi çerçevesinde ve “pozitif ayrımcılık” ilkesi ışığında, devletin dezavantajlı gruplar lehine olumlu edimlerde bulunma yükümlülüğünün su hakkı için de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim 15 no’lu genel yorumda su hakkına özel, belli kolektif hak öznelerinden bahsedilmiştir. Genel olarak diğer haklar açısından da ayrımcılık mağduru olan bu gruplar (topluluk hak özneleri) ve bu konuda devletlerin yükümlülüklerini 15 no’lu genel yorumdan aynen aktarıyoruz.

“Su hakkı herkes için geçerli bir hak olsa da, taraf Devletler, kadınlar, çocuklar, azınlık grupları, yerli halklar, mülteciler, sığınmacılar, yerinden edilmiş kişiler, göçmen işçiler, mahkum ve tutuklular gibi, bu haklarını kullanırken geleneksel olarak zorluklarla karşılaşan kişi ve gruplarla özel olarak ilgilenmelidir. Taraf Devletler, özellikle aşağıdaki şu unsurların sağlanması için gerekli tedbirleri almalıdır:

a. **Kadınların**, su kaynakları ve suyla ilgili haklara ilişkin karar alma süreçlerinden dışlanmaması. Suyun toplanması ile ilgili olarak kadınların üzerindeki oransız yükün hafifletilmesi gerekmektedir.

b. **Çocukların**, suyun yetersizliği sebebiyle ve üzerlerindeki su toplama yüküne bağlı olarak eğitim kurumlarında ve evlerinde kendi insan haklarından yoksun bırakılmaması. Halihazırda yeterli içme suyu olmayan eğitim kurumlarına yeterli su tedarik edilmesi, acil olarak ele alınması gereken bir konudur;

c. **Kırsal ve yoksul kentsel bölgelerin**, uygun ve sabit su hizmetlerine erişebilmesi. Kırsal bölgelerde geleneksel su kaynaklarına erişimin, yasadışı gasplara veya kirliliğe karşı korunması gerekmektedir. Kayıt dışı insan yerleşimleri ile evsiz kişiler de dâhil olmak üzere yoksun kentsel bölgelerin sabit ve düzgün su tesislerine erişebilmesi gerekmektedir. Hiçbir hane, konut veya arsa durumuna bağlı olarak su hakkından mahrum bırakılmamalıdır;

d. **Yerli halkların** miras aldıkları topraklarda suya erişimlerinin gasp ve yasadışı kirlenmeye karşı korunması. Kendi su erişimlerini planlamaları, dağıtımını sağlamaları ve denetlemeleri için Devletlerin yerli halklara kaynak tahsisinde bulunması gerekmektedir;

e. **Göçebelerin ve gezici toplulukların** geleneksel ve özel olarak belirlenmiş konaklama yerlerinde yeterli suya erişebilmeleri;

f. **Mültecilerin, sığınmacıların, yerinden edilmiş kişilerin ve yaşadıkları yerlere geri dönenlerin,** kamplarda veya kırsal-kentsel bölgelerde yaşıyor olmalarına bakılmaksızın yeterli suya erişebilmeleri. Mülteciler ve sığınmacılara tanınan su hakkının, bir ülkenin vatandaşlarına tanınan aynı koşullarda tanınması gerekmektedir.

g. **Mahkum ve tutuklulara,** uluslararası insancıl hukukun ve Birleşmiş Milletler Mahkumlara Muamelede uygulanacak Asgari Standart Kuralların¹⁸ gerekleri uyarınca günlük kişisel gereksinimlerini karşılayacak uygun ve güvenli su tedarik edilmesi.

h. **Yaşlı kişiler, engelli kişiler, doğal felaket mağdurları, afete eğilimli yerlerde yaşayan kişiler gibi, suya fiziksel erişimde zorluk çeken gruplar ile kurak ve yarı-kurak alanlarda veya küçük adalarda yaşayanlara** uygun ve yeterli su temin edilmesi²²⁵.

iii. Gelecek Kuşaklar

Doğal ve kültürel değerler, kuşaktan kuşağa aktarılırlar²²⁶. Yaşayanların gelecek kuşaklar ile dayanışma içinde olması, hak kavramının etik prensiplerinden birisidir²²⁷. Söz konusu etik boyut, hakkın hukuki yanını moral açıdan tamamlamakta, yaşayanların yükümlülüklerini bu boyutuyla zorlamaktadır.

Öğretide, gelecek kuşaklarla hak bağlamında kurulan ilişki, genellikle çevre hakkı açısından dile getirilmektedir. Çevrenin “ortak varlık” niteliğinin sonucu olarak, çevre hakkının geçmiş, bugünkü ve gelecek kuşaklar için de hak niteliği taşıdığı kabul edilmektedir. Bu kategori, insanların “dünya vatandaşlıklarının” bir parçası olarak, “dünyasal haklar” biçiminde ifade edilmektedir. Çevre hakkı için yapılan bu tespit -suyun doğal niteliği ve gelecek kuşaklardan devralınan bir miras olma niteliği dikkate alındığında- su hakkı açısından da geçerli olabilir.

²²⁵ 15 no’lu Genel Yorum, par. 13 ve 16.

²²⁶ Özdek, *op. cit.*, s.108.

²²⁷ Ignacy Sachs, “Civilization Project and Ecological Prudence”, *Alternatives*, Vol. 3, N.1, s.3., Özdek, *op. cit.*, s.109.

Bu uyarlama çerçevesinde su hakkının, bireysel ve kolektif değerine ek olarak, kuşaklar-arası bir boyut taşıdığı söylenebilecektir. Çevre hakkının bir parçası olarak düşünülen, her kuşağın en az kendinden önce gelen kuşaklar kadar iyi, dengeli ve sağlıklı koşullarda yaşama hakkını ifade eden kuşaklar-arası eşitlik ilkesi ve onun tamamlayıcısı kuşaklar-arası adalet, konu su hakkı olduğunda da geçerlidir. Hatta su hakkının sosyal bir hak olma niteliği de dikkate alındığında, adalet ve eşitlik kavramları su ve gelecek kuşaklar ilişkisini daha da anlamlı hale getirmektedir.

Belirtmek gerekir ki, gelecek kuşakların hak öznesi olarak gösterilmesi bir fantezi veya sadece ahlaki bir söylem değildir. Şöyle ki, 15 no'lu genel yorumda su hakkının gerçekleştirilme şeklinin “sürdürülebilir²²⁸ ve “gelecek kuşaklar için gerçekleştirilebilmesini sağlayacak²²⁹” biçimde olması gerektiği ifade edilmiş ve taraf devletlerin, “şimdiki ve gelecek kuşaklar için yeterli ve güvenli suyu sağlamak için geniş kapsamlı ve bütüncül strateji ve programlar benimsemesi”²³⁰ gerektiği ortaya konulmuştur. Yani, gelecek kuşaklar Genel Yorum çerçevesinde açıkça “hak öznesi” olarak kabul edilmiştir.

Bu durumun hak öznesi olma biçiminin klasik anlamını taşımadığı; yaşayanlara bir takım sorumluluklar yükleyen ahlaki bir yükümlülük içerdiği açıktır. Ancak yine de pozitif anlamda, “hak sahibi olacak gelecek kuşaklar” soyutlamanın duruma göre somut biçimde ifade edilmesi de mümkündür²³¹. Bu noktada, (yaşamın başlangıç anı uluslararası hukuk bağlamında tartışmalı olmakla birlikte²³²) ulusal mevzuattaki²³³ “sağ doğması şartıyla ana rahmine düşmüş çocukların” hak öznesi olduğu yönündeki tespit dikkate alınabilecektir.

²²⁸ Sürdürülebilirliğinin tanımı için bkz. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Raporu, *Rio de Janeiro, 3-14 Haziran 1992*, Çevre ve Kalkınma Bildirgesi, 1, 8, 9, 10, 12 ve 15. İlkeler; Gündem 21, 5.3, 7.27, 7.28, 7.35, 7.39, 7.41, 18.3, 18.8, 18.35, 18.40, 18.48, 18.50, 18.59 ve 18.68. İlkeler.

²²⁹ 15 No'lu Genel Yorum, Par. 11.

²³⁰ Bkz. 5. No'lu son not. Gündem 21, 5, 7 ve 18. Bölümler; ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, Uygulama Planı (2002), 6 (a), (l) ve (m), Par. 7, 36 ve 38.

²³¹ Özdek, *op.cit.*, s.109.

²³² İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'ne (İHAM) göre, yaşamın ne zaman başladığı sorununun ulusal makamlar tarafından karar verilmesi gereken bir sorudur. Çünkü Sözleşmeyi onaylamış olan devletlerin çoğunluğunda bu konu tartışmalıdır. Bkz. *Vo v. France kararı*, App.No: 53924/00, 08.07.2004.

²³³ Örn. bkz. Türk Medeni Kanunu, md.582/1.

iv. Devletler

Devletin, bir “insan” hakkının öznesi olması ilk başta garip gelebilir. Nitekim insan olmayan bir varlığın irade sahibi olmadığı, dolayısıyla bu yapıdaki bir özneye, ahlakilik ve rasyonellik gibi insani özelliklerin yüklenemeyeceği yönündeki görüş de bu yaklaşımı destekler durumdadır²³⁴. Ancak uluslararası insan hakları açısından İHAS’ın da etkisiyle yaygınlaşan yaklaşım, devletlerin de insan haklarının öznesi olabileceği yönündedir²³⁵. Ancak bu hak öznesi olma biçimi biraz farklıdır. Şöyle ki, bazı insan hakları sistemlerinde, sözleşme ile bağitlanan devletlerin, sözleşme sistemi bünyesinde yer alan diğer devletlerce, kişilerin hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesini önlemek amacıyla, sübjektif bir sorumluluk taşıdığı kabul edilmektedir²³⁶. Buradan hareketle, aşağıda da görüleceği üzere esasen insan haklarının yükümlüsü olan devletlerin, insan hakkını ileri sürme açısından bir “özne” olabileceği söylenebilir.

Bunun yanında devletler, uluslararası kamu hukuku çerçevesinde hak sahibi olabilmektedir. Ancak bir insan hakkı olarak su hakkı, devletin egemenlik yetkisi ile yakından ilişkili olan bu hak sahibi olma biçimiyle bağlantılı görünmekle birlikte, bundan fazlasını içermektedir. Bu farklılaşma, su sorununun küresel bir sorun olması gerçeğinden ve sorunun çözümünün ulusal sınırlar içerisinde çözülmesinin imkansız hale gelmesinden kaynaklanmaktadır. Suyun - özellikle akarsuların- birden çok ülkeden geçmesi ve bu suyun içindeki mineraller ve atıkların tek bir devletin tasarrufunda olamaması, devletin hak öznesi olmasının, su hakkına ilişkin ayırt edici unsurlarındandır.

c. Hakkın Yükümlüleri

İnsan haklarının ihlali, dikey ve yatay biçimlerde kendisini gösterir. Genel olarak dikey ihlal, devlet tarafından gerçekleştirilirken; yatay ihlal, devlet dışındaki kalan gerçek veya tüzel kişiler tarafından gerçekleştirilir. Kural olarak ister

²³⁴ Donnelly, *op. cit.*, s.154-155.; Erdoğan, *op. cit.*, s.174.

²³⁵ Genel olarak uluslararası hukukta *actio popularis* bulunmadığı, devletlerin kamu düzeni veya suçladığı devletin haklarını korumaktan ziyade, ancak kendi haklarını koruma amacıyla harekete geçebileceği kabul edilmektedir. Ancak İHAS sistemi bunu değiştirmiştir. A. Feyyaz Gölcüklü ve A. Şeref Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi**, 6. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2005, s. 31.

²³⁶ Örneğin bkz. İnsan Hakları Avrupa Komisyonu’nun *Avusturya v. İtalya kararı*, 11.1.1961, No. 788/60, Rec. 7, s.23, 42. *Ibid.*, s.32.

yatay ve ister dikey olsun, tüm gerçek ve (devlet dâhil) tüzel kişilerin hakları ihlal etmeme sorumluluğu bulunmaktadır. Ancak, yine de son tahlilde yükümlülük kavramı belirgin biçimde devlet nezdinde toplanmaktadır. Çünkü devletin; (a) dikey ihlalde bulunmama, (b) hakkı gerçekleştirme ve (c) yatay ihlali önleme yükümlülükleri, bütün yükümlülük hallerinin devlette toplandığını göstermektedir.

15 no'lu genel yorum, su hakkı özelinde “devletin isteksizliği” ile “imkânsızlık” halleri arasında bir ayrıma gitmiştir. Şöyle ki, taraf devletin yükümlülüklerini yerine getirmek üzere mevcut bütün kaynaklarını kullanmak için her türlü çabayı göstermesine rağmen, yükümlülüğünü yerine getirememesi durumunda, imkânsızlık hali söz konusudur. Taraf devletin, yükümlülükler aykırı icraî bir eylemi veya yürürlüğe koyduğu mevzuat veya bir takım düzenlemeler yapmak suretiyle başkalarının bu hakkı ihlal etmesine yol açması ise, taraf devletin isteksizliği anlamına gelecektir²³⁷. İmkansızlık halinde devletin sorumluluğu söz konusu olmayacakken, isteksizlik hainde sorumlu olduğu açıktır.

Bununla beraber yine de, su hakkına ilişkin olarak bireyler ve topluluklar ile devlet dışı aktörlere münhasıran bir takım sorumlulukların yüklendiği gözlemlenmektedir:

i. Bireyler ve Topluluklar

Su hakkına ilişkin olarak yukarıda değindiğimiz yatay ihlalde bulunmama yükümlülüğünün ötesinde, bir insan hakkı olarak, su üzerinde bireylerin ve topluluklara düşen bazı yükümlülüklerden bahsedilebilir. Su hakkının öznesiyle ilgili olarak yapılan “şimdiki ve gelecek kuşaklar” belirlemesi, bu haktan yararlananların suyun korunmasına katılma ödevini de beraberinde getirmektedir²³⁸. Yani, her birey ve birey topluluğu, “kirletmeme” ve “koruma” anlamında su hakkının yükümlüsüdür.

ii. Devletler

Devletlerin, su hakkına ilişkin olarak, bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi için mümkün olduğu kadar hızlı ve etkili şekilde hareket etme ve su hak-

²³⁷ 15 no'lu Genel Yorum, par.41.

²³⁸ İbrahim Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 55-56; İbrahim Kaboğlu, “Çevre Hakkı Üzerine. (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri)”, **İnsan Hakları Yılığ**, TODAİE Yayınları, S.10-11, 1988-1989, s.123.; Özdek, *op.cit.*, s.115.

kıyla ilgili geriye götürücü tedbirler almama konusunda değişmez ve devamlı bir yükümlülüğü bulunmaktadır²³⁹. Bu genel yükümlülüğün yanında, yukarıda devletlerin bir insan hakkını tanımak suretiyle, saygı gösterme, koruma ve yerine yükümlülüklerinin bulunduğu ifade edilmişti. Dolayısıyla bunları tekrar etmeden anılan yükümlülüklerin su hakkına özgülenmiş içeriğine yer vereceğiz.

iii. Devlet Dışı Aktörler

Su hakkının yükümlülükleri arasında, diğer birçok haktan farklı olarak, devlet dışı aktörlerin de bulunduğu gözlemlenmektedir. Özellikle 15 no'lu genel yorumda tahdidi biçimde olmasa da, bizzat sorumluluk altında bulunan uluslararası kuruluşların isimleri sayılmıştır. Dolayısıyla bütün uluslararası örgütlerin, programlarında insan hakları hukuku ve ilkelerine yer verme sorumluluğu; BM bünyesine yer alan, WHO, UNICEF, UNEP, UN-Habitat, ILO, UNEP ve Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu gibi kurumların, su hakkının ulusal düzeyde uygulanması için taraf devletlerle işbirliği sorumluluğu; diğer taraftan Kızıllaç, Kızıllay, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), WHO, UNICEF gibi sivil toplum ve yardım kuruluşlarının da, felaket sonrası acil durumlarda su hakkını dikkate alarak ve suyla ilgili dağıtımda toplumun risk altındaki kesimine öncelik tanıyarak su hakkının gözetildiği insani yardımda bulunma sorumluluğu bulunmaktadır²⁴⁰.

Genel Yorum'da bu kurumların dışında, dünyadaki su krizinin müsebbiplerinden sayılabilecek IMF, Dünya Bankası gibi finans kuruluşlarının ödünç politikaları, kredi antlaşmaları, yapısal uyum programları vb. çalışmalarında su hakkını gözetme yükümlülüğü veya başka bir deyişle “su hakkını gözeterek kredilendirme sorumluluğundan” bahsedilmektedir²⁴¹. Ancak Shiva'nın haklı biçimde dikkat çektiği üzere, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) su kıtlığı ve kirliliğinin oluşmasında büyük rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda bu kıtlığı su şirketleri için bir pazar olanağına çevirmeye başlamıştır. Bugün birçok uluslararası iktisadi çevrede, teknoloji stoklarının çöküşünün ardından yatırımcılar için en kârlı endüstri olarak su pazarı (yani suyun metalaştırılması) gösterilirken, Dünya Bankası'nın kredileri de pazarı daha teşvik edici hale ge-

²³⁹ 15 no'lu Genel Yorum, par.18.

²⁴⁰ 15 no'lu Genel Yorum, par.54-60.

²⁴¹ 15 no'lu Genel Yorum, par.36

tirmektedir²⁴². Yani, bu kurumların su hakkına ilişkin “sorumluluğu”, bir yandan suyun ticarileştirilmesine destek olmak, ancak diğer taraftan da su hakkını “gözetmektir.” Başlı başına bir paradoks içeren bu söylem,15 no’lu Genel Yorum’un en temel açmazlarından birisidir.

d. Hakkın Gerçekleştirilmesi

Bir insan hakkının en temel yükümlüsü devlettir. Yukarıda bireylerin, grupların, hükümet dışı örgütlerin, su hakkına yönelik bir takım yükümlülüklerinin olduğundan bahsetmiştik. Ancak, bu yükümlülükler tali yükümlülüklerdir. Son tahlilde su hakkına ilişkin asli yükümlülük, devlettedir. Hal böyleyken, hakkın gerçek anlamda güvencelanması için devletlerin bir takım özel yükümlülüklerinden bahsedilmesi gerekmektedir. 15 no’lu genel yorum çerçevesinde, bir devletin, ayrımcılık yapmaksızın ve geriye götürücü tedbirlerde bulunmaksızın, su hakkını tam olarak gerçekleşmesine yönelik hızlı ve etkin davranma yükümlülüğü yanında, su hakkına *saygı gösterme*, bu hakkı *koruma* ve *yerine getirme* yükümlülükleri bulunmaktadır. Sosyal bir hakka yönelik olarak, devletin yükümlülüklerinin bu başlıklarla çözümlenmesi, genel yorumun olumlu yanıdır. Nitekim yukarıda da değindiğimiz gibi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlallerine İlişkin Maastricht İlkeleri’nde de devlet yükümlülüğü bu üç unsur ile açıklanmıştır. Dolayısıyla her iki yaklaşım arasında bir paralellik bulunduğu görülmektedir. 15 no’lu genel yorumun ayrıntılı olarak ortaya koyduğu devlet yükümlülüklerini şu şekilde özetlemek mümkündür²⁴³:

aa. Saygı Gösterme Yükümlülüğü

- Devlet, eşit şekilde erişimi kısıtlayacak uygulama-eylemde bulunulmayacaktır.
- Örf ve adalete yönelik geleneksel uygulamalara keyfi müdahalelerde bulunulmayacaktır.
- Silahlı çatışma vb. hallerde dahi insancıl hukuk yükümlülüklerine uygun davranılacak yani (i) su cezalandırma aracı olmayacak (ii) suya atık bırakılmayacak (iii) sivil halkın tüm unsurlarıyla su hakkına müdahale edilmeyecektir.

²⁴² Shiva, *op. cit.*, ss.87-107.

²⁴³ Vandenhole ve Wieters, *op.cit.*, ss.401-402.

bb. Koruma Yükümlülüğü

- Her türlü 3'üncü kişinin su hakkına yönelik müdahalesi önlenecektir.
- Su hizmetlerinin 3'üncü kişilere devredilmesi halinde dahi, yeterlilik, erişebilirlik ve kalite standartları tehlikeye düşürülmeyecek, bu amaca yönelik olarak, bağımız ve toplumsal katılıma dayanan cezai bir denetim sistemi kurulacaktır.

cc. Yerine Getirme Yükümlülüğü

- Suya erişimi kolaylaştırmak için olumlu tedbirler alınacaktır.
- Mevcut ve gelecek nesiller için yeterli ve güvenli suyun güvence altına alınması için kapsamlı ve bütünleşmiş program ve stratejiler belirlenecektir.
- Hakkın geliştirmek için yasal uygulamalar ile ulusal su stratejisi ve elem planı kabul edilecektir.
- Uluslararası ilişkilerde işbirliği içinde hareket edilecek; su, ambargonun konusunu oluşturmayacak; siyasi ve ekonomik bir baskı aracı olarak kullanılmayacaktır²⁴⁴.
- Su hakkının tam anlamıyla gerçekleşmesi engelleyen ticaretin liberalleşmesi antlaşmaları yapılmayacaktır.
- Suyun herkes için ödenebilir olması amacıyla, daha fakir hane halkının **(i)** Düşük masraflı, uygun teknik ve teknolojiler kullanılacak **(ii)** Bedelsiz veya düşük bedelli su gibi uygun fiyatlandırma politikaları uygulanacak **(iii)** Ek gelir temin edilecektir.
- Kırsal alanlar ve mahrumiyet bölgeleri başta olmak üzere, güvenli sağlık hizmetleri, kadınların ve çocukların ihtiyaçları göz önünde tutularak aşamalı şekilde genişletilecektir.

Görüldüğü üzere 15 no'lu genel yorum, saygı gösterme, koruma ve yerine getirme biçimindeki genel ifadeleri ayrıntılandırarak devlet yükümlülüklerini ortaya koymuştur. Bu yükümlülükler içinde Komite'nin suya ekonomik erişebilirliğe ilişkin olarak, bedelsiz su erişimini bir seçenek olarak devletlere yüklemiş

²⁴⁴ Bu konu, Türkiye Suriye ilişkileri açısından özellikle dikkate alınmalıdır.

olduğu, konuya ilişkin tartışmalar da dikkate alındığında özellikle dikkat çekmektedir.

V. Su Hakkının Dava Edilebilirliği

Yukarıdaki belgeler dikkate alındığında, su hakkının varlığı açıktır. Pozitif temelli bir yaklaşımla, hakkın korunabilmesi için ileri sürülebilirliği, talep edilebilirliği ve ihlal edildiğinde de dava edilebilirliği söz konusu olmaktadır. 1993 Dünya İnsan Hakları Viyana Konferansı'nda kabul edilen Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı'nın 5'inci maddesinde, tüm insan hakları ve temel özgürlüklerin evrensel, bölünmez, karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve birbirine bağlı olduğu, uluslararası toplumun, insan haklarını küresel olarak, adil, eşit, aynı önem ve düzlemde ele alması gerektiği ifade edilmektedir²⁴⁵. Hal böyleyken su hakkının diğer temel insan hakları gibi dava edilemeyeceğini ileri sürmek, yukarıda ifade edilen deklarasyon vasıtasıyla da desteklenmiş olan insan haklarının bütünselliği biçiminde ifade edilebilecek temel prensibe aykırıdır. İnsan hakları raportörü Jean Ziegler'in ifade ettiği gibi; *"(...) bunun anlamı, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların önem açısından diğer haklarla eşit olduğu; nitelik ve dava edilebilirlik açısından aynı konumda olduklarıdır. Bu yüzden, bu hakların korunma mekanizması da sivil ve politik haklarla aynı güçte olmalıdır"*²⁴⁶.

Yukarıda değinilen sözleşmelerin, dünyadaki devletlerin büyük çoğunluğu tarafından tanındığı ve onaylanmış olduğu dikkate alındığında, bu metinlerde yer alan su hakkının birçok devlet açısından bağlayıcı olduğu söylenebilir. Yine birçok devletin, uluslararası sözleşmelere iç hukuka göre üstünlük tanıdığı veya bunları eşit düzeyde kabul ettiği de bilinmektedir. Ayrıca, birçok devletin taraf olduğu ESKHS'ye ilişkin 9 no'lu genel yorumda²⁴⁷, Sözleşmenin doğrudan uygulanabilirliğinin sağlanması ve iç hukukun bu çerçevede düzenlenmesi gerektiği yönündeki tespit de, su hakkının dava edilebilirliği fikrini desteklemektedir.

²⁴⁵ Erol Çiçek, "Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Dava Edilebilirliği", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S.80, 2009, s.203. Metin için bkz. <http://tiny.cc/mquox> (08.02.2010)

²⁴⁶ Metin için bkz. <http://tiny.cc/ar8ad> (08.02.2010)

²⁴⁷ 9 no'lu Genel Yorum, par. 2.

A. Uluslararası Dava Edilebilirlik

Yukarıda da değindiğimiz üzere, uluslararası düzeyde dava edilebilirlik, üçüncü düzey koruma öngören metinler açısından söz konusu olmaktadır. Gerçi ikinci düzey koruma öngören metinlerde de hakkın ileri sürüldüğü bazı mekanizmalar bulunmaktadır. Örneğin konu bir sosyal hak olduğunda, bireysel başvurunun özel bir görünümü olan toplu başvuru usulü, ILO ve Avrupa Sosyal Şartı bünyesinde söz konusu olabilecektir. Ancak bu düzeydeki denetimde, yargısal bir hükümden ziyade, raporlama vb. denetim biçimleri söz konusu olmaktadır.²⁴⁸

Üçüncü düzey koruma içeren belgelerin (İHAS, Ame. İHAS; AHHŞ) hiçbirinde su hakkına açıkça yer verilmemiştir. Ancak su hakkı, her ne kadar sosyal hak niteliği taşısa da, su hakkının yaşam hakkının bir parçası olarak ileri sürülebilirliğinden bahsedilebilir. Nitekim, İHAM’ın çeşitli kararlarında yaşam hakkı geniş biçimde yorumlanarak, çevre hakkı ile yakından ilişki kurulabilmiştir. İHAM’ın önüne gelen Guerra, López Ostra²⁴⁹, Öneriyıldız, Taskin, Fadeyeva, Budayeva ve Tatar kararları -İHAS’ta çevre hakkına ilişkin doğrudan bir hüküm bulunmamasına ve devletlere çevreyi koruma konusunda “açıkça” bir yükümlülük getirilmemiş olmasına rağmen- hükümetlerin, özel hayat ve yaşam hakkı çerçevesinde çevresel risklere ilişkin düzenleme yapma, yasalar çıkarma ve bilgilendirme konusunda nasıl zorlandığını gösteren başlıca örnek davalar-
dır²⁵⁰.

İHAM’ın son yıllarda sözleşme hükümlerini, çevre hakkının dışında, sosyal ve ekonomik hakları da kapsayacak biçimde geniş yorumladığı gözlemlenmektedir. Benzer bir tespit yapan Ellie Palmer’e göre bu süreç şöyle gelişmiştir: İHAM ilkin, yaşam hakkı (md.2), işkence yasağı (md.3) ve özel hayatın-ailenin korunması (md.8) çerçevesinde devletin pozitif yükümlülüklerini yorumlarken temel sağlık hizmetlerinden ve sosyal yardımdan mahrum olan bireyler için devletin sosyal yardımda bulunma yükümlülüğünün de tespiti ile sosyal haklar

²⁴⁸ ESKHS bünyesinde bireysel başvuru yolunun için çalışmalar yapıldığını, Afrika bünyesinde ise Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi’nin kurulmasına ilişkin protokolün 25.01.2004 tarihinde yürürlüğe girdiğini kaydedelim.

²⁴⁹ Bazı yazarlar İHAM’ın, *López Ostra v. Spain* kararında (App. No: 16798/90) md.8 yoluyla, konut hakkının bir parçası olarak su hakkına ulaştığı görüşündedir. Karş. Pejan, *op. cit.*, ss.1193-1194.

²⁵⁰ Alan Boyle, “*Human Rights and the Environment: A Reassessment*”, *Fordham Environmental Law Review*, Vol 18, 2008, s.15.

alanına girmiştir. Bu birinci adım, Mahkeme'nin adil yargılanma hakkı (md.6) ve ayrımcılık yasağı (md.14) maddelerini yorumlayarak, dolaylı olarak sosyal ve ekonomik hakların korunmasına odaklandığı ikinci adımla devam etmiş ve son olarak md.6 ve 14'ün yorumlanması yoluyla sosyal güvenlik hakkını, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün (md.9) açıkça bir yansıması olarak yorumlama eğilimi ile devam etmiştir²⁵¹. Yani, sınırlı ve farklı biçimlerle de olsa, bugün Mahkeme önünde sosyal hakların dava edilebilirliğinden bahsedilebilir.

Mahkemenin önüne doğrudan su hakkı ile bağlantılı bir dava gelmediği²⁵² için bu konuda yorum faaliyetinin ne kadar geniş olabileceğini söylemek mümkün değildir. Ancak yine de yukarıdaki içtihatlardan hareketle, medeni ve siyasi haklarla bağlantılı olarak su hakkının birinci düzey koruma öngören sistemlerde dava edilebilirliğinin teknik olarak mümkün olabileceğini söyleyebiliriz. Fakat bu denetimin sosyal bir hakkın gerektirdiği kapsama nazaran, nispeten sınırlı kalacağı ve içtihadî yorumun dinamizmine bağlı kalacağını unutmamak gerekir.

İHAM dışındaki diğer bölgesel uluslararası komisyonlara gelecek olursak, tam anlamıyla yargısal işlev görmeyen bu kurumların su hakkına ilişkin dolaylı bir takım çıkarımlarının bulunduğunu söylemek gerekiyor. Örneğin bu çerçevede İnsan ve Halkların Hakları Afrika Komiyonu'nun su hakkını dolaylı olarak sağlık hakkının bir parçası olarak²⁵³, İnsan Hakları Amerikalılararası Komisyonu'nun ise su hakkını, karar alma sürecine katılma ve bilgi alma hakkının bir parçası olarak²⁵⁴ ele aldığı görülmektedir²⁵⁵.

²⁵¹ Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi ve söz konusu kararlar için bkz. Ellie Palmer, "Protecting Socio-Economic Rights Through the European Convention on Human Rights: Trends and Developments in the European Court of Human Rights", **ERASMUS LAW REVIEW**, Vol. 2, Nr.4, 2009, ss.398-400.

²⁵² Gerçi Mahkeme'nin kirliliğe karşı korunma hakkı çerçevesinde, "mülkiyet hakkından" hareketle temiz içme suyuna erişim hakkına ulaştığı ifade edilebilir. Bu konuda bkz. *Zander v. Sweden* (App. 45/1992/390/468), par. 24 ve 27.; Tully, *op.cit.*, s.40.

²⁵³ İnsan ve Halkların Hakları Afrika Komisyonu'nun Zaire ile ilgili 18'inci Oturum Bildirimi (25/89.47/90.56/91 ve 100/93), par.47.

²⁵⁴ İnsan Hakları Amerikalılararası Komisyonu'nun Ekvador'daki İnsan Haklarına İlişkin Raporu, OEA Doc. OEA/Ser.L/V/II.96 Doc.10, Rev1 (1997)

²⁵⁵ Tully, *op.cit.*, ss.40-41.

Bunun dışında insancıl hukukla ilişkili olarak Uluslararası Adalet Divanı da işgal kuvvetlerinin suya erişim hakkının devamlılığını güvenceleme sorumluluğu üzerinde durmuştur²⁵⁶.

B. Ulusal Düzeyde Dava Edilebilirlik

Ulusal düzeyde dava edilebilirlik, uluslararası düzeye nazaran ihlalin bulunduğu mekana daha yakın olan ve buna bağlı olarak niceliksel açıdan hakkın güvencesini yüklenen bir usuldür. Çünkü olağan yol, bir ihtilafın ulusal mekânda dava edilmesidir.

Hakkın bu düzeyde ileri sürülebilmesinin, genel olarak ekonomik ve sosyal hakların, özel olarak da su hakkının gerçekleştirilmesinde üç önemli işlevi bulunduğu kabul edilmektedir²⁵⁷:

Birinci olarak dava etme, hükümetleri ve diğer tüzel kişileri denetleme ve yurttaşları su hakkını ihlal etmekten men etme işlevi görmektedir ki; bu, gelişmekte olan ülkelerde özellikle suyun özelleştirilmesi sürecinde görülen yaygın ihlallerin denetlenmesi anlamına gelecek, devletin veya üçüncü kişilerin suyu kirletmesi veya örneğin yoksul bölgelere su dağıtımındaki ihmalleri önleyebilecektir²⁵⁸. Dava edilebilirliğin **ikinci** bir işlevi ise, kâr temelli hareket eden şirketlerin veya hükümetlerin (yaygın tecrübelerle sabit olan) su kaynaklarını tahrip etme ve kirletme eğilimine karşı bir denetim sağlama ve bunları normlar vasıtasıyla hukuka uygun davranmaya çağrı işlevidir²⁵⁹. **Üçüncü** ve son olarak ise dava edilebilirlik, su hakkının anlamının değişik bağlamlarda açıklığa kavuşturulması ve Mahkemelere bağlayıcı yorumlarda bulunma imkanı sağlamaktır²⁶⁰.

Literatürde, ulusal düzeyde dava edilebilirlik, genel iki farklı model ekseninde ele alınmaktadır: **(a)** Su hakkının açıkça bir norma dayanılarak dava edi-

²⁵⁶ Uluslararası Adalet Divanı, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, (2004), par.133.; *Ibid.*

²⁵⁷ "Note: What Price for the Priceless: Implementing the Justiciability of the Right to Water." Harvard Law Review, Vol. 120, ss. 1076-1078. <http://tiny.cc/zzb2v> (14.02.2010); Çiçek, op.cit., s.206.

²⁵⁸ Note, op. cit., s.1077.

²⁵⁹ *Ibid.*, ss.1077-1078.

²⁶⁰ *Ibid.*, s.1078.

lebilirliği, **(b)** Su hakkının çıkarım yoluyla dava edilebilirliği²⁶¹. Birinci modelin temel özelliği, su hakkının anayasada açıkça yer alması ve dahası anayasa yargısı yoluyla da tespit edilmesidir²⁶². İkinci modelde ise, su hakkı mahkeme içtihadı yoluyla, anayasada yer alan yaşam hakkından yorum yoluyla türetilmektedir²⁶³. Bu modelin temel özelliği ise; normları hak temelli yaklaşım çerçevesinde dinamik biçimde ve hak ve özgürlükler lehine yorumlayan mahkemelerin varlığını zorunlu kılmasıdır. Yani bu sistem, su hakkına ilişkin açıkça bir düzenlemenin yer aldığı birinci tür sisteme göre daha güvencesizdir.

Su hakkının anayasada açıkça düzenlenmemiş olması, böyle bir hakkın olmadığı anlamına gelmemekle beraber, yargısal yorumun sınırları içerisinde kalmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim Hindistan örneğinde, su hakkına ilişkin görülen davalarda, yüksek yargının konuyu (daha çok öldürmeme biçiminde) yaşam hakkının negatif biçimi veya çevre hakkı ile bağlantılı olarak yaşam hakkına yönelen müdahaleleri önleme pozitif yükümlülüğü ışığında ele alabildiği gözlemlenmektedir. Yani, bu sistemde yaşam hakkının her halükarda ikinci kuşak/isteme haklarını kapsayacak genişlikte yorumlanması mümkün olamamaktadır.

Buna karşılık suyun açıkça bir hak olarak tanındığı G.Afrika Cumhuriyeti'nin örnek teşkil ettiği sistemde, yoksulların ve dezavantajlı kesimlerin devletten temiz suyu temin etme talebi ve bu talep çerçevesinde devletin gerekli sosyal

²⁶¹ Birinci model, Güney Afrika modeli olarak bilinirken, ikinci model Hindistan modeli olarak tanınır Bu iki ülkenin model olarak tanınmasının üç sebebi olduğu ifade edilmektedir: **(1)** Bu ülkelerde su hakkının dava edilebilirliği hem gereklidir hem de kabul edilmektedir. **(2)** Her iki devlet de yakın tarihte, yeni hükümet sistemlerinin ve yeni yargı politikalarının hayat bulduğu, yani genç ve dinamik sistemlerdir. **(3)** Her iki anayasa da zengin bir insan hakları demeti bulunmakta ve insan haklarının nispeten gelişmeci özelliği ile yorumlanmaya açık bir boş levha özelliği taşımaktadır. *Ibid.*, ss.1079-1080.

²⁶² Bu konuda Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bilinen bazı davaların isimleri şunlardır: *South Africa v. Grootboom*, *Residents of Bon Vista Mansions v. Southern Metropolitan Local Council*, Bazı ülkeler ve özellikle Güney Afrika pratiğine ilişkin olarak bkz. Pejan, *op. cit.*, s.1192 vd.; Ayrıca bkz. *Note: What Price for the Priceless: Implementing the Justiciability of the Right to Water.*"ss.1082-1084. Anılan çalışmayı takip eden bir Türkçe çalışma için bkz. Çiçek, *op. cit.*, ss.210-211.

²⁶³ Bu konuda Hindistan'da bilinen bazı davaların isimleri şunlardır: *Attakoya Thangal v. Union of India*, *M.C. Mehta v. State of Orissa*, *Vellore Citizens' Welfare Forum v. Union of India*.

Bu davalar hakkında değerlendirme için bkz. "Note: What Price for the Priceless: Implementing the Justiciability of the Right to Water.", ss.1080-1082. yine benzer biçimde bkz. Çiçek, *op. cit.*, ss.206-209.

ve ekonomik tedbirleri alması, (*Residents of Bon Vista Mansions v. Southern Metropolitan Local*) hatta bunun daha ötesinde, kişilerin suya erişim ile bağlantılı olarak sosyal durumlarının düzeltilmesi (*South Africa v. Grootboom*) yönünde emredici kararların söz konusu olabildiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, bir hakkın anayasada açıkça tanınmasının dava edilebilirlik açısından daha olumlu olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Tanör'ün²⁶⁴ sistemli biçimde ortaya koyduğu üzere, anayasal tanınmanın belli koşulları taşımakla birlikte, (a) normun kendiliğinden doğrudan uygulanması veya (b) en kötü ihtimalle yüksek yargının iptal kararları ya da “anayasaya uygun yorum metodu²⁶⁵” vasıtasıyla uygulanması biçiminde belirgin sonuçları bulunmaktadır. Yine bir hakkın anayasada tanınmasının, (c) anayasayı değiştirme ve yasama faaliyetlerini, o hakkın özü çerçevesinde sınırlamak ve son olarak (d) ülkedeki bireyler arasındaki yatay ilişkilerin de çerçevesini oluşturmak gibi işlevleri düşünüldüğünde, hakkın anayasal düzenlenişinin, yargısal yorum faaliyetinin çok ötesinde bir anlam taşıdığı açıktır.

Değerlendirme ve Türkiye’de Su Hakkı (Sonuç Yerine)

Doğal hak öğretisinde, en temel doğal hakların özgürlük, güvenlik, zulme karşı direnme ve mülkiyet hakları olduğu kabul edilir. Aslında bu haklar arasında, bir paradoks vardır. Güvenlik, özgürlüğü boğabileceği gibi; mülkiyet, bizzat bir zulüm aracı olabilmektedir. Şöyle ki, tek başına özel mülkiyetin potansiyel olarak yarattığı eşitsizlik, bir tür zulüm anlamına gelebilir. Dolayısıyla bu zulme karşı direnme de bir hak olacaktır. İşte sosyal haklar, bu direncin hukuksal çerçevede en temel destek ayağını oluşturmakta ve söz konusu gerilim arasında dengeleyici bir işlev görmektedir.

Bu gerçek, suyun ticari bir meta mı, yoksa insanın insan olmasından kaynaklanan bir hak mı olduğu ikilemi açısından da geçerlidir. Suyun bir insan hakkı olması gerektiği yönünde süregelen bir mücadele veya direniş vardır. Bu konudaki tartışma henüz bitmiş değildir. Dahası söz konusu tartışma “sudan bir tartışma” da değildir. Dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu açısından bu konu, öncelikle yaşamak veya yaşamamak arasındaki ikileme (kişi hakları); bundan

²⁶⁴ Tanör, *op. cit.*, ss.231-255.

²⁶⁵ Bu metoda ilişkin olarak bkz. İbrahim Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, 4. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007, ss. 141-147.

sonra ise, insan onuruna yaraşır biçimde yaşamak veya insanca yaşamamak ikilemine (sosyal haklar) karşılık gelmektedir. Anılan ikilemde “kâr hırsı” güçlü görünse de, “insan hakları” cephesinde de ehven-i şer gelişmelerle karşılaşmaktadır.

İncelememizde görüldüğü üzere “su” birçok insan hakkı metninde kendisine yer bulmaktadır. Büyük bir kısmı bağlayıcı olmasa da, bu belgelerin önemsiz olduğu söylenemez. Su hakkının, “savaş hukukunun” temel metinlerinden olan Cenevre Sözleşmelerinde, belki de BM’nin en çok bilinen metinlerinden sayılabilecek olan KKHTS ve ÇHS’de açıkça tanınmış olması ve yine ESKHS’de Genel Yorum yoluyla bu hakkın ortaya konulması, önemsenmesi gereken bir olgu olmakla birlikte, bir insan hakkı olarak su hakkının uluslararası asgari-pozitif kaynaklarını oluşturmaktadır.

Su hakkı ile ilgili, bu çalışmada andığımız, önde gelen metinlerin tamamı Türkiye tarafından onaylanmıştır. Bunun yanında Türkiye, su hakkına ilişkin Avrupa Su Kaynakları Şartı’nı üreten Avrupa Konseyi’nin de eski bir üyesidir. Türkiye Anayasası’nın 90’ncı maddesinin, uluslararası insan hakları metinlerini iç hukukta en az yasal (dahası anayasaya aykırılığı iddia edilemez) düzeyde görmesinden hareketle bir insan hakkı olarak su hakkının Türkiye hukukuna yabancı olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Hatta Cumhuriyet öncesi dönemde geçerli hukuk sistemine bakıldığında da, aslında su hakkının bu coğrafyada bir geçmişinin bulunduğu görülmektedir. Aslında bu geçmiş, bugüne ışık tutan bazı tecrübeleri de ortaya koymaktadır. Mecelle’ye (md.1234-1235) göre su, ot ve ateş mubahtır ve insanlar bunda ortaklardır. Dahası bu hukuka göre, yer altı ve yerüstü sulara akçalı bir değer biçilmesi de söz konusu olamamaktadır. Aslında, “tüm insanların ortak malı olma” vurgusu, eğer anakronizma sayılmayacaksa, bugün üçüncü kuşak haklar olarak ifade edilen dayanışma haklarına karşılık gelmektedir.

Diğer taraftan Mecelle’deki kolektif vurgu, (insan hakları hukukundan ziyade “sular hukuku” ile ilgili olsa da) Türk Medeni Kanunu’nda (TMK) da kendine yer edinmiştir: Şöyle ki TMK’ya göre, “*yer altı suları kamuya aittir.*” (md.756)

Türkiye’de özel hukuk çerçevesinde sular hukukuna ilişkin ayrıntılı bir külliyat bulunmakla birlikte²⁶⁶ su, ulusal insan hakları metni olan Anayasa’da açık-

²⁶⁶ Bir kısım düzenleme için bkz. İnşaat Mühendisleri Odası, “*Su Hakkı Raporu*”, ss.30-35.

ça düzenlenmiş değildir. Yani, Bülent Tanör'ün deyişiyle, suyun doğrudan doğruya "hak verdirici" bir düzenlemenin konusu olmadığı görülmektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere, Hindistan'ın örnek teşkil ettiği sistemde de benzer bir boşluk bulunmasına rağmen su hakkı, içtihat yoluyla yaşam hakkından türetilmiştir. Bu noktada, Türkiye Anayasası'nın 17'inci maddesinde düzenlenen "yaşam hakkı" anlam kazanmaktadır. Ancak bu anlam bulma hali, yargının yorum faaliyetine bağlıdır. Dolayısıyla, Hindistan yargısının veya İHAM'ın yaşam hakkına yorum yoluyla verdiği anlam, Türkiye yargısı açısından da kullanılabilir. Anayasal jürisprüdansın uluslararasılaştığı günümüz dünyasında bu aktarımın önemi büyüktür.

Hatta su hakkının çevre ile olan ilişkisi dikkate alındığında, anılan yorum yöntemi açısından Türkiye yargısının eli daha da kuvvetli olacaktır. Çünkü Anayasanın 63'üncü maddesine göre "*Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır.*" Bu madde çok açık bir şekilde devlete bir tabiat varlığı olan suyun korunması yükümlülüğü getirmektedir. Suyun sadece bir tabiat varlığı olmadığı, fakat aynı zamanda bünyesinde taşıdığı biyoçeşitliliğin çevresinde yaşayan halkın konut, çalışma, beslenme hakları ile doğrudan ilişkisi bulunduğu tartışmasızdır. Keza su bu özelliği ile tarihsel ve kültürel bir değer olmaktadır.

Bu açık maddeye ek olarak, Anayasa'nın 56'ncı maddesine göre "*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkında sahiptir.*" Yine aynı maddenin 2'inci fıkrasında, bu hakka yönelik devlete ve vatandaşlara bir ödev de yüklenildiği görülmektedir: "*Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.*" Yani su hakkı, Türkiye Anayasasında çevre hakkı ile bağlantılı olarak açıkça güvencelenmiştir. Öyle ki, Anayasa'da çevre hakkı ile su hakkının açıkça kesiştiği bir nokta dahi bulunmaktadır. 43'üncü maddeye göre; "*Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir.*" Su hakkı ile çevre hakkını buluşturan bu maddenin dışında, Türkiye Anayasasında suyun üzerindeki mülkiyete ilişkin de bir düzenlemenin bulunduğu görülmektedir. 168'inci maddeye göre;

"Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzelkişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama

ve işletmesinin, Devletin gerçek ve tüzelkişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzelkişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır. Bu durumda gerçek ve tüzelkişilerin uyması gereken şartlar ve Devletçe yapılacak gözetim, denetim usul ve esasları ve müeyyideler kanunda gösterilir.”

Bu madde, su ile kurulan iyelik ilişkisini tanımlamaktadır. Buna benzer bir düzenlemenin Latin Amerika ülkelerinde de bulunduğunu söylemiştik. Hatırlanacak olursa, Bolivya, Ekvador, Uruguay anayasalarında suyun kamusal niteliği vurgulanmıştır. Ancak Türkiye Anayasasını anılan anayasalardan ayıran nokta; 1982 Anayasasında su üzerindeki arama ve işletme hakkının devredilebilirliğinin de açıkça ortaya konmuş olmasıdır. Gerçi bu maddede devretme yetkisinin sınırsız olmadığı, devrin yasaya dayanması, devir sonrası arama ve işletme yetkisinin Devlet’in denetim ve gözetimine tâbi olması ve imtiyazın belli bir süre için verilebilecek olması gibi kayıtların bulunduğu görülmektedir. Bu yanı sıra suyu arama ve işletme yetkisinin kamu yararını gözetmek şartıyla mevcut olduğu, buradan bakıldığında maddede görece bir güvencenin mevcut olduğu söylenebilir. Ayrıca kamu yararını gözetmeyen mutlak bir kamusal mülkiyetten ziyade, kamu yararına sıkı sıkıya bağlı bir imtiyaz sözleşmesinin daha olumlu olduğu yönünde bir görüş de bu yaklaşımı destekleyecektir.

Ancak böylesi bir yorum dahi, suyun kamusallığında esneme içeren bu düzenlemenin, suyun özel sektöre devrine izin vermeyen Bolivya vb. örneklerinden daha az güvenceli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Çünkü öncelikle suyun özel sektöre devri, her halükarda, yukarıda aktardığımız tecrübelerle de sabit olduğu üzere, insanların su ile olan ilişkisine “kâr” faktörünü dâhil etmektedir ki bu, insan hakkı ile potansiyel olarak çelişmektedir. Çünkü kamu hizmetinde amaç kâr değil, kamu yararadır. İkinci olarak kamusal mülkiyetin kamu yararına aykırı olabileceği eleştirisine yönelik olarak ise; bunun, suyun kamusallığı sorunu olmaktan ziyade, bir yönetim sorunu olduğu söylenebilir. Bu yönetim sorununun anayasal sınırlar içerisinde çözümü, suyun temel bir insan hakkı olduğunun ve devletin fiziksel, ekonomik ve eşit olarak suya ve suya ilişkin bilgiye erişme hakkını gerçekleştirme ödevinin, emredici biçimde açıkça düzenlenmesidir.

Yeri gelmişken, suyun kamusallığına ilişkin esnemelerin yaratacağı eşitsizliğe dair somut bir örnek aktarmak faydalı olacaktır. 16 Aralık 1960 tarihli ve 167 sayılı Yeraltı Suları Hakkında Kanun md. 4/f.3’deki “*Kuyu açan kimse, bulunan suyun ancak kendi faydalı ihtiyaçlarına yetecek miktarını kullanmaya*

yetkilidir.” hükmüne yer vermektedir. Bu yanıyla devletin hüküm ve tasarrufu altındaki su “ *faydalı ihtiyaç*” çerçevesinde devredilmiştir. Ancak tek tek bireylerin kuyu açmak konusunda yetersiz olacağı düşünüldüğünde, düzenlemenin esasen potansiyel olarak büyük şirketleri muhatap gördüğü söylenebilir. Bununla beraber “ *faydalı ihtiyaç*” terimindeki muğlaklık, yaşamak için ihtiyaç duydukları günlük ortalama 20 litre suya para veren bireyler karşısında, ticari faaliyet gören tekstil ve meşrubat şirketlerinin her gün kullandıkları tonlarca suyu sondajla çıkardıkları için ücretsiz olarak kullanmaları çelişmesine neden olmaktadır. Ayrıca, ticari şirketlerin tonlarca suyu ücretsiz kullanması gerçeği, suyun mutlaka ücretli olması gerektiği, “su ücretsiz olacaksa, bütün ihtiyaçlar da ücretsiz mi olacak” yönündeki teze/sorgulamaya da bir cevap niteliği taşımaktadır. Çünkü bu yolla, her gün tonlarca su ücretsiz olarak kullanılmakta, ancak bu büyük bir ekonomik yıkıma neden olmamaktadır. O halde suyun, tıpkı şimdi belli konumdaki özel sektör kurumlarına yapıldığı gibi, yoksunluk içinde bulunanların kullanımına ücretsiz olarak sunulması mümkündür.

Yukarıda görüldüğü üzere, Anayasanın anılan hükmündeki esneme ve sınırları yasaya bırakma keyfiyeti, başta sosyal devlet ve eşitlik ilkeleri olmak üzere birçok anayasal hüküm ile çelişkili bir durum yaratmaktadır²⁶⁷.

Tüm bunlardan sonra, sonuç itibariyle suyun kamusal mülkiyetinin su hakkına ilişkin bir güvence olduğunu söyleyelim. Nitekim bu güvence, insan haklarına ilişkin kamu hizmetlerinin özelleştirilememesi ilkesinin gereğidir. Dolayısıyla bu konunun normatif açıdan açıkça ortaya konulması gerekmektedir. Yani, su hakkının tüm unsurlarıyla herkesin sahip olduğu bir hak olarak düzenlenmesi ve devletin de bu hakkı yerine getirmek konusunda emredici biçimde mükellef kılınması gerekmektedir. Bu çerçevede madde önerimizi ileri süreceğiz. Ancak bundan önce ve son olarak su hakkının Türkiye anayasa hukukundaki yerine kısaca değinmek gerekiyor.

Türkiye Anayasasının mevcut halinde su hakkı, yukarıda ifade ettiğimiz unsurları ile birlikte açıkça düzenlenmediği gibi, devlete de bu yönde açıkça bir yükümlülük getirilmemiştir. Gerçi suyun kamusalılığı ile bağlantılı olarak, 168’inci maddede su, devletin hüküm ve tasarrufu altında görülmüş ancak, yine aynı maddede suyun imtiyaz sözleşmelerine vs. konu olabileceği ve fakat bunun

²⁶⁷ Bu konudaki mevzuat ve özel hukuk dışında bizzat ceza hukukundaki içtihadî sorunlar için bkz. Çiçek, *op. cit.*, ss. 223-224.

da belli kayıtlamalara tâbi olduğu ifade edilmiştir. Bu noktada sorun, hakkın özünü güvenceleyen kayıtlamaların hiçbir anayasal çerçeve çizilmeksizin yasaya bırakılmış olmasıdır. Yani doğal kaynaklara ve onlara ilişkin bilgiye fiziksel, ekonomik ve eşit olarak erişimi açıkça güvencelenmemişken, bu kaynakların (dolayısıyla kaynaklara ulaşım hakkının) kâr amacı güden bir özel kişiye devri ve devir-denetim koşullarının da sadece yasaya bırakılmış olması güvencesiz bir sistem ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu noktada yargısal yorumun önemi ön plana çıkmaktadır.

Uluslararası anayasa jürisprüdansında, Mahkemelerin anayasada yeni sosyal haklar bulma misyonlarına²⁶⁸ rastlansa da, Türkiye yüksek yargısının bu konuda statik bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir. Gerçi Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin 80 ve 90'lı yıllarda özelleştirmelere karşı mesafeli duran içtihatlarının varlığı bilinmektedir, ancak 1999 yılında Anayasa'nın 47'inci maddesine eklenen "özelleştirme", bu içtihatların önünü kapatmıştır. Ancak yine de anayasadaki başta sosyal devlet ve eşitlik ilkeleri olmak üzere birçok ilke ile birlikte yukarıda ifade ettiğimiz maddeler, sistematik yorum metoduyla ele alındığında, su hakkının güvencelenmesine dayanak olabilecek durumdadır. Söz konusu sistematik yorum metodunda anayasanın bütünlüğü ilkesi son derece önemlidir. Almanya anayasal jürisprüdansında kilit bir role sahip olan bu ilke, Türkiye Anayasa yargısına da yabancı değildir. Anayasa Mahkemesi (AYM) geçmişte verdiği bir kararında, sistematik yorumun emareleri bulunmaktadır: "*Anayasa ilkeleri etki ve değer bakımından eşit olup, hangi nedenle olursa olsun birinin ötekine üstün tutulması mümkün olmadığından, bunların bir arada, birbirine getirdiği sınırlamalar içerisinde ve hukukun genel kuralları da göz önünde bulundurulmak suretiyle uygulanmaları zorunludur*"²⁶⁹.

Ayrıca bu yorum metoduna paralel olarak, anayasanın bütünlüğü ilkesi ışığında; anayasada düzenlenmiş hükümlerini yorumlamanın -hatta Anayasa'da bir konunun düzenlememesi durumunda- bu defa bir boşluğun bulunduğunu saptayarak, bu boşluğu doldurmanın mümkün olduğunu söyleyebiliriz²⁷⁰.

²⁶⁸ Örneğin Uruguay Anayasası'nın 72'inci maddesinde bu konu düzenlenmiştir. Federal Almanya'da insan onuruna uygun biçimde yaşama ve sosyal devlet ilkeleri kullanılarak hak türetilmektedir. Bkz. Tanör, *op.cit.*, ss.245-246.

²⁶⁹ AYM Kararı, T. 14-15-16.01.1969, E. 1967/13, k. 1969/5.

²⁷⁰ Selim Kaneti, "*T.C. Anayasalarındaki Boşlukların Anayasa Mahkemesi Tarafından Doldurulması*", *Anayasa Yargısı*, C.8, Ankara, 1991, s.85.

Bu çerçevede şu yönde bir tespit yapmak mümkün olacaktır: Çevre hakkının bir parçası olarak su hakkı bir bütün olarak ele alındığında 17, 43, 56, 168 ve özellikle 63'üncü maddelerde açıkça mevcut olmakla birlikte, kişisel ve evsel kullanımları için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, erişilebilir ve bedeli ödenebilir (veya daha ilerisi -bedelsiz olarak-) suya erişim, çevre hakkının çok ötesindedir. İşte su hakkının, özellikle beslenme ve sağlık hakları gibi sosyal boyutu ve yoksulların bu zeminde güvencelenmesi açısından başta sosyal devlet ilkesi (md.2) olmak üzere, Devletin temel amaç ve görevlerini “(...), kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak...” biçiminde ortaya koyan 5'inci madde ile birlikte, 17, 43, 56, 63 ve 168'inci maddelerin anayasanın bütünlüğü ilkesi çerçevesinde sistematik bir metotla yorumlanması büyük bir önem kazanmaktadır. Hatta su hakkının “konut hakkı” ile olan organik ilişkisi, (maddi anlamda konut hakkını düzenlememiş olsa da) 57'inci maddenin de bu yoruma dâhil edebileceğini akla getirmektedir.

Ancak yine de yüksek yargının yorum faaliyeti, yukarıda da değinildiği üzere, açık düzenlemelere göre daha az güvence içermektedir. Türkiye’de mahkemelerin yargısal aktivizm olarak nitelendirilen yorum faaliyetleri yoğun bir eleştiri altındadır. Dolayısıyla zaten hak temelli yaklaşıma ilişkin “sicili” sorunlu görülen yüksek yargının, bu konuda dinamik bir yorum faaliyeti içinde olacağı şüphelidir. Bu nedenle su gibi önemli bir konunun anayasal direktif ve emirleri içerecek biçimde bir düzenlemeye konu edilmesi gerekmektedir. Ancak 2007 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından hazırlatılan anayasa taslağında bu yönde bir eğilimin bulunmadığı, hatta tersine sosyal hakların ve çevre hakkının sınırlandığı gözlemlenmektedir. Buna paralel biçimde Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya bankası istemleri çerçevesinde su kaynaklarının özelleştirilmesi yönünde bir eğilimden bahsedilmektedir. Oysa bu konuda, “aşağıdakilerin” Avrupasında yükselen tartışmalardan ve özellikle Latin Amerika ülkelerindeki tecrübelerden yararlanılması daha yerinde olacaktır.

Bu açıdan konuyu yukarıda ifade ettiklerimiz çerçevesinde bir öneri ile tamamlamak anlamlı olacaktır. Biz şu şekilde bir düzenlemenin su hakkının gerçek anlamda güvencelenmesini sağlayacağı kanaatindeyiz:

“Su, en temel insan hakkıdır ve kamusaldır. Devlet, herkesin yeterli miktar ve kalitede suya ve su ile ilgili bilgiye, fiziksel ve ekonomik olarak eşit biçimde erişimini sağlar. Su hizmetlerinde, dezavantajlı durumda olanlar lehine pozitif ayrımcılık yapılır.

Temel insani ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan miktar ve kalitede su ücretsizdir.

Devlet, su kıtlığı yaşayan ülkelerdeki sorunların çözümü için uluslararası dayanışmaya katılır.”

KAYNAKÇA²⁷¹

- ALEXY, Robert, **A Theory of Constitutional Rights**, Oxford-New York: Oxford University Press, 2004.
- ALGAN, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2007.
- ARMENI, Chiara, **The Right to Water in Belgium**, Geneva: International Environmental Law Centre-International Environment House, 2008.
- BAKKER, Karen, “The ‘Commons’ Versus the ‘Commodity’: **Alter-globalization, Anti-privatization and the Human Right to Water in the Global South**”, *Antipode*, Vol.39, Issue 03, 2007.
- BANERJI, Chandra, **A Brief History of Dharmastra**, **Abhinav Publications**, New Delhi: 2004.
- BIRD, Jeremy- ARRIENS, Wouter Linclae- CUSTODIO, Dennis, **Water Rights and Water Allocation: Issues and Challenges for Asia**, Water For All Series No.17, Asian Development Bank, 2009.
- BENLİSOY, Stefo, “*Sosyalistler Yeşil Politikaya Nasıl Bakıyor*”, **Üç Ekoloji**, S.10, 2010.
- BLUEMEL, Erik B., “**The Implications of Formulating a Human Right to Water**”, *Ecology Law Quarterly* Ecology Law Quarterly, Vol. 31, 2004.

²⁷¹ Bu çalışmada şu bibliyografya derlemelerinden yararlanılmıştır:

<http://www.righttowater.info/pdfs/lawbibliography0607.pdf> (14.12.2009)

<http://www2.gtz.de/Dokumente/oe44/ecosan/en-human-right-water-2008.pdf> (14.12.2009)

<http://www.internationalwaterlaw.org/bibliography> (14.12.2009)

- BOYLE, Alan, “**Human Rights and the Environment: A Reassessment**”, Fordham Environmental Law Review, Vol. 18, 2008.
- BROWN, F. Lee- Helen M. Ingram., **Water and Poverty in the Southwest**, Tucson: University of Arizona Press, 1987.
- BURCHI, Stefano- D’ANDREA, Ariella, **Preparing National Regulations for Water Resources Management Principles and Practice**, Food and Agriculture Organization Legislative Study No.80. Rome: Food and Agriculture Organization, 2003.
- CAHILL, Amanda, “**The Human Right to Water-A Right of Unique Status: The Legal Status and Normative Content of the Right to Water**”, The International Journal of Human Rights, Vol.9, Nr.3, 2005.
- DONNELLY, Jack Donnelly , **Universal Human Rights in Theory and Practice**, 2nd ed., Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003.
- DONNELLY, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Mustafa Erdoğan-Levent Korkut (çev.) Ankara: Yetkin Yayınları, 1995.
- EIDE, Asbjorn, “**Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights**”, in Asbjorn Eide, Catarina Krause and Allan Rosas (eds.), **Economic, Social and Cultural Rights A Textbook**, 2nd Edition, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 2001.
- ERDOĞAN, Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, 2004.
- ERÖZDEN, Ozan, **Ulus-Devlet**, İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2008.
- FITMAURICE, Malgosia, “**The Human Right to Water**” in Symposium: Environmental Protection and Human Rights in the New Millenium: Perspectives, Challenges and Opportunities, Fordham Environmental Law Review, Vol.18, 2007.
- FILMER-WILSON, Emilie, “*The Human Rights-Based Approach to Development: the Right to Water*”, **Netherland Quarterly of Human Rights**, Vol23/2, 2005, s.215.GALIANI, Sebastian- GERTLER, Paul- SCHARGODSKY, Ernesto, “*Water for Life: The Impact of the Privatization of Water Services on Child Mortality*”, **Journal of Political Economy**, Vol.113, 2005.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 6. bası, Legal Yayıncılık, 2007.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, “**Çevre Koruma Sorunu, Çevre Hakkı, Çevre Yasası ve Düşündükleri**”, İstanbul Barosu Dergisi, C.61, S.1-2-3.
- GLEICK, Peter, “**The Human Right to Water.**”, Water Policy, Vol. 1, No. 5, 1999.
- GÖREN, Zafer, **Temel Hak Genel Teorisi**, 4. Bası, Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000.

- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, 15. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 2010.
- GÖZLER, Kemal, **Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu**, Ankara: US-A Yayıncılık, 1998.
- GÜNVEREN, Güzide Burcu (çev.), “Roma Hukukunda Su Hakları”, **MÜHF-HAD**, C.14, S.3., 2008
- GRÖNWALL, Jenny T., **Access to Water: Rights, Obligations and the Bangalore Situation**, Linköping Studies in Arts and Science No. 439, Linköping: Linköping University, Department of Water and Environmental Studies, 2008.
- HAYEK, Frederich August, **Sosyal Adalet Serabı**, Mustafa Erdoğan (çev.), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.
- HODGSON, Stephen, **Land and water-the rights interface**, Rome: Development Law Service FAO Legal Office-Food and Agriculture Organization of th United Nations, 2004.
- HUN, Ediz, “**Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı**” in Necmettin Çepel, Doğa, Çevre, Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1992.
- İYİMAYA, Ahmet, “**Bilgi Edinme ve Verilere Ulaşma Özgürlüğü**”, Ankara Barosu Dergisi, 2003, S.1.
- KANETİ, Selim, “*T.C. Anayasalarındaki Boşlukların Anayasa Mahkemesi Tarafından Doldurulması*”, **Anayasa Yargısı**, C.8, Ankara, 1991.
- KABOĞLU, İbrahim Özden, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, 5. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2009.
- KABOĞLU, İbrahim Özden, **Anayasa Yargısı**, 4. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2007.
- KABOĞLU, İbrahim Özden, **Çevre Hakkı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 1999.
- KABOĞLU, İbrahim Özden, “**Çevre Hakkı Üzerine: Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri**”, İnsan Hakları Yıllığı, TODAİE Yayınları, S.10-11, 1988-1989.
- KABOĞLU, İbrahim Özden, **Kolektif Özgürlükler**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır: 1989.
- KABOĞLU, İbrahim Özden, **Özgürlükler Hukuku**, 6.Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi, 2002.
- KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara:Yetkin Yayıncılık, 7. Baskı (Tıpkı Basım), 1993.
- KHALFAN, Ashfaq – KIEFER, Thorsten, “**Why Canada must Recognise the Human Right to Water and Sanitation**”

- KOCH, Ida Elisabeth, “**Dichotomies, Trichotomies or Waves of Duties**”, Human Rights Law Review, Vol.5, 2005.
- MAUCH, Corine- REYNARD, Emmanuel, **The Evolution of the National Water Regime in Switzerland**, Lausanne: Institut de Hautes Études en Administration Publique-European Water Regimes and the Notion of a Sustainable Status Project, 2002.
- MCCAFFREY, Stephan C., “**The Human Right to Water**”, Fresh Water and International Economic Law, in Brown Weiss, Laurence Boisson de Chazournes, Nathalie Bernasconi-Osterwalder (Eds.), Oxford: Oxford University Press, 2005.
- MCCAFFREY, Stephan, “**International Organizations and the Holistic Approach to Water Problems**”, Natural Resources Journal, Vol.31, 1991.
- MCCAFFREY, Stephen, “**A Human Right to Water: Domestic and International Implications**”, Georgetown International Environmental Law Review, Volume V, Issue 1, 1992.
- NICKEL, James W., “**A Defense of Welfare Rights as Human Rights**”, in Thomas Christiano and John Christman (eds.), Contemporary Debates in Political Philosophy, Hong-Kong: Wiley-Blackwell, 2009.
- NICKEL, James W., **Making Sense of Human Rights**, 2nd ed. Oxford: Blackwell Press, 2007.
- OLIVERA, Oscar – LEWIS, Tom, Cochabamba: Water War in Bolivia, Cambridge: South End Press, 2004.
- ORAN, Baskın, **Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 10. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları, 2009.
- ÖZDEK, Yasemin, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, Ankara: Türkiye ve Orta-doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1993.
- PALMER, Ellie, “**Protecting Socio-Economic Rights Through the European Convention on Human Rights: Trends and Developments in the European Court of Human Rights**”, Erasmus Law Review, Vol.2, No.4, 2009.
- PARMAR, Pooja, **Revisiting The Human Right to Water**, The University of British Columbia, 2006.
- PETROVA, Violeta, “**At the Frontiers of the Rush for Blue Gold: Water Privatization and the Human Right to Water**”, Brooklyn Journal of International Law, Vol.31, 2007.
- POSTEL, Sandra, “**Pillar of Sand: Can the Irrigation Miracle Last?**”, New York: W.W. Norton, 1999.

- RAND, Ayn, “**İnsan(in) Hakları**”, in Atilla Yayla (çev.), Sosyal Siyasal Teori: Seçme Yazılar, Ankara Siyasal Kitabevi, 1993.
- ROBERT, Jean, **Suyun Ekonomi Politigi**, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003.
- SACHS, Ignacy, “**Civilization Project and Ecological Prudence**”, Alternatives, Vol.3, N.1.
- SAV, Özden N., “**Su Hakkı Olmalı Mı?**”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S.72, 2007.
- SCANLON, John- CASSAR, Angela- NEMES, Noémi, **Water as a Human Right?**, The International World Conservation Union (IUCN) Environmental Law Programme, IUCN Environmental Policy and Law Paper No. 51, 2004.
- SHESTACK, Jerome J., “**The Jurisprudence of Human Rights**”, Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues, Oxford: Clarendon Press, 1989.
- SHIVA, Vandana, **Water Wars: Privatization, Pollution and Profit**, Cambridge:South End Press, 2002.
- STEINER, Henry J.- ALSTON, Philip –GOODMAN, Ryan, **International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals**, New York: Oxford University Press, 2000.
- ŞAHİN, Ümit, “**Yeşiller ve Hayvan Hakları**”, **Birikim**, S.195, Temmuz 2005.
- TANÖR, Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, İstanbul: May Yayınları, 1978.
- TOPÇU, Eral, “**Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı**”, İnsan Hakları Yıllığı, C.26, 2008.
- TULLY, Stephen, “**A Human Right To Access Water? A Critique of General Comment No.15**”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Vol. 23/1, 2005.
- UNITED NATIONS, **U.N. Millennium Project 2005, Investing in Development: A Practical Plan to Achieve the Millennium Development Goals**
- UYAR, Lema (der.çev.), **Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi:1981-2006**, Lema Uyar (der. ve çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- UYGUN, Oktay, “**İnsan Hakları Kuramı**”, in Korkut Tankuter (ed.), İnsan Hakları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- VALLE V, Francisco (çev.) **Constitution of the Plurinational State of Bolivia (Bolivian Constitution)**, Amazon Digital Services, 2009.
- VANDENHOLE, Wouter –WIELDERS, Tamara, “**Water as a Human Right- Water as an Essential Service: Does it Matter?**”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Vol. 26/3, 2008, s.395.

VISVANATHAN, Shiv, “Mrs Brundtland’s Discenchanted Cosmos”, in Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (eds.), The Geopolitics Reader, London: Roudledge, 1992.

WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme for Water Supply and Sanitation. **Water Fot Life: Making it Happen**, France: WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, 2005.

WILLIAMS, Melina, “Privatization and the Human Right to Water: Challenges for New Century”, Michigan Journal of International Law, Vol.28, 2006.

Faydalanılan İnternet Siteleri

http://cmsdata.iucn.org/	http://www.nisanyansozluk.com/
http://confinder.richmond.edu/	http://www.oup.com/
http://hlr.rubystudio.com/	http://www.pacinst.org/
http://ihami.anadolu.edu.tr/	http://www.politeknik.org.tr/
http://pdba.georgetown.edu/	http://www.righttowater.info
http://politics.ankara.edu.tr	http://www.servat.unibe.ch/
http://upsidedownworld.org/	http://www.suplatformu.net/
http://web.amnesty.org/	http://www.toodoc.com/
http://webworld.unesco.org/	http://www.tribunalconstitucional.pt/
http://www.africaunion.org/	http://www.un.org/
http://www.alternatifsuforumu.org/	http://www.unece.org/
http://www.citizen.org/	http://www.unep.org/
http://www.ekoses.com/	http://www.unescap.org/
http://www.euractiv.com/	http://www.unesco.org/
http://www.euawareness.nl/	http://www.unhchr.ch/
http://www.fao.org/	http://www.unmillenniumproject.org/
http://www.foei.org/	http://www.unwater.org/
http://www.gtz.de/	http://www.wateraid.org/
http://www.gwpforum.org/	http://www.waterjustice.org/
http://www.icrc.org/	http://www.who.int/
http://www.idrc.ca/	http://www.worldsummit2002.org/
http://www.ihopdusunceozgurlugu.org/	http://www.worldwaterday.org/
http://www.internationalwaterlaw.org/	https://wcd.coe.int/